

**Towarzystwo Pamięci
Powstania Wielkopolskiego 1918-1919
Zarząd Główny**

**Dowódcy Powstania
ZŁOTA KSIĘGA CHWAŁY
Powstania Wielkopolskiego
1918-1919**

**wybór i opracowanie
Piotr Kościański
Zdziśław Kościański**

ZŁOTA KSIĘGA CHWAŁY

POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO 1918-919

**100 BIOGRAMÓW
NA 100. LECIE POWSTANIA**

Autorzy biogramów:

**Piotr Bauer
Antoni Fornalski
Piotr Hojka
Janusz Karwat
Waldemar Kielbowski
Zdzisław Kościański
Grzegorz Łukomski
Bernard Piotrowski
Bogusław Polak
Michał Polak
Eligiusz Tomkowiak
Ewelina Tomkowiak
Małwina Tomkowiak
Wawrzyniec Wierzejewski**

Stanisław Taczak

**Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego
1918 - 1919
Zarząd Główny**

**DOWÓDCY POWSTANIA
ZŁOTA KSIĘGA CHWAŁY
POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO
1918 - 1919**

**Wybór i opracowanie
Piotr Kościański
Zdzisław Kościański**

Poznań 2018

KANCELARIA PREZYDENTA
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

BIURO ODZNAČEŃ I NOMINACJI

DYREKTOR

Roman Kroner

BON.417.192.2018

BON.417.193.2018

Warszawa, 05-11-2018 r.

Pan Tadeusz Musiał
Prezes Zarządu Głównego
Towarzystwa Pamięci Powstania
Wielkopolskiego 1918-1919

Szanowny Panie Prezisie,

w odpowiedzi na Pana wystąpienie w sprawie uhonorowania Orderem Orła Białego pośmiertnie gen. broni Józefa Dowbora Muśnickiego (ur. 25 października 1867 r., zm. 26 października 1937 r.) i gen. bryg. Stanisława Taczaka (ur. 8 kwietnia 1874 r., zm. 2 marca 1960 r.), pragnę przede wszystkim uprzejmie podziękować za zgłoszoną inicjatywę i poinformować, że wystąpienie zostanie przedstawione do rozpatrzenia na posiedzeniu Kapituły Orderu Orła Białego.

Jednocześnie pragnę poinformować, że kandydaci, zostali uhonorowani pośmiertnie Krzyżem Wielkim Orderu Odrodzenia Polski, w uznaniu wybitnych zasług dla niepodległości Rzeczypospolitej Polskiej, Postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 grudnia 1998 roku (M.P. z 1999 roku nr 11 poz. 153).

Z poważaniem

R. Kroner

ul. Wiejska 10, 00-902 Warszawa, tel.: + 48 22 695 21 17, fax: +48 22 695 22 37

Korespondencja między Kancelarią Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej a Zarządem Głównym
Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w sprawie...

Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919

(organizacja pożytku publicznego)

Zarząd Główny

61-823 Poznań

ul. Piekary 17

Telefon 607 703 340

Konto Bank Zachodni WBK III / O Poznań 64 1090 1359 0000 0000 3501 8544

Szanowny Pan Dyrektor

Roman Kroner

Biuro Odznaczeń i Nominacji

Kancelaria Prezydenta RP

Dot. BON.417.192.2018

BON.417.193.2018

Zarząd Główny Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/19 uprzejmie dziękuję za informację o zamiarze przedstawienia Kapitulie Orderu Orła Białego naszych wniosków o pośmiertne uhonorowanie Orderem Orła Białego dowódców zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego – gen. Stanisława Taczaka i gen. Józefa Dowbora Muśnickiego.

Przygotowując wnioski i przysyłając je do Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej doskonale wiedzieliśmy, że osoby te zostały pośmiertnie odznaczone Krzyżem Wielkim Orderu Odrodzenia Polski.

Uważaliśmy jednak i nadal uważamy, że ich bohaterstwo i dokonania, także po Powstaniu Wielkopolskim, zasługują na uhonorowanie najwyższym odznaczeniem. Odznaczenie tych generałów Orderem Orła Białego w roku setnej rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości i 100. rocznicy Powstania Wielkopolskiego byłoby także dowodem uznania ogromnych zasług i symbolicznym podziękowaniem dla wszystkich bohaterskich Powstańców Wielkopolskim za ich wkład w odzyskanie niepodległości i budowę odradzającego się państwa polskiego.

Dlatego ponownie prosimy i wnioskujemy o uhonorowanie gen. Stanisława Taczaka i gen. Józefa Dowbora Muśnickiego Orderami Orła Białego.

Zygmunt Raczyński

Poznań, 26 listopada 2018 r.

Przes
Zarządu Głównego
Zygmunt Raczyński
Zygmunt Raczyński

uhonorowania Orderem Orła Białego głównodowodzących Powstaniem Wielkopolskim – gen. bryg Stanisława Taczaka i gen. broni Józefa Dowbor Muśnickiego

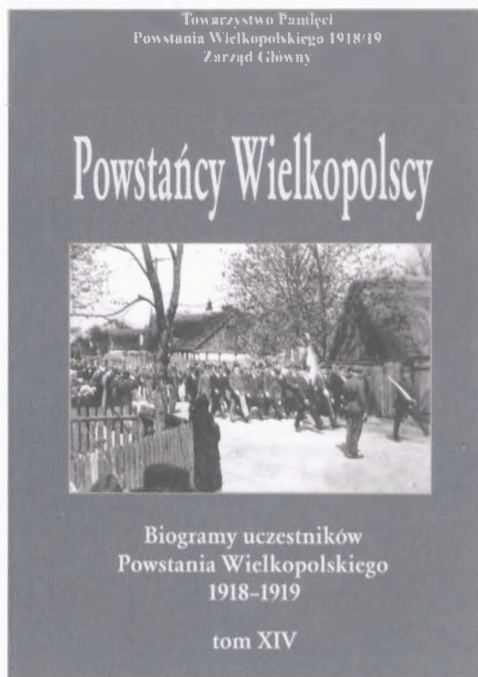
Józef Dowbor - Muśnicki

Przedmowa

Było, przeszło, minęło. Nie ma już tych którzy aktywnie przeżyli Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Coraz mniejsze staje się grono dzieci bohaterów grudniowych wydarzeń. Dla dzisiejszego nastolatka, którego rówieśnik w 1918 r. - m.in. skaut Tadeusz Wesołowski (1903-2000) - uciekł z domu aby być aktywnym uczestnikiem wydarzeń powstańczych, to odległa historia pokryta patyną czasu, z wieloma suchymi faktami, które kojarzą się najczęściej z danym rozdziałem ze szkolnego podręcznika.

Stąd przy okazji 100 rocznicy wybuchu insurekcji wielkopolskiej pojawiło się wiele cennych inicjatyw i form edukacyjnych. Mają one także na celu pobudzenie kręgów rodzinnych do odkurzenia starych fotografii, pamiątek i poznania własnych korzeni i tradycji. Są różne inicjatywy adresowane do różnych grup społecznych i wiekowych. Wiele z nich podjęło się zaakcentować tą szczególną 100-tną rocznicę, m. in. 100 goli na 100 rocznicę odzyskania przez Polskę Niepodległości – turniej piłki nożnej dla dzieci z Powiatu Leszczyńskiego Fundacja Piotra Reissa; 100 km na stulecie niepodległości Festiwal Biegów Stowarzyszenie 4activelife; 100. trębaczy na 100-lecie Powstania Wielkopolskiego Stowarzyszenie Jazz Poznań. Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego (TPPW) podjęło się także takiego zadania, m. in. poprzez opracowanie i wydanie książki pt. „100 lat pamięci i obchodów rocznicowych Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 roku” oraz publikacji poświęconej dowódcom powstańczym, która trafia własanie do rąk czytelników. TPPW jest stowarzyszeniem kontynuującym tradycję powstańcze, działającym na rzecz upowszechniania historii i wartości związanych ze zwycięskim czynem niepodległościowym 1918/1919 roku. Wpisane zostało do rejestru stowarzyszeń 30 stycznia 1989 r., z inicjatywy grupy członków Komitetu Organizacyjnego Obchodów 70-lecia powstania. Pierwszym prezesem Zarządu Głównego TPPW został Anatol Gawrych-Laudański a od 1993 r. jest prezesem Stefan Bartóg, obecnie – od 2015 roku – Tadeusz Musiał. Kierunki pracy wytyczają zjazdy towarzystwa: I - 1994 r.; II - 1999 r.; III - 2003 r.; Zjazd Nadzwyczajny – 2004 r. (organizacja uzyskała status organizacji pożytku publicznego (6 października 2004); IV – 2007 r.; V – 2011 r.; VI - 2015 r.; VII – 2019.

Towarzystwo zrzesza przedstawicieli rodzin uczestników powstania oraz osoby zainteresowane kontynuacją tradycji i wartości, które legły u podstaw zwycięskiego zrywu niepodległościowego. Koła Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego działają głównie w miejscowościach objętych akcją powstańczą, obejmują one obszar województwa kujawsko-pomorskiego, lubuskiego i wielkopolskiego. W województwach tych istnieją Zarządy Oddziału Towarzystwa. Od 1995 r. Zarząd Główny TPPW wydaje rocznik oświatowo – historyczny „Wielkopolski Powstaniec”.

Niezastąpionym zbiorem informacji o uczestnikach powstania stało się wydawnictwo: „Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego”. W 2018 r. ukazał się XV tom tego opracowania. Wydano także szereg innych cennych publikacji źródłowych i popularnonaukowych. Szereg opracowań historycznych dotyczących udziału mieszkańców określonych miast i gmin wydały Koła TPPW przy wsparciu samorządów lokalnych lub samorządy przy udziale oddziałów i kół. Owocem tych dokonań są liczne wydawnictwa okolicznościowe o powstaniu, m. in. regionalne opracowania biograficzne. Towarzystwo nadaje nagrodę honorową TPPW - Dobosz Powstania Wielkopolskiego (od 1996 r.) dla osób i instytucji wyróżniających się w działaniach naukowych, twórczych i popularyzujących Powstanie Wielkopolskie. Od 1996 do 2018 roku statuetką Dobosza uhonorowano 104 osoby i instytucje. Towarzystwo podejmuje szereg inicjatyw, min. różne formy upamiętnienia powstania wielkopolskiego z okazji 100 rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Wiele inicjatyw w związku z obchodami 100. rocznicy Powstania Wielkopolskiego podjęto, z inicjatywy członków ogniw TPPW, w województwach, powiatach i gminach.

Wkładem w obchody jubileuszu są także wzajemne kontakty oraz zloty szkół i jednostek harcerskich noszących imię Powstańców Wielkopolskich. Część cennych pomysłów i inicjatyw będzie z pewnością realizowana również w następnych latach w ramach programu obchodów odzyskania niepodległości przez Polskę (1918-2012) czy kolejnych rocznic wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919.

Zachętą do wydania publikacji poświęconej dowódcom było odznaczenie w dniu 27 grudnia 2018 roku – z okazji 100. rocznicy wybuchu zwycięskiego zrywu – Orderem Orła Białego przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudę – na wniosek

Ekspozycja Orderu Orła Białego i Krzyży Wielkich Orderu Odrodzenia Polski - odznaczeń generałów Stanisława Taczaka i Józefa Dowbor Muśnickiego w poznańskim Muzeum Powstania Wielkopolskiego (Fot. MWN - MPW)

Prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Tadeusza Musiała – dwóch Głównodowodzących Powstaniem – gen. bryg Stanisława Taczaka i gen. broni Józefa Dowbor Muśnickiego. Starania te poparli wielkopolscy parlamentarzyści na czele z Bartłojem Wróblewskim.

Prezydent Andrzej Duda nadał najwyższe odznaczenia państwowe Ordery Orła Białego pośmiertnie dowódcom Powstania Wielkopolskiego w dowód uznania dla powstańców wielkopolskich. Odznaczenie przyznane gen. Dowborowi Muśnickiemu odebrał – z rąk Prezydenta RP Andrzeja Dudy – dyrektor Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości Tomasz Łęcki, natomiast Order Orła Białego przyznany pośmiertnie gen. Taczakowi został przekazany na ręce wnuka – Jerzego Gogołkiewicza.

Choć 100 lat upłynęło od wybuchu Powstania Wielkopolskiego i zmieniły się całkowicie warunki, w których wypada dowódcom pełnić służbę i walczyć – to takie wartości jak umiłowanie ojczyzny, ofiarność i poczucie obowiązku, odwaga i inicjatywa, wytrwałość oraz przedsiębiorczość – mają uniwersalne i nieprzemijające znaczenie. Określone wzorce pozytywne mają dla młodego pokolenia wielką siłę mobilizującą i wychowawczą. Przedstawione w publikacji przykłady sugestywnie mogą przemówić do wyobraźni Polaków. Dzięki niej przypomnimy podstawową prawdę, iż na zbudowanie naszej ojczyzny w latach 1918-1922 złożył się ofiarny trud i walka pokoleń. Stawia to przed nami obowiązek godnej kontynuacji tego dzieła.

W niniejszym zbiorze selektywnym – wybiórczym – zaprezentowano sto sylwetek dowódców z czasów Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Uwzględnione zostały życiorysy wielu zasłużonych dowódców jak i tych mniej znanych. Od postaci dowódcy drużyny aż po głównodowodzących powstaniem. Są to głównie dowódcy liniowi a także ci, którzy pełnili funkcje organizatorskie, miały one wpływ na to co działo się na frontach powstania. W stosunku do potrzeb rozwoju działań powstańczych grupa dowódcza nie

Prezydent RP Andrzej Duda wręcza Order Orła Białego dla Gen. Józefa Dowbor Muśnickiego na ręce Tomasza Łęckiego - dyrektora Wielkopolskiego Muzeum Niepodległości ...

... i Jerzego Gogołkiewicza - wnuka Gen. Stanisława Taczaka (Fot. UMWW)

była liczebnie wystarczająca, stała on jednak pod względem wartościowym na wysokim poziomie.

Ogół dowódców rekrutował się z osób doskonale wyszkolonych w armii pruskiej, posiadających doświadczenie bojowe I wojny światowej i odznaczających się wybitnym zmysłem organizacyjnym a przede wszystkim walecznością. Zalety te przyczyniły się do tego, że luźne drużyny powstańcze walcząc, zorganizowały się w krótkim czasie w regularne wojsko, w kompanie, bataliony i pułki.

Wszystkie te szczeble dowodzenia wymagały starannego, wieloletniego przygotowania i doświadczenia oraz czasu potrzebnego na przygotowanie danego dowódcy do oczekujących go zadań. Wybuch i przebieg insurekcji powstańczej nie sprzyjał naszym bohaterom na spełnienie tych wymagań. Stąd w załączonym poniżej szkicu prof. Bogusława Polaka znajdziemy nazwiska tych dowódców, którzy odznaczyli się jak i tych, którzy w jak i tych, którzy w warunkach bojowych nie odnieśli sukcesu.

Stan liczebny grupy dowódczej Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 był w stosunku do przewidzianych etatami stanowisk oficerskich i podoficerskich bardzo szczupły, nawet kompaniami dowodzili doświadczeni podoficerowie. W ciągu roku 1919 powiększyła się jednak liczba oficerów znacznie, gdyż Komisariat Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu awansował tysiąc osób do rang oficerskich. Byli to zasłużeni i wytrawni podoficerowie i aspiranci oficerscy z armii niemieckiej a nawet szeregowi. Co w efekcie przyniosło w końcu czerwca 1919 r. stan 1759 oficerów. Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania powstańcze, należy przyjąć, iż wówczas stan grupy dowódczej od szczebla drużyny do najwyższych rang oficerskich oscylował w granicach przynajmniej do trzech tysięcy osób.

W wyborze stu biogramów podjęto próbę sięgnięcia także do biogramów dowódców dotychczas szerzej nie spopularyzowanych, a którzy ze względu na wykazaną ofiarność i bohaterstwo godni są przypomnienia dla miasta Poznania i Wielkopolski. Na stronicach książki przewinie się szereg ważnych postaci dla Wielkopolan.

Warte uwagi są ich talenty wojenne, brawura przejawiana w walce z niejednokrotnie przeważającym wrogiem, pomysłowość i inicjatywa, a nade wszystko wysiłki związane z odzyskaniem niepodległości 1918-1922. Często oficerowie gotowi byli walczyć i walczyli jako szeregowcy...

Zaznaczone już zostało, że intencją zbioru było pokazanie nie tylko najbardziej dotychczas eksponowanych postaci z polskiej historii wojskowej, lecz również wydobyć sylwetek mniej znanych bądź zapomnianych bohaterskich dowódców.

Naszą ideą jest by konkretne czyny dowódców Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 – naszych dziadów i ojców – jeszcze pełniej przemówiły do nas, uczyły nas miłości i szacunku dla ich dokonań, stały się zachętą do naśladowania przez mieszkańców Poznania i Wielkopolski. Wybór 100 biogramów j otwiera biogram gen. broni Władysława Andersa dowódcy i powstańca wielkopolskiego, który na łamach londyńskiego Orla Białego (18 XII 1958 r.) tak zapisał: „General Dowbor (Główny Dowódca Wojsk Wielkopolskich) zaproponował mi wyjazd ze sobą w charakterze szefa sztabu... W połowie stycznia znaleźliśmy się w Poznaniu... Na miejscu zastaliśmy już ppłk. Juliana Stachewicza... Uważałem za słuszne zaproponować gen. Dowbor-Muśnickiemu, by na szefa sztabu wyznaczony został ppłk. Stachewicz. Ja zaś chętnie pozostanę w sztabie dopóty, dopóki nie

U honorowania wpisujące się w powstańcze biografie...

będzie dokończona jego organizacja z tym, że po zakończeniu wyznaczonych mi prac i gdy tylko gen. Dowbor-Muśnicki uzna to za stosowne, otrzymam przydział do linii w Wojsku Wielkopolskim. Po krótkiej rozmowie gen. Dowbor zgodził się na moją prośbę i zostałem mianowany kwatermistrzem głównego dowództwa armii wielkopolskiej. Faktycznie byłem zastępcą ppłk. Stachewicza. Objąłem po nim szefostwo sztabu w pierwszych dniach lutego 1919 roku...”. Później gen. Anders poprosił gen. Dowbora o przeniesienie do linii i z dniem 30 kwietnia 1919 r. objął dowództwo 1. pułku ułanów wielkopolskich, późniejszego 15 pułku ułanów poznańskich z którym jak wspominał spędził najszcześniejsze lata swojej służby wojskowej.

Z kolei zamyka ten wybór sylwetka Franciszka Złotowicza, uhonorowanego Medalem Niepodległości dowódcy kompanii czerniejewskiej, a więc dowódcy szczebla najczęściej prezentowanego w naszym zbiorze biografów.

Książka przeznaczona jest dla szerokiego kręgu odbiorców, głównie jednak dla uczniów szkół jako pomoc na lekcjach historii. Lektura książki ma wprowadzić Czytelników w krąg biografów dotychczas mało znanych. Chętnych odesłamy do literatury bardziej szczegółowej. Tym bardziej, że w ostatnich latach biografistyka wielkopolska przeżywa swój szczególny rozwój. Z uwagi na załączony na końcu książki wybór publikacji biograficznych warto sprecyzować, co rozumiemy przez termin biografistyka powstania wielkopolskiego. Mieści się bowiem w tym pojęciu często prace bardzo różnorodne. Generalnie jednak w kontekście tego terminu mówi się z jednej strony o wydawnictwach biograficznych noszących jak w naszej publikacji charakter zwięzły, słownikowy, a z dru-

Dowódcy Powstania Wielkopolskiego 1918-1919

BOGUSŁAW POLAK

giej o biografiach sensu stricto, czyli monografiach przedstawiających jedną czy nawet kilka postaci. Różnica polega na tym, że w wydawnictwach słownikowych czy encyklopedycznych zadanie polega na ustaleniu najprostszyc faktów (daty urodzenia, daty śmierci, krótkiego życiorysu), w zasadzie bez wglębiania się w motywacje. Są to biogramy i takie postanowiliśmy przedstawić naszemu czytelnikowi.

W biografiach naukowych interesują nas przede wszystkim motywacje i przyczyny postępowania: motywacje osobiste i przyczyny zewnętrzne, co powoduje, że musimy się posługiwać niewspółmiernie szerszą bazą źródłową niż przy opracowywaniu biogramów.

Teoretycy biografistyki historycznej stosują najczęściej podział prac biograficznych na trzy kategorie uprawiane przez historyków, a także przez regionalistów i pisarzy. Pierwsza kategoria to biografia tzw. czysta, czyli klasyczna, ewoluująca najczęściej ku biografii skrupulatnie określającej tło kulturowe, obyczajowe i polityczne danej epoki. Druga kategoria to biografie porównawcze, prawie nieobecna w naszej historiografii powstania wielkopolskiego. W tej koncepcji porównuje się drogi życiowe np. dwóch wybitnych polityków, wojskowych stojących na odmiennych biegunach politycznych, jak choćby prace dotyczące Stanisława Taczaka i Józefa Dowbor-Muśnickiego. I wreszcie trzecia kategoria – tzw. biografie zbiorowe (grupowe), np. wybitnych dowódców powstania czy wybranej grupy dowódców. Szerzej pisze o tym B. Polak, w pionierskich opracowaniach „Dowódcy Powstania Wielkopolskiego 1918-1919” (Koszalin 1989) i „Dowódcy Wojska Wielkopolskiego 1919” (Koszalin 1989).

Warto dodać, że do opracowywania biografii niektórych powstańców wielkopolskich przystąpiono już w przed drugą wojną światową. Kilkadziesiąt życiorysów obok krótkich

notek biograficznych opublikowano w „Albumie pamiątkowym powstańców Ziemi Zachodnich RP 1918-1919” (1937-1939) oraz pojedynczo w „Polskim Słowniku biograficznym„(od 1935 r.).

W okresie międzywojennym dokonano zebrania bardzo dużego materiału biograficznego, który posiada wartość bezcenna dla badacza zajmującego się biografistyką. Zostały one wykorzystane, m. in. w pracach Komitetu Komisji „Powstanie Poznańskie”, która przyznała powstańcom odznaczenia: 22 Krzyże Niepodległości z mieczami (otrzymali je dowódcy: Edmund Bartkowski, Ludwik Bociański, Ignacy Busza, Paweł Cymś, Kazimierz Glabisz, Zbigniew Gorzeński-Ostroróg, Kazimierz Grudziński, Bohdan Hulewicz, Jan Kąkolewski, Edmund Klemczak, Andrzej Kopa, Franciszek Kręcki, Felician Maryński, Alojzy Nowak, Zdzisław Orłowski, Mieczysław Paluch, Stanisław Siuda, Bernard Śliwiński, Zygmunt Wieliczka, Wincenty Wierzejewski, Władysław Wiewiórkowski, Kazimierz Zentkeler). Ponadto przyznano 849 Krzyży Niepodległości i 6496 Medali Niepodległości, razem 7397 odznaczeń.

Odrzucono ponad 10000 wniosków powstańców. Część z tych wniosków została odrzuconych ponieważ za końcową cezurę Powstania Wielkopolskiego przyjęto dzień 17 stycznia 1919 r., kiedy to Dowództwo Główne Sił Zbrojnych w b. zaborze pruskim wydało rozkaz o poborze trzech roczników i osoby wstępujące po tej dacie w szeregi insurrekcji nieuznawane były jako za osoby biorące udział w powstaniu.

W zasobie archiwalnym Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie znajdują się z tego okresu, również wnioski odznaczeniowe Orderu Wojennego Virtuti Militari, zawierające obok danych personalnych także opisy czynów bojowych. Materiałów jest jednak niewiele, gdyż orderem tym odznaczono jedynie 62 powstańców wielkopolskich.

Ponadto znalazły się tam materiały 440 powstańców odznaczonych Krzyżem Walecznych za powstanie czy też kartoteka zweryfikowanych powstańców. Została sporządzona w okresie międzywojennym przez Zarząd Główny Związku Powstańców Wielkopolskich oraz Referat Historyczny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VII w Poznaniu. Kartoteka liczy około 20 tys. kopert zawierających kwestionariusze personalne oraz życiorysy powstańców. W kwestionariuszach przedstawione są szczegółowe dane osobowe, a ponadto znajdują się w nich opisy udziału w powstaniu oraz informacje o przebiegu służby wojskowej.

Ponadto w okresie PRL Wielkopolski Krzyż Powstańczy nadawała Rada Państwa na podstawie wniosków Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Mógł być nadawany pośmiertnie. Łącznie odznaczono ponad 22 tysiące osób i wnioski odznaczeniowe znajdują się w Archiwum Prezydenta RP.

W 2002 roku dzięki Wydawnictwu Poznańskiemu historiografia wzbogaciła się o długo oczekiwany „Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919”. Opracowanie było efektem trzydziestoletnich wysiłków historyków, regionalistów, kombatan-tów, rodzin powstańczych o upamiętnienie zasłużonych powstańców. Pamięć o ich zasługach zachowała się wśród rodzin trzeciego, a nawet czwartego pokolenia po powstaniu. Już od lat trzydziestych inspiratorem badań biograficznych był prof. Zdzisław Grot. Podczas I Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego (Kościan, 2 lutego 1972 r.) zgłosił on wniosek o opracowanie i wydanie słownika biograficznego powstańców. Prace nad słownikiem wznowiono po VI Ogólnopolskim Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego, poświęconym biografistyce tego czynu zbrojnego (Kościan, 19 kwietnia 1985 r.). Swoistym spiritus movens dynamicznie podjętych działań stał się prof. Bogusław Polak.

Kluczowym zaczynem do szerszych badań biograficznych nad powstaniem był referat B. Polaka informujący o podjęciu systematycznych prac związanych z opracowaniem „Słownika Biograficznego Powstania Wielkopolskiego”, wytyczający zakres podjętych działań oraz problemy natury metodologicznej, stojące przed jego redaktorami (A. Czubińskim i B. Polakiem) oraz licznym zespołem badawczym.

Bogusław Polak nakreślił zbiorową biografię około 200 dowódców powstania, zajmujących w jego strukturze organizacyjnej różne szczeble, w tym wielu zupełnie zapomnianych i pomijanych nie tylko w fundamentalnych wydawnictwach biograficznych, jak „Polski Słownik Biograficzny”, ale także w opracowaniach regionalnych. Załączono wówczas wykaz 330 haseł Słownika oraz podanie jego założeń edytorskich wraz z biogramem próbnym S. Taczaka, pierwszego dowódcy powstania autorstwa B. Polaka pozwolił się zorientować się w ilości czekającego na opracowanie materiału biograficznego i przekonuje o skali trudności. Zespół autorów pod jego kierownictwem prowadził prace do wiosny 1988 r. Główny wysiłek skupiono na kwerendzie w archiwach. Jednak dla wielu wytypowanych niepodległościowców nie odnaleziono żadnych akt. Przeobrażenia społeczno-ustrojowe przelomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych spowodowały upadek Wydawnictwa Poznańskiego, w którym złożono do publikacji materiały „Słownika”.

Mógł on się w końcu ukazać w utworzonej na nowo spółce o tej samej nazwie przy nakładzie 1000 egz. dopiero w 2002 r. jako „Słownik Biograficzny Powstańców Wielkopol-

Prof. zw. dr hab. Bogusław Polak, którego zasługi dla powstańczej biografistyki trudno przecenić, podczas prezentacji wydanego w 2002 r. „Słownika biograficznego powstańców wielkopolskich 1918-1919”, w poznańskim Odwachu. Obok Jego uczeń, dr Zdzisław Kościański, przewodniczący Komisji Historycznej Zarządu Głównego TPPW

szych 1918-1919” pod redakcją naukową Antoniego Czubińskiego i Bogusława Polaka. Był to wynik wieloletniej pracy pięćdziesięciu autorów znawców biografistyki powstańczej. Zespół autorski „Słownika” liczył 50 osób, z których większość pochodziła z Wielkopolski. Pięciu spośród autorów, a wśród nich prof. Z. Grot, nie doczekało edycji tego dzieła. W Słowniku zamieszczono biogramy 515 osób. Biogramy różniły się między sobą pod względem objętości. Niektóre są obszernie, kilku stronicowe (Stanisława Taczaka, Józefa Dowbora-Muśnickiego), inne ograniczają się do kilku linijek druku. Każde z haseł posiadało źródłową dokumentację i uwzględnia dotychczasowy stan badań. Spowodowało to, że opracowanie spełnia wymogi naukowe, a jednocześnie ma charakter użytkowy i popularyzatorski.

Niektórym postaciom poświęcono już naukowe biografie, innym z kolei szereg publikacji o różnym charakterze. Najlicniejszą grupę stanowią zawodowi wojskowi: generałowie, oficerowie i podoficerowie – 120 osób. Swoje życie związali z armią II Rzeczypospolitej, Trzynastu – spośród 25 przedstawionych sylwetek generałów – swoje stopnie generalskie posiadało, będąc w Wojsku Wielkopolskim w latach 1919-1920. Przyjęto zasadę, że szeregowi powstańcy stanowią będą około 10% nazwisk. Słownik nie ograniczał się tylko do niepodległościowców związanych bezpośrednio z Wielkopolską, lecz również z Pomorzem i Śląskiem. Największą wartość przedstawiały biogramy osób do tej pory niepublikowane, głównie dowódców lokalnych oddziałów – batalionów, kompanii, tajnych grup niepodległościowych; również i tych niepodległościowców, którzy jeszcze za życia uważani byli za osoby kontrowersyjne, nie zawsze akceptowane w środowisku byłych powstańców.

Poszczególne hasła obejmowały właściwe życiorysy oraz dokładne informacje bibliograficzno-źródłowe, również ważniejsze odznaczenia wojskowe i cywilne (w tym 122 kawalerów orderu *Virtuti Militari*) oraz informacje o rodzinie. Biogramy zawarte w tej publikacji poprzedzone były wykazem ważniejszej literatury na temat Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 – 86 pozycji.

W osiemdziesiątą siódmą rocznicę Powstania Wielkopolskiego społeczeństwo Wielkopolski otrzymało niezwykle cenne i wartościowe opracowania dotyczące tego czynu zbrojnego. Tak się złożyło, że upływ czasu od wydarzeń z lat 1918/1919 nie spowodował zaniechania zainteresowania tym tematem. Zarząd Główny Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego postanowił kontynuować dorobek biograficzny wielkopolskiego środowiska naukowego, które przygotowało, wydany po wielu latach, w 2002 roku „Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919”. Powołano Komitet Redakcyjny: prof. dr Bogusława Polaka- przewodniczący, Eligiusz Tomkowiak – sekretarz oraz członkowie: Stefan Bartóg, Marian Kadow, Zdzisław Kościański. Rezultatem tych działań była wydana pozycja książkowa: „Powstańcy wielkopolscy... Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919”, pod redakcją Bogusława Polaka, Tom I, Poznań 2005. Jak pisał redaktor tomu I i całego przedsięwzięcia: „Zamiarem Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego jest opracowanie i opublikowanie kilku tomów nowego wydawnictwa. Każdy tom w układzie alfabetycznym zawierać będzie noty biograficzne uczestników powstania, nie kierując się przy tym wysokimi godnościami i stopniami wojskowymi zarówno przywódców politycznych, wyższych dowódców, ale

przede wszystkim szeregowych powstańców. [...] w przeświadczeniu, że Powstańcy wielkopolscy „dobrze zostaną przyjęci przez wielkopolskie społeczeństwo, oczekiwać będziemy na listy z uwagami, uzupełnieniami i materiałami z rodzinnych archiwów, aby kolejne sylwetki powstańców stały się nam znane, a przez to i bliższe”.

Kolejne tomy znalazły dofinansowanie wielkopolskich urzędów i pozwoliły wypełnić lukę biograficzną w dokumentowaniu losów powstańców wielkopolskich. Słownik stał się swoistym fenomenem wydawniczym. W 2019 roku ukaże się XVI tom. Do tomu piętnastego ukazało się ogółem 2935 sylwetek powstańców w tym licznych dowódców określonego szczebla. W każdym tomie jest od 250 do 300 biografów. Jest to swoisty fenomen wydawniczy, który istnieje dzięki wieloletniej pracy społecznej

– bez wynagrodzenia autorów i redakcji. Legendę powstania wielkopolskiego 1918-1919 tworzyli nie tylko jej wodzowie naczelni ale i dowódcy niższego szczebla. Część biografów opracowana jest profesjonalnie, przez zawodowych historyków, pozostałe są dziełem pasjonatów dziejów powstania.

We wspomnianym okresie ukazały się cenne biografie sensu stricto, m. in. głównodowodzących powstaniem – pióra: Bogusława Polaka, Piotra Bauera, Michała Polaka, Rafała Sierchuły i Wojciecha Jerzego Muszyńskiego.

Zarówno cyklicznie wydawany słownik przez Zarząd Główny Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 („Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919”) jak i wcześniejsze wydawnictwa – w szczególności „Słownik” z 2002 r. – były inspiracją dla historyków i lokalnych działaczy do podejmowania prac biograficznych o czym świadczy bogaty wybór publikacji na końcu książki.

W naszym zbiorze biografów wykorzystano dorobek, m. in. wspomnianych wcześniej „Słownika biograficznego powstańców wielkopolskich 1918-1919”, pod red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002 (Wydawnictwo Poznańskie) oraz piętnastotomowego – jak dotąd – słownika: „Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919” (wydawca: Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918-1919), t. I – XV, pod red. B. Polak, Poznań 2005-2018.

Niech ta publikacja – będąca tylko niewielkim wyborem tych, którzy poszli do powstania i pełnili w nim funkcje dowódcze – będzie zachętą dla Instytutu Pamięi Narodowej do urzeczywistnienia wydania publikacji autorstwa Profesorów: Bogusława i Michała Polaków, która w znacznie szerszym stopniu poświęcona będzie dowódcom Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich.

Bogusław Polak

Dowódcy Powstania Wielkopolskiego - ich działalność i sukcesy

Przez kilkadziesiąt lat utrzymywał się ugruntowany w publikacjach tradycyjny podział na dwa okresy walk powstańczych 1918-1919 roku, który pokutował bez korekt praktycznie do pięćdziesiątej rocznicy wybuchu tego czynu zbrojnego. Dyskusja na temat chronologii powstania na nowo rozgorzała na początku lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia i wiązała się z powołaniem w Kościanie zespołu badawczego, który podjął się organizacji ogólnopolskich seminariów historyków powstania. Tamtejsza Komisja Historyczna Związku Bojowników o Wolność i Demokrację skupiała przede wszystkim byłych żołnierzy Armii Krajowej, oficerów Komendy Obwodu w Kościanie, na czele z Klemensem Kruszewskim - dyrektorem kościańskiego liceum, Janem Witkowskim - dyrektorem miejscowej cukrowni, a także Bolesławem Mockiem, także pracownikiem tego zakładu. Pod kierunkiem profesora Zdzisława Grota - w powstaniu 1918-1919 skauta, gońca mjr. Stanisława Taczaka - i z serdeczną pomocą kombatantów skrzyknęliśmy na 2 lutego 1972 roku do Kościana historyków z Poznania, Warszawy, Bydgoszczy, Torunia, Gdańska i środowisk lokalnych badaczy z Wielkopolski. Dla piszącego te słowa, Marka Rezlera i Piotra Bauera było to ogromne wyzwanie organizacyjne. Praktycznie przybyli wszyscy zaproszeni historycy, a obradom w sali kościańskiego Domu Kultury przysłuchiwało się około 300 (!) powstańców, młodzież licealna i inni miłośnicy historii Wielkopolski. Podjęto wówczas wiele postulatów wydawniczych, które przez lata udało się zrealizować.

Właśnie na I seminarium przedstawiłem nową propozycję chronologii dziejów powstania, rozpisaną na schematy. Jej istotą było wyjście z dotychczasowej górnej cezury działań powstańczych (podpisanie rozejmu w Trewirze 16 lutego 1919 roku) do momentu rewindykacji ziem przyznanych Polsce traktatem wersalskim i likwidacji frontu wielkopolskiego wiosną 1920 roku. Okres ten, za sugestią dr. Włodzimierza Lewandowskiego, określiłem jako wojnę wielkopolsko-niemiecką, prowadzoną siłami regularnego Wojska Wielkopolskiego z oddziałami niemieckimi. Podział, jak widać z załączonych schematów, pokrywał się z działalnością obu dowódców powstania: mjr. Stanisława Taczaka do 15 stycznia 1919 roku i gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego od 16 stycznia. Dzięki wsparciu kolegów z zespołu pojęcie wojny wielkopolsko-niemieckiej przebiło się po latach do historiografii powstania.

Kapitałne znaczenie ma pytanie, które zadaje już kilka pokoleń historyków powstania, a także publicystów: czy powstanie 1918 roku było przygotowane pod względem militarnym? Nie było!

Wybuch walk w Poznaniu 27 grudnia 1918 roku, powołanie mieszanej polsko-niemieckiej Komendy Miasta Poznania z komendantem Janem Maciaszkiem, ogłoszenie w mieście stanu wyjątkowego były tylko działaniami doraźnymi, wręcz półśrodkami. Dla polskiego kierownictwa stało się jasne, iż istnieje potrzeba powołania realnego dowódcy nad działaniami powstańczymi. Na uzyskanie dowódcy z Warszawy brakowało czasu, choć jeszcze w połowie grudnia 1918 roku Jan Maciaszek z upoważnienia KNRL próbował uzyskać zgodę sztabu generalnego WP na przyjazd do Poznania gen. Eugeniusza de Henning Michaelisa. W dniu przybycia do Poznania I. J. Paderewskiego, z Warszawy do Poznania przyjechał kpt. Stanisław Nilski-Łapiński, oficer łącznikowy sztabu generalnego.

Około 28 grudnia z Berlina do Poznania, z zamiarem odwiedzenia swojej siostry, przyjechał też kpt. Stanisław Taczak, także oficer sztabu generalnego. Wiadomość o jego przyjeździe dotarła do przebywającego w „Bazarze” Wojciecha Korfantego. Jak wynika z relacji S. Taczaka, udzielonej w latach trzydziestych dr. W. Lewandowskiemu, po rozmowach z W. Korfantym kapitan przyjął propozycję objęcia tymczasowo – do czasu przyjazdu z Warszawy generała – dowództwa nad rozwijającym się powstaniem.

Awansowany do stopnia majora S. Taczak otrzymał dnia 2 stycznia 1919 roku legitymację na listowniku Komisariatu NRL o następującej treści: „Pan major Taczak jest wodzem naczelnym wojsk polskich w zaborze pruskim”, która została opatrzona podpisami Wojciecha Korfantego i Władysława Seydy.

Na siedzibę Dowództwa Głównego początkowo zamierzano przejąć dom przy ul. Zwierzynieckiej 3. Skorzystano jednak z propozycji Leokadii ze Smolińskich Świtalskiej, która przekazała do dyspozycji władz powstańczych I i III piętro swego hotelu „Royal” przy ul. Św. Marcina 38 – ogółem 22 pokoje. Z formalnego punktu widzenia organizacja sztabu DG napotykała ogromne trudności, zwłaszcza po wznowieniu w dniach 30 i 31 grudnia rozmów między Komisariatem NRL a przedstawicielami rządu berlińskiego. Zakazano Taczakowi publikowania na łamach prasy, czy też za pośrednictwem obwieszczeń i ulotek, jakichkolwiek informacji o działalności DG, nie mówiąc już o możliwości wydawania drukowanych rozkazów i instrukcji. Sytuacja taka trwała aż do 5 stycznia 1919 roku. Natomiast nie ograniczono publikacji rozkazów komendy poznańskiej Służby Straży i Bezpieczeństwa.

Fakt przynajmniej formalnego podporządkowania majorowi Taczakowi formacji polskich w całym zaborze pruskim był wyrazem określonej polityki Komisariatu, uznającej jedność wszystkich – jawnych i tajnych – sił polskich pod wspólnym dowództwem w Poznaniu. W praktyce S. Taczak zaczynał od niczego. Stał wobec ogromu zadań bez niezbędnej grupy oficerów, bez zorganizowanych służb, nie znając ludzi i zrazu nie mając kontaktów z terenem. Organizacja choćby zaimprovizowanego sztabu była dodatkowo utrudniona przez istnienie w Poznaniu kilku ośrodków rozkazodawczych: Komendy Służby Straży i Bezpieczeństwa, Komendy Miasta, Komendy Straży Ludowej. Każda z legalnych formacji miała już od listopada swoje dowództwo w Poznaniu, a Straż Ludowa także komendy powiatowe.

Do 8 stycznia DG działało niemal w konspiracji, oficerowie chodzili wyłącznie w ubraniach cywilnych. Mjr S. Taczak ustalając nazewnictwo organów dowódczych uważał, by nazwy stosowane w Wielkopolsce nie pokrywały się z nazwami centralnych władz woj-

skowych w Warszawie. Od początku używano określeń: „głównodowodzący”, „Dowództwo Główne”, „Sztab Dowództwa Głównego” – choć zdarzały się przestawienia, jak np. „Główne Dowództwo”. Natomiast w dokumentach wychodzących z NRL i jej Komisariatu, nie mówiąc już o mniej znaczących instytucjach, panowała ogromna dowolność, a wręcz chaos w stosowaniu nazw, jak np.: „Wódz Naczelny wojsk polskich w zarborze pruskim”, „Naczelne Dowództwo” itp..

Jedną z pierwszych czynności S. Taczaka było też opracowanie etatu DG. Projekt uwzględniać musiał potrzeby chwili, ograniczone możliwości polityczne Komisariatu, a tym samym zakres spraw operacyjnych, organizacyjnych i mobilizacyjnych, i to przy minimalnej obsadzie personalnej DG. Zgodnie z etatem, DG podlegało bezpośrednio NRL. Dnia 3 stycznia 1919 roku funkcję szefa sztabu od kpt. S. Łapińskiego przejął ppłk J. Stachiewicz. Przyjęto podział na cztery Wydziały: Operacyjny (Ia) – na czele rtm. B. Wzacny; Organizacyjny (Ib) – kpt. Stanisław Nilski-Łapiński; Personalny (IIa) – por. Stefan Prus III hr. Czarnecki, Broni i Amunicji (IIb) – kpt. dr. fil. Władysław Jaworowicz. Uwzględniono też etaty dla oficerów łącznikowych z Komendą Miasta (por. Bronisław Sikorski), komendantem fortecy (ppor. Bohdan Hulewicz) i Komisariatem NRL. Etat ten mjr S. Taczak przedłożył 1 stycznia Komisariatowi, a następnego dnia uzyskał jego zatwierdzenie.

Twórcami DG byli czterej oficerowie: S. Taczak, S. Łapiński, B. Wzacny i J. Stachiewicz. W pierwszych dniach stycznia zgłosili się do służby kolejni oficerowie, tak że 15 stycznia na stanowiskach kierowniczych pracowało już ogółem 18 oficerów. Z Legionów wywodzili się ppłk J. Stachiewicz i kpt. S. Łapiński, z armii austriackiej – rtm. B. Wzacny, natomiast 15 oficerów, z majorem S. Taczakiem na czele, przeszło służbę w armii niemieckiej. Tylko jeden z oficerów – rtm. Wzacny – miał ukończoną akademię wojskową, a niepełnym wykształceniem wojskowym legitymowali się ppłk Stachiewicz i kpt. Łapiński. Natomiast pełne wykształcenie uniwersyteckie i politechniczne miało siedmiu oficerów, a niepełne sześciu z nich.

3 stycznia 1919 roku w DG zameldował się ppłk Julian Stachiewicz, przewidziany na szefa sztabu DG. W łączności z terenem bardzo skutecznie wykorzystywana była sieć telefoniczna, umożliwiająca wydanie dyspozycji oddziałom na prowincji, jak też uzyskiwanie przez DG meldunków o toczących się na niej walkach. Wspólne odprawy dowódców z Poznania i prowincji stały się elementem działania DG. Odprawy te odbywały się w Hotelu „Royal”. W ten sposób mjr S. Taczak zapewnił sobie bezpośredni wpływ na przebieg wydarzeń na kształtujących się odcinkach frontu polsko-niemieckiego.

Ani dobrze przygotowane założenia pracy sztabu, ani najbardziej ofiarna praca głównodowodzącego i oficerów poszczególnych wydziałów na niewiele by się zdały przy utrzymaniu kilku ośrodków rozkazodawczych. Ze stanowiska komendanta poznańskiej Służby Straży i Bezpieczeństwa usunięty został ppłk. M. Paluch. 9 stycznia, rozkazem DG, rozwiązana została Komenda Miasta Poznania, a jej agendy przekazano Dowództwu Okręgu Wojskowego I oraz Komendzie Placu w Poznaniu.

Kolejnym krokiem zmierzającym do uporządkowania sytuacji dowódczej w terenie była interwencja mjr. Taczaka w Komisariacie NRL, która spowodowała wydanie przez Sekcję Polityczną Wydziału III (Polityki i Wojska) Komisariatu NRL odezwy „Do wszystkich Rad Ludowych Powiatowych”, następującej treści:

„Powiatowym Radom Ludowym komunikujemy niniejszym, że w Poznaniu utworzyło się Dowództwo Główne. Do DG należy kierownictwo wszelkimi siłami wojskowymi, nominacje, zarząd bronią, amunicją, itp. Prosimy Powiatowe Rady Ludowe, ażeby nie mieszały się do spraw wojskowych, nie dysponowały siłami zbrojnymi, bronią, amunicją, ażeby nie podejmowały żadnych zmian w komendach wojskowych”.

Pierwszoplanowym zadaniem sztabu DG było stworzenie – używając tu określenia mjr. Taczaka – „bazy organizacyjnej powstania”. Przyjęto podwójną strukturę organizacyjną: poziomą, terytorialną – od powiatów z komendantami, poprzez okręgi wojskowe, których dowódcy sprawowali władzę zwierzchnią nad wszystkimi oddziałami powstańczymi na danym terenie, po dowództwa frontów; oraz strukturę pionową – obejmującą wykształcające się z luźnych oddziałów powstańczych regularne kompanie i bataliony.

Początkowo – 7 stycznia – sztab DG, pod komendą mjr. Taczaka, podzielił obszar Wielkopolski (w tekście: Księstwa Poznańskiego) na siedem okręgów wojskowych:

I Okręg – obejmujący powiaty: Poznań-Wschód, Poznań-Zachód oraz oddziały garnizonu twierdzy Poznań; dowódca rtm. Ryszard Koperski;

II Okręg – powiaty: wrzesiński, średzki, witkowski i gnieźnieński; dowódca ppłk Kazimierz Grudzielski, stacjonujący we Wrześni;

III Okręg – powiaty: wyrzyski, bydgoski, szubiński, inowrocławski, strzeleński, mogileński, żniński i wągrowiecki; dowódca mjr Napoleon Koczorowski w Inowrocławiu;

IV Okręg – powiaty: chodzieski, czarnkowski, wieleński, skwierzyński, międzychodzki, szamotulski i obornicki; dowódca ppor. Zdzisław Orłowski w Czarnkowie;

V Okręg – powiaty: międzyrzecki, nowotomyski, grodziski, babimojski, śmigieński, kościański, wschowski i leszczyński; dowódca ppor. Kazimierz Zenkteler w Buku;

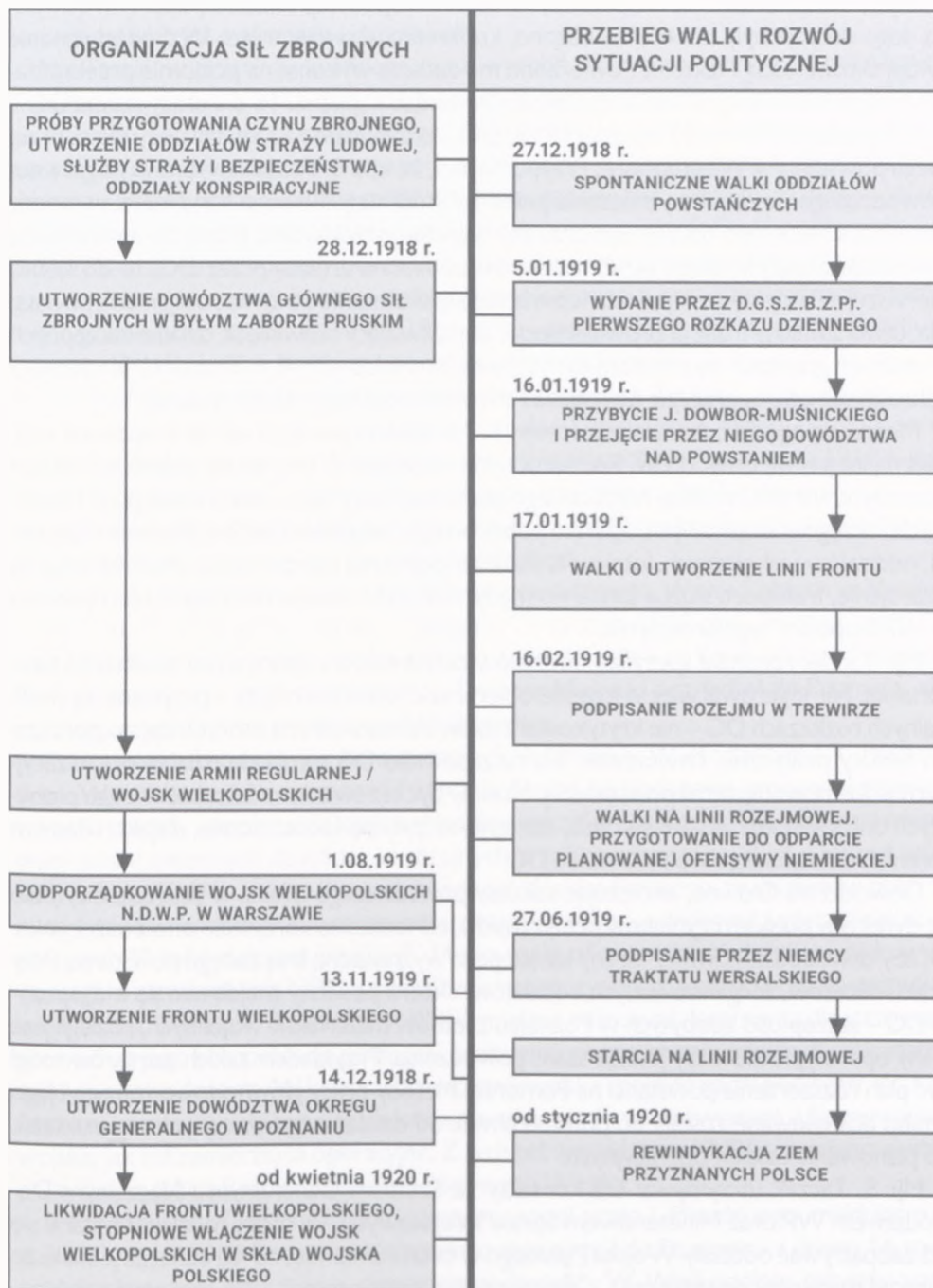
VI Okręg – powiaty: śremski, jarociński, pleszewski, gostyński, rawicki, krotoszyński i koźmiński; dowódca ppor. Zbigniew Ostroróg-Gorzeński w Tarcach;

VII Okręg – powiaty: ostrowski, odolanowski, ostrzeszowski i kępiński; dowódca ppor. Władysław Wawrzyniak w Ostrowie.

Emocjonalnym reakcją przywiązanych do niego podkomendnych P. Cymś zawdzięczał decyzję DG z dnia 13 stycznia 1919 roku o utworzeniu pod swoim dowództwem z powiatów inowrocławskiego i strzeleńskiego nowego VIII Okręgu Wojskowego.

Zgodnie z wcześniejszymi dyrektywami na czele każdego okręgu stał dowódca, któremu podlegały oddziały znajdujące się w jego okręgu i organizujący regularne wojska z formacji już istniejących. Dowódca odpowiadał też za obronę swego okręgu i przyległego do niego odcinka frontu. Podporządkowano mu wszystkie oddziały i komendy lokalne: wiejskie, miejskie i powiatowe.

Wiele trudności wynikało też wskutek konieczności utworzenia aparatu poborowego. Ze względu na znaczny procent ludności niemieckiej mjr Taczak uznał, że w początkowej fazie należy odrzucić zasadę poboru powszechnego i sprawę odłożyć do czasu umocnienia polskiej administracji w terenie. Głównodowodzący myślał poważnie o przeprowadzeniu w połowie stycznia poboru roczników 1900 i 1901. Przekazanie dowództwa gen. J. Dowbor-Muśnickiemu uczyniło zamiar ten nieaktualnym, gdyż nowy głównodowodzący miał własną koncepcję przeprowadzenia na terenie Wielkopolski poboru rekruta.

Schemat : Powstanie wielkopolskie

(Źródło: Powstanie Wielkopolskie. Źródła - Stan badań - Postulaty badawcze. Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego - Kościan, 2.II.1972 r., red. naukowa Zdzisław Grot, Kościan 1973)

Mjr S. Taczak, mimo że nie ukończył akademii wojskowej, okazał się zdolnym dowódcą. Jego decyzje były dobrze wyważone, konkretne w swojej treści. Wzbudzał uznanie swoją skromnością i taktem. Powierzone mu zadania wykonał na poziomie przekraczającym jego kwalifikacje frontowego oficera w randze kapitana. 16 dni pracy sztabu DG – od 28 grudnia 1918 do 12 stycznia 1919 roku – przypadało na najważniejszy okres przebiegu powstania w Wielkopolsce. Przypomnijmy, że kpt. S. Taczaka wybrano na głównodowodzącego do chwili wyznaczenia przez J. Piłsudskiego nowego kandydata, w randze generała. Efekty jego działalności przeszły wszelkie oczekiwania. Mimo że na wynikach powstania zaciążyły skutki utraty czasu, nie zawinione zresztą przez DG, to do końca pierwszej dekady stycznia powstańcom udało się skutecznie utrzymać osiągnięcia powstania, utworzyć silny front przeciwniemiecki, umożliwiając rozwój działań zaczepnych w realnych granicach wyznaczonych możliwościami własnych sił. S. Taczak i J. Stachiewicz zakreslili też cele operacyjne powstania i stworzyli podstawy do ich realizacji.

Można się zgodzić, że działalność mjr. S. Taczaka w pewnym sensie krępowała nadmierną inicjatywę dowódców. Różnorodnymi decyzjami skłonił on ich jednak do działań skoordynowanych, według narzuconego planu operacyjnego. Utworzenie grup frontowych, okręgów wojskowych, aparatu poborowego, załączków pułków piechoty i kawalerii, oddziałów technicznych, lotnictwa, służb zaopatrzenia (aprowizacja, umundurowanie, uzbrojenie, transport, służba sanitarno-medyczna) były znaczącymi etapami formowania w Wielkopolsce regularnej armii.

Mjr Taczak rozumiał specyfikę oddziałów ochotniczych, opartych na strukturze terytorialnej. Nie ingerował więc w kwestie obieralności oficerów i nigdy – przynajmniej w oficjalnych rozkazach DG – nie krytykował zebrań żołnierskich, na których często poruszano tematy polityczne. Utworzenie frontu zapewniło DG swobodę działań organizacyjnych w formowaniu armii powstańczej. Musimy być też świadomi faktu, że w ciągu pierwszych dni powstania, do 5-6 stycznia, działania toczyły się spontanicznie, niejako własnym torem, bez większego wpływu na nie DG.

Dowództwo Główne, akceptując sukcesy powstańczego oręża, w zasadzie trzymało się dyrektyw polskich czynników politycznych. Jednocześnie korzystało ono z każdej okazji, aby oswobodzić również tereny leżące poza wyznaczoną linią zasięgu powstania. Przy braku oficerów, zorganizowanych oddziałów – które powinny znajdować się w dyspozycji DG – szczupłości zdobytych w Poznaniu zapasów materiałów wojennych, rozleglejsze plany operacyjne nie miały jednak szans powodzenia. Przykładem takich zamiarów mógł być plan rozszerzenia powstania na Pomorze. Metody pracy głównodowodzącego i jego sztabu dostosowane zostały do potrzeb chwili: od działań organizacyjnych i instruktażu, po planowanie działań operacyjnych.

Mjr S. Taczak utrzymywał też kontakty ze Sztabem Generalnym i Naczelnym Dowództwem WP oraz Ministerstwem Spraw Wojskowych. W miarę możliwości starał się też zaopatrywać oddziały Wojska Polskiego w broń i amunicję, co nie oznacza jednak, że zubożył magazyny powstańcze. „Obcy sprawom politycznym” – jak sam pisał o sobie – był przeciwnikiem wszelkich sporów i zatargów personalno-kompetencyjnych. Taczak i członkowie jego sztabu byli lojalni wobec władz politycznych w Poznaniu. Wyniki ich poczynań umocniły autorytet polityczny Komisariatu NRL, przydając mu tak ważny atrybut

jak wojsko – zwłaszcza w stosunku do władz pruskich, ludności niemieckiej w Wielkopolsce, nie mówiąc już o aliantach i Warszawie.

Mjr Taczak w przeciągu krótkiego czasu wyrobił sobie autorytet wśród najbliższych współpracowników, a także tych, którzy początkowo, traktując go jako intruza, odnosili się do niego niechętnie czy wręcz wrogo. Zaimponował im zdecydowaniem w działaniu, poczuciem dyscypliny, taktem we współżyciu z ludźmi i kulturą osobistą, a także niezmierną i ofiarną pracą. Dawał z siebie wszystko, żądając tego samego od innych. Wiele jego inicjatyw, rozwiniętych później w pracy sztabowej gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego, przyczyniło się do rozbudowy powstańczych sił zbrojnych. Równocześnie szanował poglądy swoich adwersarzy i analizował poglądy niezgodne z jego stanowiskiem. Niemal trzy tygodnie pracy sztabu DG – od 28 grudnia – przypadło na najważniejszy, decydujący o jego losach okres w przebiegu powstania w Wielkopolsce.

Zgadzam się z opinią dr. Marka Rezlera, iż mjr Stanisław Taczak: „wykonał ogromną pracę, znacznie przekraczającą zakresem formalne kompetencje oficera o jego stopniu i wykształceniu wojskowym. W dodatku wykorzystał ją dobrze i w styczniu 1919 r. jego następcy pozostało tylko rozwinięcie i rozbudowanie tego co już Taczak wykonał”. Generał Józef Dowbor-Muśnicki nigdy nie zdobył się na choćby jedno słowo uznania dla swego poprzednika na stanowisku głównodowodzącego.

Faktyczne przekazanie stanowiska głównodowodzącego Wojsk Polskich w Wielkopolsce gen. J. Dowbor-Muśnickiemu nastąpiło 15 stycznia 1919 roku. Następcą mjr. Taczaka był desygnowany przez J. Piłsudskiego w porozumieniu z Komisariatem Naczelnej Rady Ludowej. Jeszcze 8 stycznia gen. J. Dowbor-Muśnicki przyjechał do Poznania, aby na miejscu zapoznać się z sytuacją w Wielkopolsce.

Przeprowadził rozmowy z komisarzami: S. Adamskim, W. Korfantym i A. Poszwińskim. W rezultacie tych rozmów 11 stycznia doszło do podpisania umowy określającej warunki i zasady współpracy Dowbor-Muśnickiego z Komisariatem NRL. Generał mianowany został naczelnym dowódcą sił zbrojnych w całym zaborze pruskim. Umowa przewidywała, że KNRL uznając w zasadzie jedność Wojska Polskiego, ze względów politycznych i międzynarodowych tymczasowo zastrzega sobie „odrębność i niepodległość sił zbrojnych w byłej dzielnicy pruskiej”. Mianowanie oficerów i urzędników wojskowych wymagało zatwierdzenia NRL, a propozycję roty przysięgi głównodowodzący przedstawić miał Komisariatowi do aprobaty. KNRL miał też mianować decernenta dla spraw wojskowych, a jego kompetencje podlegały osobnemu porozumieniu między Komisariatem a głównodowodzącym. W komisariacie sprawy wojska i polityki nadal podlegały W. Korfantemu i z nim musiały być uzgadniane wszystkie zamierzenia związane z formowaniem wojska, jak też zamierzenia operacyjne. Z tych też względów w KNRL powołano wydział polityczny z sekcją Bezpieczeństwa Publicznego i Wojska.

14 stycznia gen. Dowbor-Muśnicki przyjęty został przez J. Piłsudskiego, meldując o rezultatach wyjazdu do Poznania. Następnego dnia wrócił do Poznania i z dniem 16 stycznia oficjalnie objął stanowisko głównodowodzącego. W Wielkopolsce przyjęty został z honorami, ale też z wielką rezerwą, a i później miał trudności w nawiązaniu kontaktu z podwładnymi. Wieloletnia służba wojskowa w armii carskiej nie pozostała bez wpływu na jego poglądy, zachowania, a nawet swobodę wyśławiania się w języku polskim. Z dru-

Ppłk. Kazimierz Grudzielski wśród oficerów sztabu północnego frontu Powstania (Fot. MWN - MPW)

giej jednak strony był to gruntownie wykształcony oficer sztabowy z ogromną praktyką, świetny organizator, zwolennik regularnej armii o żelaznej dyscyplinie. Przywiązywał szczególne znaczenie do właściwej organizacji wojska, akcentując w swoich publikowanych „Myślach wojskowych”, iż „klucz zwycięstw leży w znajomości zawilego zagadnienia organizacji”, a „na polu bitwy mają wartość tylko regularne armie” jako „duchowa spójnia (związanych ze sobą) w jedną ideową całość wszystkich poszczególnych jednostek wchodzących w skład armii”. Wódz naczelny – według Muśnickiego – był „mózgiem i duszą armii”, a sztab – „systemem nerwowym”.

Poglądy na rolę naczelnego wodza i jego sztabu gen. J. Dowbor-Muśnicki opierał na wzorcach armii carskiej. Jednakże rola sztabu – w przeciwieństwie do armii niemieckiej – została według niego sprowadzona do instrumentu realizującego dyrektywę głównodowodzącego, pełniąc wobec niego funkcję pomocniczą. Schemat ten przeniesiony został do Wielkopolski, gdyż głównodowodzący był mianowany przez KNRL i jemu bezpośrednio podlegał, natomiast szef sztabu, podporządkowany głównodowodzącemu, był ogniwem pośrednim w wypełnianiu funkcji dowódczych w stosunku do podległych wojsk.

W Ordre de Bataille Wojska Wielkopolskiego uderza połączenie dwóch wzorców organizacji: wojska rosyjskiego i niemieckiego. Struktura wojska w dużym przybliżeniu podobna była do OdeB I Korpusu Polskiego w Rosji. Generał J. Dowbor-Muśnicki planował bowiem sformowanie trzech dywizji czteropułkowych. Organizację taką przyjęto także w WP. Kawalerię tworzyły trzy pułki ułanów, stanowiące brygadę jazdy, a artylerię – sześć pułków podzielonych na trzy brygady, po jednej dla każdej dywizji piechoty. Perspekty-

Oficerowie Dowództwa Głównego (marzec 1920) .

Fot. z kolekcji prof. Małgorzaty Wierusz-Kozłowskiej w posiadaniu Muzeum Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu (cyryl.poznan.pl)

wicznie generał zamierzał formować korpusy, lecz zamiar ten pozostał tylko w sferze projektów. W organizacji pułków, brygad i dywizji przyjęte zostały etaty niemieckie, znane doskonale Wielkopolanom z okresu służby w armii niemieckiej. Dotyczyło to także regulaminów szkoleniowych, bardzo często tłumaczonych z języka niemieckiego, z niewielkimi modyfikacjami, uwzględniającymi specyfikę Wojska Wielkopolskiego, jak też szkolenia i jego taktyki.

Na podstawie dekretu NRL gen. Dowbor-Muśnicki ogłosił 17 stycznia 1919 roku pobór do wojska roczników 1897-1899. W swojej odezwie do wojsk powstańczych, ogłoszonej jako załącznik do rozkazu dziennego DG z 18 stycznia, gen. J. Dowbor-Muśnicki zadeklarował, że nie będzie faworyzował oficerów z „poszczególnych formacji polskich, tzw. dowborczyków, piłsudczyków, hallerczyków, legionistów”, ale przestrzegł żołnierzy przed „braniem udziału w życiu jakichkolwiek partii politycznych. Wojsko powinno być apolityczne, służyć jedności państwa, a nie wzmacniać poszczególne partie”. Zniesiona została również obieralność dowódców. Kierując się zasadą apolityczności wojska, gen. J. Dowbor-Muśnicki podał się później do dymisji, nie akceptujące udziału żołnierzy wielkopolskich w wyborach do Sejmu Ustawodawczego.

Wpływ na estetykę wojska, a tym samym także na dyscyplinę, miało też wprowadzenie jednolitego umundurowania. Z inwencją wykorzystano zapasy niemieckiego sukna mundurowego. Krój mundurów należał niewątpliwie do najbardziej udanych w Wojsku Polskim u progu II Rzeczypospolitej, a rogatywka z potrójną rozetką z miejsca zdobyła uznanie wojska i społeczeństwa.

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

1/por. Muth	ofic. kasowy
2/por. Lorenc Józef ✓	adjutant
3/por. Dobrowolski Kazimierz	ofic. uzbroj.
4/mjr. Tyrakowski Stanisław	intendent
5/por. Zabieszowski	ofic. organiz.
6/kpt. Biały Kazimierz	nacz. lekarz
7/por. Zenkteler Edmund	ofic. sądowy
8/kpt. Zenkteler Kazimierz	komendant
9/por. Cześnik	ofic. intend.
10/kpt. Bartoszkiewicz	szeft. sztabu
11/por. Szostak Antoni ✓	ofic. dla zlec i naczelnik garnizonu.

Sztab powstańców frontu zachodniego w Grodzisku z ppor. Kazimierzem Zenkterem 1919 r.

Zadania organizacyjne postawione przed gen. J. Dowbor-Muśnickim przez KNRL wymagały rozbudowy sztabu DG i sformowania sztabów pułków i dywizji, dowództw broni i służb (inspektoratów) itd. Poważną przeszkodą był w tym przypadku chroniczny brak oficerów. W armii niemieckiej stopni oficerskich dosłużyło się – jak wcześniej wspomniano – około 140 Wielkopolan. Tymczasem w pozostałych armiach zaborczych drogi awansów oficerskich dla Polaków były o wiele łatwiejsze. O ile liczbę oficerów młodszych zwiększono drogą awansowania zastępców oficerów i najzdolniejszych podoficerów, to oficerów starszych można było uzyskać tylko z Warszawy. Dzięki staraniom gen. Dowbor-Muśnickiego w ciągu kilku tygodni, od stycznia do maja 1919 roku, do Wielkopolski przybyło ogółem 181 byłych jego podkomendnych z I Korpusu Polskiego oraz armii rosyjskiej, 18 z armii austriackiej i 12 byłych legionistów.

Proces przekształcenia sztabu DG odbył się w kilku etapach. Pierwszy z nich, trwający do końca pierwszej dekady lutego, utrwalił podział na dwa piony: taktyczno-organizacyjny (jako I Kwatermistrzostwo) i administracyjny (II Kwatermistrzostwo) oraz tzw. Oddział III jako adiutantura sztabu. Wewnątrz obu pionów zachowana została struktura wydziałów i biur według etatu DG zatwierdzonego 2 stycznia.

19 stycznia 1919 roku Głównodowodzący podał do wiadomości wojska, iż „wszyscy powołani pod broń w byłej dzielnicy pruskiej tworzą Siły Zbrojne byłej dzielnicy pruskiej, a organem wykonawczym jego rozporządzeń jest Sztab Naczelnego Dowództwa polskich sił zbrojnych w byłej dzielnicy pruskiej i Szef Apropowizacji”. Rozkazem operacyjnym DG nr 1 z 18 stycznia zatwierdzony został funkcjonujący już od końca pierwszej dekady stycznia podział Frontu Wielkopolskiego na cztery grupy: północną, zachodnią, południowo-zachodnią i południową. Dowódców grup pod względem taktycznym podporządkowano bezpośrednio DG, a pod względem administracyjnym dowódcom odnośnych okręgów wojskowych. Odwód do wyłącznej dyspozycji DG stanowiły oddziały formowane w OW I/Poznań-miasto. Jak wynikało z treści rozkazu, OW II (Września-Gniezno) organizował rezerwy dla grupy północnej. Dowódcy grup mieli niezwłocznie przystąpić do przeformowania oddziałów piechoty w pułki strzeleckie. Proces przekształcania oddziałów frontowych w regularne pułki na przełomie stycznia i lutego zakłócony został niemieckimi działaniami zaczepnymi i faktycznie trwał do końca lutego, a w niektórych przypadkach do połowy marca 1919 roku. 26 stycznia Dowództwo Główne i oddziały sformowane w I Okręgu Wojskowym zostały zaprzysiężone na placu Wilhemowskim (obecnie: Wolności), a 1. Pułk Strzelców Wielkopolskich otrzymał sztandar ufundowany przez Wielkopolanki. Uroczystość zakończyła trwająca około 20 minut defilada oddziałów. Defilowały oddziały piechoty, artylerii i kawalerii. Kilka dni później, 28, 29 i 31 stycznia, w kościele pobernardyńskim zaprzysiężone zostały dwa poznańskie baony garnizonowe, natomiast w pierwszej połowie lutego w obszarze frontowym zakończona została organizacja kilku pułków piechoty.

Zawarcie rozejmu stworzyło Głównodowodzącemu, jak i sztabowi DG, możliwość przeprowadzenia reorganizacji Frontu Wielkopolskiego, okręgów wojskowych, a przede wszystkim sformowania wielkich jednostek piechoty, artylerii i kawalerii. Dzięki spadkowi natężenia walk na pierwszych liniach frontów można było wycofać

Oficerowie sztabu Grupy „Leszno” 1919. Fot. Jednostka Wojskowa w Lesznie

szereg oddziałów dla wypoczynku i szkolenia, a także zorganizować z nich zwarte pułki w ramach przyjętego schematu organizacyjnego Wojska Wielkopolskiego.

Na podstawie dekretu KNRL z 19 marca 1919 roku Józef Dowbor-Muśnicki mianowany został generałem broni. Z dniem 26 kwietnia szefostwo sztabu Dowództwa Głównego objął pułkownik (niebawem generał) Jan Wroczyński. Dla potrzeb rozbudowywanej armii opracowano szczegółowe etaty, z których wynikało, że w Wielkopolsce brakowało około 800 oficerów. Ogółem w składzie korpusu oficerskiego w końcu czerwca było 1759 oficerów, w tym 872 z byłej armii niemieckiej, 45 z rosyjskiej, 16 z austriackiej, 112 z I Korpusu Polskiego w Rosji, 10 z II Korpusu, 6 z Legionów Polskich, 2 z „Polnische Wehrmacht” i 4 z Wojska Polskiego. Pochodzenia w tym względzie 688 oficerów nie udało się ustalić. Na dalszy napływ oficerów, kierowanych do Poznania przez Naczelné Dowództwo Wojska Polskiego, nie można było już liczyć, gdyż potrzebowały ich także tworzące się oddziały Wojska Polskiego. Zorganizowano więc Oficerską Szkołę Piechoty.

Kilka wniosków:

Przebieg walki w Poznaniu wskazuje na skutki braku centralnego ośrodka dyspozycyjnego. Głównodowodzącego wyznaczono dopiero wskutek wydarzeń 27 grudnia, a polskie naczelné władze wojskowe bezsprzecznie ponoszą winę za taki stan rzeczy. Sztab Dowództwa Głównego, składając się z oficerów przybyłych z Warszawy, mógł przecież działać w konspiracji, nie ujawniając oficjalnie swoich zamiarów i działań. Dopiero decyzje mjr. Stanisława Taczaka i jego sztabu stworzyły podstawy organizacyjno-materiałowe i operacyjne wojsk powstańczych. DG do połowy stycznia 1919 roku utworzyło 9 do-

Oficerowie 2 pułku strzelców wielkopolskich z Ignacym Mielżyńskim 1919.
(Fot. Muzeum Regionalne w Śremie)

wództw niższych na szczeblu okręgów wojskowych, dowództwa czterech grup frontowych oraz intendenturę. W pracy sztabu mjr. Taczaka widać fachową, metodyczną pracę dowódczą, zmierzającą do ujęcia oddziałów powstańczych w karby organizacyjne. Kolejnym etapem miało być stworzenie regularnego wojska. Po 16 stycznia 1919 r. gen. J. Dowbor-Muśnicki kontynuował tę koncepcję organizacyjną, fachowo ją korygując. Poważny problem stanowiło opracowanie operacyjnego planu działań, gdyż 27 grudnia założeń takich nie było. Przez czynnik polityczny nie został też sprecyzowany cel działań orężnych. Ogólne koncepcje DG otrzymało dopiero w ciągu pierwszej dekady stycznia, a w tym czasie Komisariat NRL przypominał, że wyzwolony obszar należy traktować jako front wewnątrz polskiego obszaru aspiracji, jako przede wszystkim polityczno-wojskową demonstrację dążeń Polaków.

Możliwość utworzenia armii regularnej opartej na obowiązkowym poborze i dyscyplinie uzyskał od komisariatu dopiero gen. J. Dowbor-Muśnicki. Wykorzystując wzorce organizacyjne z wojska niemieckiego i rosyjskiego, w oparciu o strukturę I Korpusu Polskiego w Rosji, głównodowodzący sformował trzydywizyjną armię, z brygadą kawalerii, trzema brygadami artylerii, lotnictwem – oddziałami technicznymi i służbami. Stało się to możliwe wskutek napływu roczników żołnierzy z poboru i uzyskania odpowiedniej kadry. Dotychczasowe oddziały regionalne straciły swój na ogół jednolity skład terytorialny, co umożliwiło przejście wojska na organizację pułkowo-dywizyjną. Kadre dowódczą zapewniała grupa oficerów starszych, przybyłych z Poznania, młodszych oficerów uzyskano drogą przyspieszonego szkolenia, jak też awansowania zastępców oficerów i najzdolniejszych podoficerów. Do Poznania przybyli także młodszy oficerowie z I Korpusu Polskiego i z innych formacji.

Zorganizowany został front i okręgi wojskowe, utworzono nowe i rozbudowano już istniejące, podległe Głównodowodzącemu inspektoraty: piechoty, artylerii, wojsk technicznych, wojsk lotniczych, Obrony Krajowej, okręgowych komend uzupełnień i sanitarny. Dla potrzeb stutysięcznej armii rozbudowano oba kwaterymistrzostwa DG, oddział ogólny i Intendenturę Polową. Wojsko Wielkopolskie było więc także kontynuacją myśli oraz koncepcji mjr. S. Taczaka i jego współpracowników.

Brak konkretnego planu powstania, przed 27 grudnia 1918 r., jak również - mimo utworzenia kilku grup skupiających młodszych oficerów - jednolitego dowództwa i głównodowodzącego, musiały odbić się na przebiegu działań oddziałów powstańczych. W wyniku świadomej polityki zaborców tylko niewielu Polaków dosłużyło się w armii niemieckiej stopni oficerskich. Jednakże szeregowcy i podoficerowie, w ogromnej większości doświadczeni frontowcy, wychowani w duchu patriotycznym przez dom rodzinny, kościoł katolicki i polskie organizacje, nie oczekiwali biernie na rozwój wydarzeń. Zorganizowani w oddziałach Straży Ludowej, Służby Straży i Bezpieczeństwa, czasem Straży Granicznej, oczekiwali na wybuch powstania. Mniej doświadczona młodzież, zwłaszcza Peowiacy, już w listopadzie parli do powstania, nie bacząc na realne możliwości powodzenia takiej akcji. Liczne niemieckie magazyny wojskowe w Poznaniu i na prowincji oraz stosunkowo duża łatwość ich zdobycia, umożliwiły dobre uzbrojenie i wyposażenie oddziałów. Analiza poszczególnych etapów walk pozwala na wyciągnięcie ogólnych wniosków. Sposób prowadzenia walki przez oddziały powstańcze a później wojsko regularne, uzależniony był od poziomu ich zorganizowania i dowodzenia. W ciągu pierwszych dziesięciu dni powstania działania w Wielkopolsce nosiły wszelkie znamiona walk partyzanckich. Na czele oddziałów stawali dowódcy pełni patriotycznego zapału i chęci, ale nie posiadający odpowiednich kwalifikacji, co znajdowało praktyczne potwierdzenie na polu walki. Nierzadko były to błędy elementarne, nie do pomyślenia u oficerów posiadających dobre przygotowanie formalne i praktykę frontową. Bywało, że kończyły się tragicznie, w tym też śmiercią niedoświadczonych dowódców. Błędy popełnione na polu walki życiem okupili m.in. W. Wiewiórkowski, E. Krauze, K. Mann. Również inicjator „rajdu” wyzwolenczego na Kujawy, ppor. P. Cymś, popełnił w trakcie walk ulicznych w Inowrocławiu szereg elementarnych błędów.

Brak kwalifikacji formalnych i doświadczenia w dowodzeniu ujawniał często przypadki wręcz nieudolności. Niewielu było dowódców rzeczowych, sprawnych na polu walki. Nieudolność nadrabiano wówczas brawurą, awanturnictwem, popełniając podstawowe błędy, które w armii regularnej mogły zaprowadzić dowódcę przed sąd polowy. W oddziałach powstańczych konsekwencje wyciągnięto tylko wobec kilku dowódców. P. Cymś stanął przed sądem, ale został uniewinniony, zaś A. Breza został odwołany z dowództwa oddziału rawickiego. W Dowództwie Głównym zdawano sobie sprawę z faktu, iż zadania postawione przed niektórymi dowódcami przerastały ich możliwości. Sprawni w boju jako szeregowcy, nie stawali na wysokości zadania jako dowódcy.

Przykładem wykazania niekompetencji wśród starszych oficerów mogą być zarzuty skierowane pod adresem ppłk. K. Grudzielskiego, który w trakcie pierwszej bitwy szubińskiej (8 stycznia) nie objął osobistego dowództwa nad akcją, nie ustalił jej planu, nie kontrolował przebiegu wydarzeń, nie zorganizował też odwodu, którego tak zabrakło podczas nieudanej próby zdobycia Szubina.

W toku walk wyłoniła się jednak grupa dowódców, którzy poradzili sobie z powierzo-

Gen. J. Dowbor Muśnicki wraz z oficerami Sztabu Głównego, m.in. Julianem Lange, Władysławem Andersem podczas przerwy w uroczystościach 1919 (WBH - CAW)

nymi obowiązkami. Na odcinku północnym frontu wielkopolskiego było to m.in. I. Mielżyński, K. Dratwiński, J. Tomaszewski, K. Golniewicz, E. Rogalski, bracia Skotarczakowie, T. Fenrych, Z. Orłowski, W. Kowalski, W. Wlekliński; na odcinku zachodnim: K. Zenkter, K. Szczęśniak, S. Siuda, S. Tomiak, D. Vogel, W. Eckert; na południowo-zachodnim B. Śliwiński, S. Sikora, S. May, M. Talarczak, F. Szyszka, J. Namysł; na południowym: W. Wawrzyniak, S. Thiel, B. Kirchner, M. Szulc; z oddziałów garnizonu poznańskiego: W. Pniewski, A. Kopa, B. Hulewicz, F. Maryński, E. Materne, W. Rossa. W 1921 r. większość z nich za czyny w powstaniu wielkopolskim odznaczona została Krzyżem *Virtuti Militari* V klasy i Krzyżami *Walecznych*.

W ciągu dalszych walk przypadki niekompetencji dowódców zdarzały się już rzadko. Wyższa była też dyscyplina w szeregach, co uwidoczniło się w trakcie uporczywych walk obronnych pod koniec stycznia i w pierwszej połowie lutego, szczególnie na odcinkach zachodnim i południowym, w mniejszym stopniu na południowym (bitwy rawickie). Należy tu też wspomnieć, że doświadczenia powstańcze i kadra z Wielkopolski przyczyniły się w znacznym stopniu do zwycięstwa trzeciego powstania śląskiego w 1921 r.

Niewątpliwie na końcowy sukces powstania 1918-1919 roku złożyło się wiele czynników. Było to wspólne dzieło dowódców, ich podkomendnych, polityków i życzliwego francuskiego alianta, jak również efekt pracy organicznej kilku pokoleń Wielkopolan, a wszystko to w sprzyjających okolicznościach na arenie międzynarodowej. Żaden inny region Rzeczypospolitej, nie potrafił tak skutecznie po latach niewoli sięgnąć po niepodległość i bronić jej w wojnie 1919-1920.

Powstanie Wielkopolskie 1918-1919' - zarys dziejów

W 1918 r. Polska, po 123 latach niewoli, odzyskała niepodległość. Utraciła ją w końcu XVIII wieku, kiedy to trzy sąsiednie mocarstwa Austria, Prusy i Rosja, podzieliły między siebie ziemie polskie. Wielkopolska znalazła się w granicach państwa pruskiego. Polacy nie pogodzili się z utratą niepodległości i kilkakrotnie organizowali zbrojne powstania. W samej Wielkopolsce chwytano za broń w 1794 r., 1806 r., 1846 r. i 1848 r. ponosząc ofiary ludzkie i materialne. Wobec niemożności pokonania wroga w walce bezpośredniej, Wielkopolanie przystąpili do pracy organicznej. Dbano o kulturę, tworzone organizacje i biblioteki. Wspierano się gospodarczo, tworząc spółdzielnie, banki i towarzystwa. Ucząc miłości do matki, ziemi i religii budowano polską świadomość narodową.

Szansa powrotu Wielkopolski do Macierzy dojrzywała w końcowym okresie pierwszej wojny światowej, jesienią 1918 r.. Wynikała ona z ówczesnej sytuacji, z takich głównie wydarzeń, jak mi-litarna klęska Niemiec i układ o zawieszeniu broni między państwami Ententy a Niemcami, a w następstwie koniec I wojny światowej (11 listopada 1918 r.), wybuch niemieckiej rewolucji w Rzeszy (9 listopada 1918) i w Wielkopolsce oraz powstanie niepodległego państwa polskiego w listopadzie 1918 r..

Ważną rolę odgrywało także stanowisko zajmowane wtedy przez mocarstwa zwycięskiej Koalicji, zwłaszcza przez takie państwa, jak Francja, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. W sprawach dotyczących pokonanych Niemiec i odradzającego się państwa polskiego deklarowały one bowiem stosowanie zasad zapisanych w orędziu amerykańskiego prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona z 8 stycznia 1918 roku, a 13 punkt orędzia głosił następująco: „Należy stworzyć niezależne państwo polskie, które winno obejmować terytoria zamieszkałe przez ludność niezaprzeczalnie polską, któremu należy zapewnić swobodny i bezpieczny dostęp do morza i którego niezawisłość polityczną i gospodarczą oraz integralność terytorialną należy zagwarantować paktem międzynarodowym”². Z formalno prawnego punktu widzenia pod koniec 1918 roku i na początku 1919 roku, rząd polski niewiele mógł uczynić w celu odzyskania ziem zachodnich i północnych. Powstały pod koniec I wojny światowej rząd księcia Maksymiliana Badeńskiego zdecydował się przyjąć za podstawę rokowań pokojowych 14 punktów prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona. Nie oznaczało to jeszcze, że rząd ten i jak następne rządy socjaldemokratyczne mają zamiar wypełnić powyższe żądania., szczególnie dla Polski. Pojmowali oni samookreślenie jednostronnie, jedynie jako zjednoczenie narodu niemieckiego. W tej sytuacji pozostawały społeczeństwu polskiemu zaboru pruskiego dwie możliwości, powstanie zbrojne jakiego wybrała Wielkopolska i Śląsk lub też wyczekiwanie na decyzję mocarstw Ententy na konferencji pokojowej w Paryżu. Z tej drugiej możliwości korzystały te regio-

ny, w których procesy kształtowania świadomości narodowej nie były tak zaawansowane. Niezależnie od poniesionej klęski militarnej, Niemcy były jeszcze dość silne, by zdusić w zarodku wszelkie dążenia odśrodkowe. Na wschodzie stacjonowały niemieckie oddziały, podobnie jak i na północy a na Śląsku przebywało około 200 tysięcy ochotników, przybyłych bronić tej prowincji przed Polakami.

W rewolucyjnej atmosferze, 9 listopada 1918 r. w Poznaniu ujawnił się tajny Centralny Komitet Obywatelski; w składzie którego zasiadali posłowie polscy do parlamentu Rzeszy i sejmu pruskiego oraz przedstawiciele organizacji społecznych. Jednocześnie zawiązała się Rada Żołnierska, później przekształcona na Radę Robotniczą i Żołnierską. W Wielkopolsce powstały pierwsze rady robotniczo-żołnierskie. Ponadto patriotyczną działalność zaktywizowało Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, ruch skautowy oraz Polska Organizacja Wojskowa (założona w lutym 1918 r. – nazywana później po powstaniu Polską Organizacją Wojskową Zaboru Pruskiego). Siłę polityczną prezentowały również Rady Ludowe i Naczelna Rada Ludowa, jako oficjalne przedstawicielstwo interesów polskich wobec Niemiec. Dążyły ona do odzyskania niepodległości ziem zaboru pruskiego za pośrednictwem państw koalicyjnych. Z ich inicjatywy, za zgodą niemieckich władz miejscowych powstały mieszane narodowościowo formacje o charakterze porządkowo-wartowniczym: Straży Obywatelskiej (późniejszej Straży Ludowej) oraz kompanie Służby Straży i Bezpieczeństwa, które to bardzo szybko zostały zdominowane przez Polaków. Miały one służyć tylko dla utrzymania porządku publicznego, a tymczasem odegrały ważną rolę w walkach powstańczych.

Atmosferę do walki o niepodległość przygotowały również obrady Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu (3-5 grudnia 1918 r.). Warto zaznaczyć, że uczestniczyli w nich przedstawiciele wszystkich ziem polskich znajdujących się pod zaborem pruskim oraz polskiej emigracji zarobkowej w Niemczech. Sejm Dzielnicowy podjął szereg uchwał wyrażających wolę ludności polskiej, mieszkającej pod zaborem pruskim, połączenia się z innymi ziemiami polskimi w zjednoczonym państwie polskim.

Przyjazd Ignacego Jana Paderewskiego do Poznania – wybitnego polskiego pianisty i kompozytora ale również znakomitego polityka, który jeszcze przed wybuchem I wojny światowej podejmował działania na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości – był tylko swoistą iskrą zapalną do wybuchu powstania. W dniu 26 grudnia 1918 r. przemówił on do Wielkopolan w poznańskim Bazarze, a jego słowa zapisano „Kurierze Poznańskim” (28 grudnia 1918 r.): „Jako delegat Komitetu Narodowego szczęśliwy jestem, że znalazł dla niego takie uznanie. Jako człowiek czuję się szczęśliwym, że dożyć mogę tej chwili, że mogę być symbolem. A dla człowieka to zaszczyt wielki, tym większy, że spotkał mnie tu na tej wiekopomnej, odwiecznej wielkopolskiej ziemi. Od Was, coście nie dali się prześcignąć w spełnianiu obowiązków narodowych, w odpieraniu nacisku przemożnego, coście w pracy organizacyjnej i gospodarczej Polsce całej byli przykładem. A zaszczyt ten nie spotkał mnie od jednej warstwy, od jednej klasy, ale od całego wielkopolskiego ludu. Jestem dumny z tego, że jako członek Polskiego Komitetu Narodowego nie należałem do żadnego stronnictwa. Tym śmieiej i szczerzej dziś powiedzieć mogę, że dziś nie pora na stanowce i dziedziczne przywileje. Wszyscyśmy dzieci jednej Matki i o ile każdy z nas swój święty spełni obowiązek, mamy równe prawa do jej sprawiedliwej opieki. Po długich latach niewoli Ojczyzna się odradza. Odbudować się musi na tych samych pod-

Dowódca 6 pułku strzelców wielkopolskich por. dr Bernard Śliwiński z oficerami - 1919 (Fot. B. Polaka)

stawach, na których tu pierwsza budowa poczęta została. Żadne, najmądrzej zorganizowane stronnictwo Ojczyzny odbudować nie zdoła. Do tego dzieła trzeba jedności i zgody wszystkich, miłości i siły, wiary i zaparcia się samego siebie, do tego dzieła potrzeba wszystkich sil i wszystkich serc zespołu. Odbuduje Polskę przede wszystkim chłop polski i robotnik polski z niego powstały i my wszyscy, o ile pójdziemy z ludem.(...)”³.

W atmosferze demonstracji polskich i kontrdemonstracji oraz prowokacji niemieckich, popołudniu w dniu 27 grudnia 1919 r. doszło do wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 r.

Wkrótce zaczęło się szybko rozszerzać na najbliższe okolice, obejmując coraz dalsze rejony Wielkopolski a następnie Kujawy, Pałuki i część Krajny. Należy zwrócić uwagę na to, że w chwili wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Poznańskie było częścią składową Rzeszy Niemieckiej, pokonanej ale wciąż jeszcze silnej militarnie. Na jego terytorium znajdowały się liczne oddziały liniowe a ludność niemiecka stanowiła niemal 40% ogółu mieszkańców. Trudności były ogromne a szanse powodzenia irydenty powstańczej były znikome w przeciwieństwie do ziem polskich oswoobodzonych wcześniej niemal bez walki w październiku - listopadzie 1918 r..

Naczelna Rada Ludowa chciała zerwać z podległością państwu pruskiemu drogą pertraktacji ale nie konfrontacji militarnej. W jej powodzenie powątpiewano z uwagi na potencjał gospodarczy i militarny osłabionych lecz silnych Niemiec. Brak jest informacji o planowaniu przez konspiratorów wybuchu powstania na ten czas. Istniały w grudniu 1918 r. zamierzenia wywołania powstania ale w połowie stycznia 1919 roku. Wiązano je z ewentualnym przyjazdem na ziemie polskie armii gen. Józefa Hallera, która powstała we

Francji. Powstanie wybuchło więc spontanicznie, czego nie spodziewali się Niemcy, jak też polscy konspiratorzy. Było zatem zaskoczeniem dla obydwu przeciwnych sobie stron. Dowodem tego może być pierwszy żywiołowy okres walk oraz istnienie kilku ośrodków kierowania działaniami spontanicznie tworzących się oddziałów. Stanowiły je: Komenda Polskiej Organizacji Wojskowej, na czele z Mieczysławem Andrzejewskim, Komenda Straży Ludowej z komendantem Julianem Lange oraz dowództwo oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa z Mieczysławem Paluchem. Każdy z tych ośrodków podejmował różne akcje zbrojne. Sytuacja uległa diametralnie zmianie po powołaniu przez Naczelną Radę Ludową naczelnego wodza powstania, którym został mjr Stanisław Taczak. Podporządkowywanie oddziałów powstańczych Dowództwu Głównemu następowało bardzo szybko i sprawnie. Tworzono okręgi wojskowe, wyznaczano dowódców i przydzielono odpowiednie oddziały. Były to podstawy dla formowania ochotniczych oddziałów powstańczych - drużyn które przekształcały się w plutony, kompanie, bataliony, ale przede wszystkim regularnych jednostek wojskowych.

Walki powstańcze prowadzone na przełomie 1918-1919 roku na terenie Ziemi Wielkopolskiej można podzielić na dwa okresy. Pierwszy, od chwili wybuchu walk w Poznaniu (27.12.1918) do przybycia gen. Józefa Dowbor - Muśnickiego i objęcia przez niego stanowiska Głównodowodzącego (16.01.1919). Pierwszy ten okres to był czas właściwego powstania.

Z kolei od 16.01.1919 r. do 16.02.1919 r. toczyły się walki oddziałów opartych na poborze i była to „wojna wielkopolsko - niemiecka”. Okresy te ukazują charakter działań wojennych, a zarazem sposób organizowania powstańczych sił zbrojnych.

W pierwszym okresie walk od 27 grudnia 1918 r. do 15 stycznia 1919 - poległo lub zmarło z ran 274 powstańców. Charakteryzował się on głównie zaczepną inicjatywą polską i pozwolił na ukształtowanie się frontu na linii Noteci [północ], na rozlewiskach i jeziorach zbąszyńskich {zachód), na linii Rawicz - Zduny - Ostrzeszów (południe).

W pierwszych dniach Powstania do 5 stycznia 1919 roku kolejno zostały oswojone: Poznań, Kórnik, Anastazewo, Buk, Gniezno, Opalenica, Grodzisk, Kiecko, Powidz, Szydłowiec, Wielichowo, Witkowo, Gołańcz, Janowiec, Łopienno, Damasławek, Śrem, Wągrowiec, Wronki, Kcynia, Kościan, Koźmin, Oborniki, Odolanów, Ostrów, Rogoźno, Wójcina, Jarocin, Krotoszyn, Mogilno, Nakło, Ostrzeszów, Żnin, Lwówek, Mieścisko, Strzelno, Szubin, Wysoka k. Nakła, Budzyń, Kobylin, Kruszwica, Nowy Tomysł, Prosnak. Rogoźna, Rakoniewice, Wroniawy k. Strzelna, Barcin, Janikowo, Ryczywół k. Rogoźna i Czarnków.

Do 8 stycznia 1919 r., przebieg powstania cechował się dużą żywiołowością. Społeczeństwo Wielkopolski chwyciło samorzutnie za broń i stawało w szeregach doraźnie formowanych oddziałów, które niemal natychmiast podejmowały walkę. Miały one na celu wypędzanie Niemców i przejmowanie władzy w poszczególnych miastach i wsiach wielkopolskich. Miejscowości te opanowywały najczęściej miejscowe oddziały powstańców, które powstały niemal równocześnie z podjęciem decyzji o wyrzuceniu Niemców. Działo się to głównie na drodze negocjacji i składania broni przez załogi niemieckie. W tym czasie miały miejsce wszakże i większe bitwy, szczególnie tam, gdzie Niemcy podejmowali działania zaczepne przeciwko powstańcom, m. in. pod Zdziechową, czy podczas

Dowódcy Straży Ludowej w powiaty grodziski i nowotomyski podczas zaprzysiężenia w Opalenicy 1919 r.

wyzwalania Chodzieży, Inowrocławia, Szubina i Wolsztyna. W następnych dniach doszło do walk zaczepnych ze strony polskiej, m. in. na froncie północnym – boje o Żnin, Łabiszyn, Złotniki i Szubin. Na froncie zachodnim powstania opanowana została Kopanica, nie zdobyto jednak Zbąszynia. Z kolei na froncie południowym korzystnie zakończyły się walki w obronie Osiecznej.

Od 8-15 stycznia 1919 r. oddziały, dowodzone przez mjr. Stanisława Taczaka, prowadziły dalsze walki, głównie o charakterze zaczepnym ze strony polskiej. Do najintensywniejszych bojów tego okresu należy walki o Żnin, Łabiszyn, Złotniki i Szubin, obrazujące zdecydowaną ofensywę powstańców w północnej części Wielkopolski. Przyniosła ona w efekcie wyparcie Niemców poza rzekę Noteć i stworzyła możliwość rozwinięcia powstania na Pomorze. Przeciw temu było wszakże Dowództwo Główne, lojalne wobec Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej, który dążyło do ograniczenia walk i nie wierzył w ogóle w powodzenie czynu zbrojnego powstania.

Dowództwo Główne zdawało też sobie sprawę, że do przeniesienia walk na Pomorze będzie brakowało dostatecznych sił zbrojnych, przy pomocy których można byłoby je zrealizować. Na zaniechanie rozwoju walk poza Noteć miała też wpływ sytuacja w zachodniej i południowej części rejonu walk, gdzie natrafiono na duży opór Niemców lub też ich działania zaczepne. Uniemożliwiło to osiągnięcie w tej części Wielkopolski wyznaczonych rubieży przez Dowództwo Główne.

Powstańcy nie mogli zdobyć Zbąszynia, opanowali wszakże Kopanicę, odnosząc tutaj walne zwycięstwo. Pozytywnie dla strony polskiej zakończyły się także walki w obronie Osiecznej na froncie południowym. Ponadto większe działania zbrojne prowadzono

Przysięga 6 pułku strzelców wielkopolskich. 9 sierpnia 1919 r.
Pierwszy z prawej gen. Józef Dowbor-Muśnicki (Fot. AP Leszno)

w powiecie odolanowskim i okolicy Kobylejgóry w powiecie ostrzeszowskim, podczas których zlikwidowano znajdujące się tutaj posterunki niemieckie, wykonujące napady na tereny pozostające pod polską kontrolą.

Ogólnie bilans dowodzenia w powstaniu przez mjr. Taczaka był korzystny dla strony. W tym etapie powstania od 8 do 15 stycznia 1919 r. inicjatywa strategiczna polskiej. Front wyznaczała teraz na północy – linia Noteci, na zachodzie rozlewiska i jeziora obrzańskie, na południu zaś – linia: Rawicz – Zduny – Ostrzeszów pozostawała nadal w rękach powstańców. Wykazali oni nadal dużą aktywność zbrojną i głównie na froncie północnym odnieśli wiele zwycięstw, rozszerzając zdobycze powstania. Z kolei w zakresie organizacji wojskowej powstania dla jego sprawnego funkcjonowania na zdobytym terytorium utworzono 9 okręgów wojskowych.

Kolejny okres powstania, trwający od 16 stycznia do 16 lutego 1919 r., wiązał się z objęciem dowództwa powstania przez gen. por. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Cechuje go przede wszystkim praca nad tworzeniem regularnej armii wielkopolskiej. Zerwano więc z ochotniczym charakterem wojsk powstańczych, jak i panującymi w nich swobodami czasu rewolucji.

W tym okresie oddała swe życie największa liczba znanych z nazwiska poległych i zmarłych z ran powstańców oddała swe życie ponad 574 powstańców. Nastąpiła organizacja Armii Wielkopolskiej i skończył się podstawowy okres walk powstańczych. Powstanie jakby się zatrzymało w swym rozmachu osiągnięcia zdobyczy terytorialnych. Główną cechą tego etapu powstania była inicjatywa zaczepna ze strony niemieckiej,

Por. Michał Zenkteler wraz z oficerami sztabu III odcinka frontu północnego, Lubasz koło Czarnkowa, 1919 r. (Fot. WMN- MPW)

zmierzającej dla stłumienia powstania, zaś stronę polską cechowała głównie postawa defensywna. Wobec oporu polskiego doszło do krwawych walk na frontach powstania: północnym – m. in. pod Kcynią, Rynarzewem i Antoniewem, zachodnim – pod Babimostem, Kargową i Kopanica. Tylko na froncie południowym główną aktywność wykazywali Polacy, podejmując nieudane próby zdobycia Rawicza.

Po rozejmie w Trewirze z 16 lutego 1919 r. miały miejsce nie tylko potyczki między patrolami i wymiana ognia na linii rozejmowej, lecz na wielu odcinkach frontu wielkopolskiego toczyły się jeszcze zacięte walki, na przykład pod Rynarzewem, Ostrzeszowem, Krotoszynem, czy w rejonie Chodzieży, Szamocina, Międzychodu. Zdecydowana większość działań wojennych na froncie wielkopolskim była sprowokowana przez stronę niemiecką. W okresie od 19 do 22 lutego 1919 r. także niektóre polskie oddziały powstańcze prowokowały lokalne starcia z Niemcami, które ci podejmowali. W wyniku tych walk powstańcy zdobyli kilka miejscowości na południe od Chodzieży. Jedynie w marcu 1919 r., w związku z rokowaniami, które toczyły się w Poznaniu, był spokój na linii frontowej. Od kwietnia 1919 r. dochodziło do regularnych starć.

Od lutego 1919 do czasu zjednoczenia Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim – w połowie listopada, straty Wielkopolan przy obronie linii rozejmowej sięgały miesięcznie około 60 ludzi, a w ciągu czerwca 1919 r. wyniosły 121 poległych.

Największe straty w poległych poniesiono w trakcie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 na froncie północnym – 814, na zachodnim – 270 powstańców, na południowo – zachodnim „Grupa Leszno” – 81 osoby, a na froncie południowym 253 po-

wstańców. Duże dysproporcje w stratach poniesionych przez poszczególne fronty, wiążą się z intensywnością walk, położeniem, specyfiką walk o niektóre miejscowości.

Dowodzenie przez gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego i jego sztab dał duże efekty. Wielkopolska dysponowała sprawnym, dobrze zorganizowanym i karnym wojskiem. Powstanie jak gdyby zatrzymało się w dotychczasowym rozpędzie, co może dziwić, gdyż w połowie stycznia 1919 roku istniały jeszcze szansę na dalsze zdobycze terytorialne. Nieco później już Niemcy, po uporaniu się z ruchami rewolucyjnymi, mogli bowiem zgromadzić siły i skutecznie przeciwstawić się powstaniu, co też nastąpiło. Niemcy podjęli ofensywę, której celem było stłumienie powstania. Napotkali wszakże na zdecydowany opór powstańców, co unicestwiło ich plany.

Przedstawione okresy czynu zbrojnego powstania wskazują, że decydujące znaczenie dla oswożenia Wielkopolski miał okres dowodzenia przez mjr. S. Taczaka. Kolejny czas w cezurze powstania to dowodzenie przez generała J. Dowbor-Muśnickiego. Charakteryzował się on wzrostem aktywności niemieckiej. Ponadto powstrzymano w tym czasie ofensywę wroga, przyczyniając się do zachowania w polskich rękach ziem zdobytych wcześniej. Wobec stałego powiększania się sił niemieckich, które zaczęły zagrażać zdobyciom powstania, rozejm w Trewirze z 16 lutego 1919 roku przyszedł z pomocą powstaniu. Warto zaznaczyć w tym miejscu rolę polityków. W pierwszym okresie rozpoczęcia działań zbrojnych pojednawcza polityka Naczelnego Rady Ludowej wobec Niemiec hamowała rozwój walk zbrojnych i destrukcyjnie wpływała na tok poczynań powstańczych. Doprowadzała ona do mało spotykanych paradoksów, jak z jednej strony stałe zwycięstwa odnoszone przez powstańców, z drugiej zaś pertraktacje polityków z Niemcami i nawoływanie do zaprzestania walk. Natomiast w lutym 1919 r. Naczelna Rada Ludowa odegrała pozytywną rolę, wyjednując u państw koalicji interwencję w sprawie zawarcia rozejmu w Trewirze, gdyż do rozejmu zmusiły Niemcy zwycięskie państwa koalicji.

Przed wybuchem powstania w różnych formacjach na terenie Wielkopolski znajdowało się około 5000 gotowych do walki ochotników. Do połowy stycznia 1919 r. siły powstańcze wynosiły około 15000 ochotników, a w końcu stycznia 1919 r. 28000 by pod koniec lutego osiągnąć liczbę 32000. W ciągu kilku następnych miesięcy powstańcze siły zbrojne Wielkopolski przekształciły się w regularną armię, liczącą latem 1919 r. blisko sto tysięcy żołnierzy. W powstaniu wielkopolskim i na linii rozejmowej poległo ponad 2200 powstańców i żołnierzy⁴ około 6000 odniosło rany, a bliżej nieokreślona ich ilość dostała się do niewoli.

Ustalono w okresie międzywojennym nazwiska 1714 powstańców i żołnierzy Armii Wielkopolskiej, którzy ponieśli śmierć w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919:

- na polu walki zginęło 1051 osób,
- z ran i chorób zmarło 459 osób,
- bez wieści zaginęło 103 powstańców,
- w bliżej nie ustalonych okolicznościach 101 osób.

W wieku: do 18 lat zginęło w powstaniu 169 osób, od 19-25 lat - 440 powstańców, od 26 do 50 lat - 185 osób, powyżej 50 roku - 4 osoby, w nieustalonym wieku - 916 powstańców⁵.

Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 wybuchło w sprzyjającym momencie rozwoju wydarzeń na arenie międzynarodowej co pozwoliło ostatecznie wyzwolić większość Wielkopolski. Było ważnym ogniwem w łańcuchu polskich dążeń niepodległościowych. Nie bez znaczenia były również pozostałe powstania na ziemiach polskich, z których potrafią wyciągnąć stosowne wnioski. Znaczenia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 nie wolno sprowadzać do przywrócenia niepodległości tylko Wielkopolsce. Miało wielkie znaczenie polityczne i moralne dla mieszkańców Śląska, Pomorza oraz Warmii. Ponadto miało ogromny wpływ na ukształtowanie się granicy zachodniej i północnej granicy II Rzeczypospolitej⁶.

Należy wspomnieć o doskonałym przygotowaniu moralnym społeczeństwa Wielkopolski. Jedną z głównych przyczyn powodzenia Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919 było zaangażowanie niepodległościowe społeczeństwa polskiego przed wybuchem wielkopolskiego czynu zbrojnego. Krzewienie polskości przez wiele pokoleń Wielkopolan dało m.in. rezultaty w latach 1901-1907, kiedy to w zaborze pruskim miały miejsce strajki szkolne protestujące przeciwko nasilającej się germanizacji. Było to również wynikiem atmosfery i pracy domu rodzinnego, który miał bezwzględny priorytet w wychowaniu młodego człowieka.

Odegrało ono o wiele większą rolę. Przyczyniło się bowiem w znaczący sposób do stworzenia II Rzeczypospolitej. Szybkie oswobodzenie Wielkopolski znacznie powiększyło polityczny, gospodarczy i militarny potencjał odradzającego się państwa. Wniosło w wianie rdzenne polskie ziemie, z wysoko rozwiniętą gospodarką, z nowoczesnym przemysłem, wydajnym rolnictwem i prężnym handlem oraz znaczne kwoty kapitałowe, które później zasiliły Bank Polski.

Pierwsze dni Powstania Wielkopolskiego do 8 stycznia 1919 r. poprzez działania zaczepne lokalnych dowódców, które podporządkowano poznańskiemu Dowództwu Głównemu pozwoliły na ukształtowanie się zasadniczych zdobyczy terytorialnych oraz skoordynowania działań ofensywnych na frontach powstania. Następnie rozpoczęło tworzenie regularnego wojska, t. j. Armii Wielkopolskiej i obrony zdobyczy powstania co jest zasługą naczelnych władz w Wielkopolsce (Naczelnej Rady Ludowej i Dowództwa Głównego). Powstałe na bazie oddziałów powstańczych dywizje piechoty 14., 15., 17. i 16. oraz VII rezerwowa brygada piechoty stanowiły niemal jedną czwartą polskich sił, bez których walki na froncie wschodnim w latach 1919-1920 oraz wojna polsko - bolszewicka 1920 r. mogłaby mieć zupełnie inny przebieg. Wielkopolanie uczestniczyli w powstaniach śląskich i w przeprowadzaniu plebiscytów na Śląsku oraz Pomorzu. Śląskie zrywy niepodległościowe były wspierane przez Wielkopolan materialnie i organizacyjnie.

Powstanie wykazało politykom i wojskowym m.in. Józefowi Piłsudskiemu chwilową słabość Rzeszy Niemieckiej, a w rezultacie spowodowało po zakończeniu budowy granicy zachodniej pokojowy odpływ znacznej ilości Niemców z Wielkopolski.

Przypisy

1. Problematyka Powstania Wielkopolskiego obejmuje obszerny katalog monografii, opracowań, syntez, studiów, wspomnień, pamiętników, dokumentów opublikowanych, artykułów naukowych i popularnonaukowych oraz różnego rodzaju przyczynków. W pracy pod redakcją Beaty Nowak: *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919. Bibliografia za lata 1988-2008* (wybór), (Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury – Poznań 2008) przygotowano już trzecie wydanie bibliografii o tematyce Powstania. Pierwsza edycja ukazała się w 1988 roku i zawierała wybór piśmiennictwa za lata 1945-1988 (zawierała 567 pozycji), a druga edycja wydana została w 2004 roku (zawierała 603 pozycje). Bibliografia z 2008 roku zawiera 1346 numerowanych pozycji podzielonych na pięć grup: Biografie. Przegląd i omówienia materiałów, źródła i opracowania; Pamiętniki. Wspomnienia. Biografie: Powstanie Wielkopolskie w literaturze i sztuce oraz Tradycje powstańcze. Obchody rocznicowe. Dodatkowym uzupełnieniem publikacji są skorowidze: autorski oraz osób i miejscowości. Wspomnijmy, że bibliografia Stanisława Kubiaka z 1962 roku obejmowała piśmiennictwo, które się ukazało w latach 1919-1962 i zawierała 1362 pozycje). W czasie 100 rocznicy Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 ukazało się ponad sto książek, m. in. *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego* – Zob. Z. Kościański, Publikacje o Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919 – kilka refleksji (w:) *Przegląd Wielkopolski*, 2018-4 (122), s. 71-75; tenże, *Refleksyjnie o nowościach wydawniczych przy okazji 100. rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918 -1919* (w:) *Wielkopolski Powstaniec 2019* (w druku).

2. J. Pajewski, *Historia Powszechna 1871-1918*. Warszawa 1978, s.470.

3. M. Kosman, *Powstanie Wielkopolskie*, Poznań 1993, s.71-72.

4. Tematem ustalenia strat osobowych powstania wielkopolskiego 1918/1919 zajmowano się już w okresie międzywojennym. Podjęte badania także i w XX i XXI wieku - nie uniknęły do dzisiaj wielu błędów i nieścisłości. Zob.: *Mogily powstańców wielkopolskich poległych i zmarłych w czasie walk powstańczych 1918/1919* Pod red. Z. Kościańskiego i Z. Wartela. Poznań 2002; Z. Kościański, Z. Wartel, *Zachowane mogily powstańców wielkopolskich poległych i zmarłych w czasie walk powstańczych 1918/1919*. Poznań 2003; W. Olszewski, Ł. Jastrząb, Lista strat powstania wielkopolskiego od 27.12.1918 r. do 8.03.1920 r., „*Monografie Politechniki Koszalińskiej*” nr 157, Koszalin 2009; W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat powstania wielkopolskiego od 27 grudnia 1918 roku do 8 marca 1920 roku*. Ze słowem wstępnym Lecha Kaczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, wydanie drugie zmienione i uzupełnione, Koszalin 2009; *Tobie Polsko na śmierć i na życie! Groby powstańców wielkopolskich poległych i zmarłych w latach 1918-1920*, pod red. A. Pleskaczyńskiego, Warszawa-Poznań 2018; P. Anders, Recenzje: W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat ...* (w:) *Studia Historica Slavo- Germanica*. Tom XXIX - 2012 -2013. Pod red. A. Hinc, P. Matusika, K. Rzepy (red. nac.) E. Syski. Poznań 2013, s.117-122.

5. T. Jabłoński, *Lista strat powstania wielkopolskiego 1918/1919*, Warszawa 1936.

6. Włodzimierz Lewandowski w 1939 r. jako pierwszy podjął się próby syntetycznego ujęcia udziału Wielkopolski w procesie odbudowy niepodległości t.j., na równi z innymi polskimi ośrodkami ruchu niepodległościowego. Zob. W. Lewandowski W. *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*. Ze słowem wstępnym dra M. Jabczyńskiego, (W wydaniu książki - Poznań 2018 - uzupełniono wydanie przedwojenne słowem prof. Bogusława Polaka i prof. Michała Polaka: *Dr Włodzimierz Lewandowski (1894-1940) powstaniec wielkopolski, publicysta i historyk*.

100 BIOGRAMÓW NA 100. LECIE POWSTANIA

ANDERS Władysław (1892-1970), szef Sztabu Wojska Wielkopolskiego, Naczelny Wódz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, działacz polityczny na uchodźstwie, gen. broni WP.

Ur. 11 sierpnia 1892 r. w rodzinie w rodzinie Alberta, administratora dóbr ziemskich i Elżbiety z Tauchertów. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości jako ochotnik – jednoroczny zgłosił się do odbycia służby wojskowej w kancelarii rosyjskiej. Zdał egzamin na chorążego rezerwy. Od 1911 do 1914 r. studiował na Politechnice w Rydze, gdzie związał się z korporacją „Arkonia”. Po wybuchu wojny 1914 r. powołany do 3. Noworosyjskiego pułku dragonów. Wyróżniał się umiejętnościami dowódczymi i męstwem, za co wielokrotnie został odznaczony. W 1915 r. mianowany podporucznikiem, w 1916 – porucznikiem. W 1916 r. skierowany na wojenny kurs Akademii Sztabu Generalnego w Petersburgu, który ukończył z pierwszą lokatą. Jeszcze w trakcie kursu awansowany został na podrotmistrza, a 16 lutego 1917 r. został przydzielony do sztabu 7. Dywizji Strzelców walczącej na froncie rumuńskim. W czasie służby w armii rosyjskiej był trzykrotnie ranny. Został odznaczony Orderem Świętego Jerzego IV klasy w 1915 r., Orderem Świętego Włodzimierza IV klasy z Mieczami, Orderem Świętej Anny II, III i IV klasy oraz Orderem Świętego Stanisława II i III klasy. Po rewolucji lutowej w Rosji na czele szwadronu ochotników przybył 6 września 1917 r. do Bobrujska do I Korpusu Polskiego dowodzonego przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Tam został wcielony do 1. Pułku ułanów Polskich, gdzie pełnił służbę jako dowódca szwadronu. W czasie służby w Korpusie został zweryfikowany jako rotmistrz (stopień ten w armii rosyjskiej był odpowiednikiem stopnia majora w Wojsku Polskim), a następnie uzyskał prawo do rangi podpułkownika. Po demobilizacji Korpusu przybył do Warszawy, gdzie zgłosił się do dyspozycji Rady Regencyjnej i jako kapitan został przyjęty do Polskiej Sily Zbrojnej. 7 listopada 1918 r. zatwierdzono mu stopnie nadane w I Korpusie Polskim. 12 listopada 1918 r. został przydzielony do Sztabu Generalnego, gdzie pełnił służbę w Oddziale VI Informacyjnym (wywiad i kontrwywiad wojskowy). Na początku stycznia 1919 r. na życzenie gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego został skierowany do Wielkopolski. Po przybyciu do Poznania W. Anders stanął na czele działu operacyjnego Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych w b. zaborze pruskim, a 9 lutego 1919 r. został szefem sztabu tego dowództwa. Osobiście opracował plan operacyjny opanowania Pomorza Gdańskiego przez jednostki Wojska Wielkopolskiego oraz Armii Polskiej gen. J. Hallera. Na skutek zabiegów brytyjskich realizacja tego planu została udaremniona. Na znak protestu ppłk Anders przedłożył głównodowodzącemu Wojsk Wielkopolskich gen. Józefowi Dowbor-Muśnickiemu wniosek o przeniesienie do służby liniowej i 23 kwietnia 1919 r. ppłk Anders objął stanowisko dowódcy 1. Pułku ułanów Wielkopolskich (późniejszego 15. Pułku ułanów Poznańskich). Na początku sierpnia 1919 r. na czele tego pułku wyruszył w ramach tzw. Grupy Wielkopolskiej gen. Daniela Konarzewskiego na front wojny polsko-bolszewickiej. Dowodzony przez ppłk. Andersa pułk prowadził działania jako tzw. kawaleria dywizyjna przy 1. Dywizji Strzelców Wielkopolskich (późniejszej 14.

Wielkopolskiej Dywizji Piechoty) i cały swój szlak bojowy w ramach wojny z bolszewicką Rosją przebył w jej składzie. W stosunkowo krótkim czasie ppłk Władysław Anders dał się poznać jako wybitny dowódca zarówno kawaleryjski, jak i dowódca większych zgrupowań taktycznych broni połączonych. Latem 1920 r. w trakcie lipcowego odwrotu wojsk polskich pod Iwachnowiczami został ciężko ranny w nogę i odesłany do szpitala w Poznaniu. Do pułku powrócił dopiero po bitwie nad Niemnem. Po zakończeniu wojny dowodzony przez ppłk. Andersa 15. Pułk Ułanów Poznańskich pozostał na linii demarkacyjnej i powrócił do stałego garnizonu pokojowego, czyli Poznania dopiero w dniach 5-6 stycznia 1921 r. 22 kwietnia 1921 r. do Poznania przybył Marszałek Józef Piłsudski. Na Błoniach Grunwaldzkich Naczelnym Wódz udekorował sztandar 15. Pułku ułanów Poznańskich Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari. Wódz Naczelnym odnosząc się do wojennych dokonań pułku powiedział: „Tam gdzie byliście, byliście doskonali – i historią Iwii część zwycięstw wam przypisać musi. W tej dziedzinie jesteście najlepszym pułkiem, jaki znam, mówię wam to szczerze i otwarcie”. Wśród 61 żołnierzy pułku odznaczonych Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari był również ppłk Władysław Anders, który za czyny wybitnego męstwa w czasie wojny w latach 1919-1920 został również czterokrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych.

Na początku października 1921 r. ppłk Władysław Anders przekazał stanowisko dowódcy pułku i objął stanowisko zastępcy szefa Oddziału III Naukowo-Szkolnego Sztabu Generalnego, lecz już na początku listopada 1921 r. rozpoczął studia w Ecole Supérieure de Guerre w Paryżu, którą ukończył w ramach 43 promocji (rocznik 1921-1923).

Po powrocie z Paryża ppłk SG W. Anders został przydzielony do Biura Ścisłej Rady Wojennej, gdzie przez sześć miesięcy znajdował się w dyspozycji szefa biura. Od 16 lipca 1924 r. pełnił służbę na stanowisku I oficera sztabu generalnego inspektora kawalerii gen. broni T. Rozwadowskiego, czyli szefa sztabu generalnego inspektora. 1 grudnia 1924 r. ppłk SG Anders awansowany został do stopnia pułkownika Sztabu Generalnego ze starszeństwem z 15 sierpnia 1924 r. i lokatą 2.

12 maja w Warszawie wybuchły walki pomiędzy oddziałami, które opowiedziały się po stronie Marszałka Józefa Piłsudskiego a wojskami, które pozostały wierne złożonej przysiędze wojskowej. Płk SG Anders został szefem sztabu wojsk rządowych. Po zakończeniu działań dowództwo wojsk rządowych zostało internowane w Wilanowie. W tej jednostoosobowej grupie znalazł się również płk SG Anders. W czerwcu 1926 r. płk SG Anders przebywał już na urlopie, najprawdopodobniej przymusowym. W czasie pobytu w Wyrzysku został wezwany do Warszawy, celem stawienia się bezpośrednio u Marszałka Józefa Piłsudskiego w dniach 16-17 lipca 1926 r. 13 października 1926 r. płk SG Władysław Anders został „mianowany” dowódcą 2. Samodzielnej Brygady Kawalerii, której dowództwo znajdowało się w Równem na Wołyniu. Jako dowódca tej brygady płk dypl. Władysław Anders dał się poznać jako dobry organizator procesu szkolenia, a szczególnie doskonalenia oficerów w dowodzeniu pododdziałami i oddziałami. 15 kwietnia 1930 r. płk dypl. Anders przeniósł dowództwo brygady z Równego do czasowego miejsca postoju w Krzemieńcu, a rok później 18 listopada 1931 r. miejsce postoju brygady zostało przeniesione do docelowego miejsca stacjonowania w Brodach.

W grudniu 1933 r. płk dypl. Władysław Anders został awansowany do stopnia generała brygady z dniem 1 stycznia 1934 r. W chwili awansu W. Anders miał 41 lat. Był dojrzałym człowiekiem, w pełni ukształtowanym oficerem dyplomowanym z bogatą praktyką dowódczą. Na przełomie marca i kwietnia 1937 r. nastąpiły zmiany w składzie wielkich

Płk. Władysław Anders jako dowódca
15. Pułku Ułanów Poznańskich (NAC)

jednostek kawalerii, a z dniem 1 kwietnia 1937 r. 2. Samodzielna Brygada Kawalerii zmieniła nazwę na Kresowa Brygada Kawalerii. Wówczas brygada z trzypułkowej stała się czteropułkową. Po dokonaniu reorganizacji brygady gen. bryg. Władysław Anders 13 kwietnia 1937 r. został wyznaczony na stanowisko dowódcy czteropułkowej Nowogródzkiej Brygady Kawalerii z miejscem postoju dowództwa w Baranowiczach. Generał objął to stanowisko 4 maja 1937 r. W dniach 23-25 marca 1939 r. nastąpiła mobilizacja Nowogródzkiej Brygady Kawalerii, a do 28 marca 1939 r. brygada została przetransportowana w rejon Sierpca na Mazowszu. Brygada weszła w skład Armii „Modlin” i otrzymała zadanie osłony kierunku Lidzbark-Płock. Brygada znajdując się na lewym skrzydle armii otrzymała odcinek obrony szerokości niemalże 40 km, co przekraczało możliwości nawet czteropułkowej brygady kawalerii wzmocnionej dwoma batalionami piechoty.

3 września 1939 r. wieczorem Nowogródzka Brygada Kawalerii na rozkaz dowódcy Armii „Modlin” rozpoczęła odchodzenie z zajmowanych pozycji z zadaniem zajęcia pośredniej linii

opóźniania w rejonie Bieżeń, Sierpc. Otrzymała rozkaz wykonania natarcia na Petrykozy, celem ułatwienia odejścia z oddziałów 20. Dywizji Piechoty, co wykonano częścią sił. 4 września 1939 r. dowódca Nowogródzkiej Brygady Kawalerii otrzymał rozkaz objęcia dowództwa improwizowanej Grupy Operacyjnej „Tadeusz” w składzie 8. i 20. Dywizji Piechoty, Nowogródzka Brygada Kawalerii oraz obsady przedmość Płock i Wyszogród. Próbując wykonać to zadanie gen. Anders został w rejonie Racięża ranny odłamkami bomb, którymi niemieckie samoloty zaatakowały samochód generała. Rozbicie obu dywizji i rana generała uniemożliwiły wykonanie tego zadania. W następnych dniach Nowogródzka Brygada Kawalerii wykonała kilka marszy przez kompleks Puszczy Kampinoskiej z zachodu na wschód i z powrotem, co wynikało ze sprzecznych rozkazów przełożonych. 10 września 1939 r. Nowogródzka Brygada Kawalerii została przekazana w podporządkowanie dowódcy Armii „Warszawa” gen. Juliuszowi Rómmłowi i otrzymała zadanie przejścia w rejon Wiązowny na wschód od stolicy. Dwa dni później utworzona została Grupa Operacyjna Kawalerii, której dowództwo objął gen. bryg. Władysław Anders. Dalejszy szlak bojowy GO gen. Andersa wiódł przez rejon Mińska Mazowieckiego. Ostatecznie na rozkaz Naczelnego Wodza Grupa Operacyjna Kawalerii gen. Andersa przerwała natarcie, oderwała się od przeciwnika i podjęła marsz na Lubelszczyznę.

17 września 1939 r. gen. Anders nawiązał kontakt z gen. Dębem-Biernackim, który stanął na czele wojsk tzw. frontu południowego. Grupa Operacyjna Kawalerii gen. Andersa weszła w jego podporządkowanie i została wzmocniona Brygadą Kawalerii płk. Zakrzewskiego. 21 września 1939 r. gen. Dąb-Biernacki wydał rozkazy do przebijania się na polu-

dnie. Nowogródzka Brygada Kawalerii opanowała Krasnobród i znajdującą się tam przeprawę przez Wieprz. W dniach 25-26 września 1939 r. gen. Anders na czele Nowogródzkiej Brygady Kawalerii i resztek Kresowej Brygady Kawalerii maszerował przez Horyniec, Nachanów, Kochanówkę, Broszki. W tym rejonie pułki stoczyły walki o Broszki i Morańce z oddziałami niemieckimi 28. Dywizji piechoty, która wycofywała się na zachód, zgodnie z ustaleniami paktu Ribbentrop-Mołotow. Generał Anders zawarł z dowództwem dywizji układ na mocy, którego obie strony zobowiązywały się do niepodejmowania ataków z własnej inicjatywy i wzajemnego przepuszczania oddziałów – polskich maszerujących na południe i niemieckich maszerujących na zachód. 27 września Nowogródzka Brygada Kawalerii stoczyła swoje ostatnie walki w kampanii 1939 r., a jednocześnie pierwsze walki z armią sowiecką. Miało to miejsce w rejonie Woli Sudkowskiej w połowie drogi między Mościskami a Samborem. Walka z przeważającymi siłami przeciwnika nie miała szans powodzenia. W tej sytuacji ranny tego dnia gen. Anders wydał rozkaz rozwiązujący związek, którym dowodził. Poszczególne oddziały lub grupy żołnierzy miały na własną rękę przedzierać się na południe w stronę granicy polsko-węgierskiej. Generał Anders przebiegał się wraz z kilkunastoosobową grupą. Marsz był niezwykle dramatyczny, kilkakrotnie grupa napotykała na kordony sowieckich pododdziałów oraz na uzbrojone grupy chłopów – nacjonalistów ukraińskich. W okolicach wsi Łastówki grupa została zaatakowana, a gen. Anders po raz kolejny został ranny. 30 września 1939 r. we wsi Jasionka Steciowa, 7 km na wschód od m. Turka i około 25 km od granicy polsko-węgierskiej gen. Anders dostał się do sowieckiej niewoli. Generał przewieziony został do Starego Sambora. Z powodu ran i kontuzji zdrowie gen. Andersa pogorszyło się. z tego powodu został przewieziony do szpitala w Stryju, a następnie 1 października 1939 r. do szpitala we Lwowie. Generał Anders jako dowódca Nowogródzkiej Brygady Kawalerii, a następnie Grupy Operacyjnej Kawalerii wykazał cechy dowódcy kawaleryjskiego w najlepszym rozumieniu definicji tego pojęcia. Odwaga, męstwo, siła charakteru, hart i pogoda ducha, wiedza i umiejętności oraz doświadczenie wojskowe, a także sprawność fizyczna i wytrzymałość na trudy wojenne były cechami, którymi charakteryzował się gen. Anders.

Generał Anders od 30 września 1939 r. był w niewoli sowieckiej, więziony przez NKWD we Lwowie i w Moskwie, gdzie poddawany był torturom. Zwolniony po podpisaniu 30 lipca 1941 r. układu polsko-sowieckiego układu Sikorski-Majski. W okresie od 4 sierpnia 1941 r. do 12 września 1942 r. dowódca Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS. Jednocześnie 10 sierpnia 1941 r. awansowany do stopnia generała dywizji ze starszeństwem z 11 sierpnia 1941 r. Na początku trzeciej dekady sierpnia 1941 r. zaczął funkcjonować zawiązek dowództwa i sztabu armii, a 22 sierpnia został wydany pierwszy rozkaz. Już w pierwszej dekadzie września 1941 r. stany Polskich Sił Zbrojnych w ZSSR przekroczyły ustalony początkowo z władzami sowieckimi etat 25 000 żołnierzy. Do 15 października 1941 r. w szeregach armii znalazło się 2110 oficerów i 36 163 szeregowych, łącznie 38 173 żołnierzy. Z tego powodu gen. Anders jeszcze we wrześniu wystąpił do Naczelnego Wodza oraz do władz sowieckich z wnioskiem o rozbudowę armii, wskazując, że w stosunkowo krótkim czasie jej stan może osiągnąć 100 000 żołnierzy. W sierpniu 1942 r. w Persji, wycofanie pięciu dywizji sowieckich z tego państwa na front kaukaski spowodowało, że odpowiedzialność za terytorium północnej Persji i Iraku wzięło na siebie dowództwo brytyjskie. Władze brytyjskie bardzo chętnie widziały możliwość wzmocnienia potencjału w regionie poprzez przyjęcie w operacyjne podporządkowanie wojsk polskich ewakuowanych ze Związku Sowieckiego. 2 lipca 1942 r. dyplomacja sowiecka przekazała

stronie brytyjskiej oświadczenie Stalina, który wyraził zgodę na ewakuację pozostałej części armii. Tego samego dnia władze brytyjskie przekazały stanowisko sowieckie Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej wraz z żądaniem udzielenia pilnej odpowiedzi. Strona polska niezwłocznie wyraziła zgodę, a 5 lipca 1942 r. Naczelnny Wódz powiadomił o tym gen. Andersa. W toku ustaleń z władzami sowieckimi uzgodniono ewakuację wszystkich żołnierzy polskich oraz około 25 000 osób cywilnych, głównie rodzin wojskowych. W okresie od 5 do 30 sierpnia 1942 r. ewakuowano 69 247 osób. W latach 1942-1943 gen. dyw. Władysław Anders był dowódcą Armii Polskiej na Wschodzie – związku operacyjnego, który powstał w wyniku połączenia i reorganizacji jednostek ewakuowanych ze Związku Sowieckiego oraz funkcjonujących na Środkowym Wschodzie. Armia ta stacjonowała początkowo w Palestynie, a następnie w Iraku. Wiosną 1943. generał wyłonił z jej składu część bojową – 2. Korpus – na czele którego stanął osobiście. Dowódcą 2. Korpusu do 8 listopada 1946 r., z przerwą na pełnienie obowiązków Naczelnego Wodza w okresie od 26 lutego do 28 maja 1945 r. Dowodził osobiście działaniami 2. Korpusu w jego największych bitwach stoczonych w kampanii włoskiej w 1944 r. Przede wszystkim w bitwie o masyw górski Monte Cassino, a także w bitwie o Anconę, która była jedyną samodzielną operacją 2. Korpusu we Włoszech. Jedynie w bitwie o Bolonię w kwietniu 1945 r. wojskami 2. Korpusu dowodził zastępca dowódcy gen. bryg. Zygmunt Szyszko-Bohusz, bowiem gen. Anders przebywał wówczas w Londynie, gdzie pełnił obowiązki Naczelnego Wodza. Był zdecydowanym przeciwnikiem wywoływania powstania w Warszawie, czemu niejednokrotnie dawał wyraz zarówno w sierpniu 1944 r., jak i później. Pełnienie obowiązków Naczelnego Wodza przypadło na okres szczególnie trudny dla sprawy polskiej. Generał Władysław Anders w lutym 1945 r. dokonał stanowczej i ostrej w swej formie krytyki ustaleń konferencji jałtańskiej. Za osiągnięcie zwycięstwa w bitwie o masyw górski Monte Cassino został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Wojennego Virtuti Militari, a 16 kwietnia 1947 r., za „całokształt zwycięskiego dowodzenia 2. Korpusem we Włoszech” został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Wojennego Virtuti Militari. 27 września 1946 r. został pozbawiony obywatelstwa polskiego przez funkcjonujący w Warszawie z sowieckiego nadania Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej w związku z przyjęciem „bez zgody właściwych władz polskich, urzędu publicznego w państwie obcym, a to podejmując się funkcji współorganizowania Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczeń, będącego formacją paramilitarną stanowiącą część Armii Brytyjskiej” (pośmiertnie przywrócono mu obywatelstwo bezpośrednio przed upadkiem rządów komunistycznych 15 marca 1989 r., lecz faktu tego nie podano do publicznej wiadomości). Generał znalazł się w Wielkiej Brytanii w listopadzie 1946 r. Z punktu widzenia brytyjskich władz wojskowych gen. Anders został zwolniony ze służby wojskowej 16 sierpnia 1947 r.

W warunkach życia na emigracji niespełna sześćdziesięcioletni gen. Anders zaangażował się w działalność polityczną, wojskową oraz społeczną. 16 maja 1954 r., w dziesiątą rocznicę bitwy o Monte Cassino został awansowany do stopnia generała broni. W tym samym roku pełniąc na uchodźstwie funkcję parlamentu Tymczasowa Rada Jedności Narodowej wydała rezolucję, w której stwierdziła, że Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej August Zaleski swym postępowaniem pozbawił się prawnymoralnych podstaw do sprawowania urzędu. Z tego powodu gen. Anders zmuszony został wypowiedzieć posłuszeństwo dotychczasowemu Prezydentowi. 8 sierpnia 1954 r. uchwałą Tymczasowej Rady Jedności Narodowej powołano Radę Trzech, w skład której weszli: Tomasz Arciszewski, Edward Raczyński oraz gen. Władysław Anders. Pierwszoplanowym celem tzw. obozu zjednocze-

niowego, w tym gen. Andersa, było przełamanie milczenia wokół sprawy polskiej. Starano się nie dopuścić do sytuacji, w której zachodnia opinia publiczna zaczęłaby traktować wydarzenia w Polsce wyłącznie jako wewnętrzną kwestię bloku państw komunistycznych. Stąd liczne apele do czołowych postaci sceny politycznej, organizacje manifestacji w sprawach ważnych dla Polaków, organizacja obchodów uroczystości, między innymi uroczystości milenijnych tysiąclecia Chrztu Polski. Wówczas z jego inicjatywy odbył się Zjazd Polski Walczącej. Działalność polityczna gen. Władysława Andersa to także spotkania z wieloma czołowymi postaciami ówczesnego świata. 3 maja 1956 r. Generał został przyjęty przez ówczesnego prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Dwighta Eisenhowera. 6 grudnia 1961 r. przyjmował Generała kolejny prezydent John F. Kennedy. Generała kilkakrotnie przyjmował prezydent Francji gen. Charles de Gaulle. Generał Anders jako osoba publiczna składał wizyty w Belgii, Francji, Hiszpanii, Irlandii, Szwajcarii, we Włoszech, a także w Szwecji. W latach 1948-1954 pełnił obowiązki Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych. W latach 1946-1970 był Kanclerzem Kapituły Orderu Wojennego *Virtuti Militari*. Z punktu widzenia prawa polskiego w latach 1945-1948 nie nastąpiła demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych. Demobilizacji podlegali jedynie ci żołnierze, którzy zdecydowali się na powrót do Polski. Pozostali żołnierze zostali wówczas bezterminowo urlopowani. Dla nich rozpoczął się okres służby bez munduru, a łącznikiem była przynależność do Kół Pułkowych, dla których instancją nadrzędną był Sekretariat Kół Oddziałowych, stanowiący de facto szkieletowe załączki Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych, Sztabu Głównego i Ministerstwa Obrony Narodowej. W ten sposób koleżeńskie struktury oddziałowe stanowiły naturalne zaplecze mobilizacyjne w obliczu nieuchronnego, jak się wówczas wydawało, konfliktu zbrojnego pomiędzy blokiem sowieckim a wolnym światem. W 1949 r. funkcjonowało 114 kół oddziałowych, skupiających łącznie 16 200 żołnierzy. W tym samym roku powstało Brygadowe Koło Młodych „Pogoń” stanowiące zakonspirowaną szkołę podchorążych. Dlatego też w 1951 r. gen. Anders wraz z oficerami siedmiu innych narodów Europy środkowowschodniej złożył ówczesnemu dowódcy Połączonych Sił Zbrojnych Sojuszu Północnoatlantyckiego w Europie (Supreme Allied Commander of Europe - SA-CEUR) gen. Dwightowi wstępną deklarację utworzenia narodowych, środkowowschodnich sił zbrojnych funkcjonujących w ramach NATO. Z czasem okazało się, że kolejny konflikt światowy nie wybuchnie. Ważne miejsce w działalności publicznej gen. Władysława Andersa zajmowała sprawa zbrodni katyńskiej. Kwestia ta była dla generała sprawą osobistą. Aktywnie wspierał działanie różnorodnych organizacji, między innymi Stowarzyszenia Polskich Kombatantów, Związku Harcerstwa Polskiego poza granicami kraju. W 25 rocznicę bitwy o Monte Cassino gen. Anders powierzył polskiemu harcerstwu opiekę nad cmentarzem polskim na Monte Cassino. Był założycielem i przez 11 lat przewodniczącym Polskiej Fundacji Kulturalnej. Z inicjatywy gen. Andersa, 14 maja 1953 r. reaktywowano działalność Polskiej Macierzy Szkolnej. Paryski Instytut Literacki i miesięcznik „Kultura” stanowiły kontynuację Instytutu Literackiego utworzonego w Rzymie na rozkaz gen. Andersa wydany 28 maja 1946 r. Generał był doskonałym mówcą. W warunkach tak intensywnej pracy na emigracji nie miał czasu, aby pisać. Pozostawił też po sobie wielokrotnie wznawiane na emigracji wspomnienia „Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939-1946”. Był także autorem wstępu do wielokrotnie wznawianej, opracowanej przez Józefa Mickiewicza, dokumentalnej monografii zbrodni katyńskiej „Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów”, która po raz pierwszy została opublikowana w Londynie w 1948 r. Generał Władysław Anders zmarł w nocy z 11 na 12 maja 1970 r., w dwudziestą piątą

rocznicę bitwy o Monte Cassino, w szpitalu w Londynie. Zgodnie z jego wolą został pochowany na polskim cmentarzu wojennym na Monte Cassino. 11 czerwca 1925 r. zawarł związek małżeński z Ireną Pruszyńską z Jordan-Krakowskich. Małżeństwo to nie przetrwało próby czasu. W 1944 r. związał się z Ireną Renatą Jarosiewicz (używającą pseudonimu artystycznego Renata Bogdańska), a 6 maja 1948 r., po uzyskaniu rozwodu, zawarł z nią związek małżeński. W 1950 r. z tego związku urodziła się Anna Maria Anders.

Bibliografia: J. Englert, B. Polak, M. Polak, Generał Władysław Anders (11 VIII 1892 - 12 V 1970), Londyn-Leszno 2012 (tamże bibliografia uwaga ta dotyczy bibliografi przy wszystkich biogramach).

Bogusław Polak

ANDRZEJEWSKI Mieczysław (1884-?), komendant POW ZP, kpt. WP.

Ur. 23 listopada 1884 r. w Kobylinie (ówczesny pow. krotoszyński), w rodzinie kupca Wincentego i Marii z Rodowiczów. Uczęszczał do 6-klasowej szkoły w Żerkowej i Gimnazjum Fryderyka Wilhelma w Poznaniu. Świadectwo dojrzałości uzyskał w Niemczech (1904). Po ukończeniu 6 semestrów Akademii Rolniczej uzyskał kwalifikacje inż. melioracji i budownictwa podziemnego. W 1906-1907 r. odbył roczną służbę wojskową, potem pracował (1908-1913) w Poznaniu, a następnie otworzył własne przedsiębiorstwo w Poznaniu i Wieluniu. Czynn timer udział się w wielu polskich organizacjach, m.in. organizował gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Bochum i Szczecinie. 2 sierpnia 1914 r. został wcielony do armii niemieckiej i skierowany na front zachodni do Francji. Walczył m.in. pod Verdun, został dwukrotnie ranny. Przeniesiony w maju 1918 r. do Poznania, we wrześniu wstąpił do POW ZP, a 14 listopada objął po W. Wierzejewskim jej komendę, sprawując funkcję z pomocą organu doradczego - tzw. Rady Jedenastu. Organizacja podlegała ogólnemu kierownictwu i kontroli ppor. M. Palucha, odpowiedzialnego za sprawy POW ZP w Komisariacie NRL. Przyczynił się do zorganizowania tzw. oddziału wywiadowczo-wykonawczego, skierował członków organizacji do formowania oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa. Przejął do POW ZP tzw. Grupę K. Habera, kontrolując zakłady i magazyny gospodarcze. Od 27 grudnia 1918 r. do 5/6 stycznia 1919 r. brał udział w zajmowaniu koszar, dworca głównego i stacji lotniczej na Ławicy. Dekretem Komisariatu NRL nr 1 (z 7 lutego 1919) mianowany ppor., od 21 stycznia, Rozkazem dziennym Dowództwa Głównego nr 38 (z 11 lutego 1919) został adiutantem W. Korfantego, komisarza NRL, z polecenia którego w kwietniu 1919 r. udał się na Górny Śląsk w roli instruktora POW Górnego Śląska. Wziął czynny udział w I powstaniu śląskim. Formalnie przydzielony do Bytomskiego Pułku Strzelców, Rozkazem dziennym nr 207 (z 7 sierpnia 1919) wcielony został do 8 p. strz. Wlkp., gdzie objął dowództwo 8 kompanii. 10 czerwca 1920 r. odkomenderowano go do 59 PP jako zastępcę dowódcy 2 baonu. Ranny 23 lipca, przewieziony został do szpitala w Poznaniu. Wrócił do 62 PP (d. 8 p. strz.wlkp.). 31 marca 1922 r. zwolniony do rezerwy, objął poniemiecki majątek Udierz (pow. Świecie). Później powołano go na stanowisko klasyfikatora gruntów w Pomorskiej Izbie Skarbowej. Działał aktywnie w organizacjach kombatanckich, napisał wspomnienia z działalności w POW ZP. Zm. po 1939 r. Odznaczony był: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), medalami i odznakami. Związek małżeński zawarł z Zofią Jasińską.

Bibliografia: B. Polak Andrzejewski Mieczysław (1884-?) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XIII, red. B. Polak, Poznań 2010, s. 24-25.

Bogusław Polak

BARANIECKI Ludwik (1897-1920), organizator Rady Robotniczej i Żołnierskiej w Opalenicy, współorganizator i dowódca kompanii opalenickiej, ppor. Wojska WP.

Ur. 25 lipca 1897 r. w Opalenicy (pow. nowotomyski), w rodzinie kotlarza Piotra i Franciszki z Burdajewiczów. Ukończył Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu (1916). Wcielony podczas I wojny światowej do armii niemieckiej (24 VII 1916-18 XI 1918), 28 VIII 1916 r. wysłany na front wsch., przebywał na linii Stochod-Styr. Od 19 V do 30 X 1917 r. walczył na froncie zach. (Flandria). 31 października awansowany na kpr., wysłany został na kurs podoficerski, po którym awansowano go (28 IV 1918) na sierż. i skierowano na front zach. (ranny 17 VIII 1918 pod La Chavatte). 11 IX 1918 r. przydzielony do baonu zapasowego 56 Pułku Piechoty armii niemieckiej i wysłany z transportem amunicji na front zach., pozostawił oddział i ruszył do kraju. 19 listopada dotarł do Opalenicy, gdzie zorganizował Radę Robotniczą i Żołnierską. Współpracował z E. Klemczakiem przy tworzeniu kompanii Służby Straży i Bezpieczeństwa. Był inicjatorem rozbrajania żołnierzy niemieckich przejeżdżających z frontu przez Opalenicę, m. in. 22 grudnia wystąpił na czele plutonu z bronią w rękę i powstrzymał pociąg wiozący oddział Heimatschutzu. Uczestniczył w bojach kompanii opalenickiej jako dowódca plutonu. Walczył na froncie zach. powstania wielkopolskiego i pod Zbąszyniem przebywał do rozejmu. Dekretem NRL nr 8 p, 16 (z 13 III 1919) mianowany ppor. (ze starszeństwem od IV 1919). Od 5 IV 1919 r. objął dowództwo 5 kompanii 61 Pułku Piechoty. Był słuchaczem kursu gazowego w Warszawie (11 VI – 22 XI 1919). Od 10 I do I IV 1920 r. brał udział w kursie aplikacyjnym oficerów piechoty w Rembertowie. Po jego ukończeniu skierowany (od 11 IV) na front wsch. Brał udział w walkach na Ukrainie, Białorusi i w odwrocie znad Berezyny. Zginął 24 lipca 1920 r. pod Wołkowyskiem w czasie odwrotu pod Warszawę, dowodząc 7 kompanią 61 Pułku Piechoty Wielkopolskiej. Pozostawił krótki opis wydarzeń listopadowych 1918 roku w Opalenicy, zamieszczony w pracy A. Biskupskiego. Był odznaczony Orderem Virtuti Militari V kl. oraz pośmiertnie Medalem Niepodległości. Rodziny nie założył.

Bibliografia: Z. Kościański, Baraniecki Ludwik (1897-1920) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 17-18.

Zdzisław Kościański

BARTKOWIAK Jan (1887-1965), organizator i dowódca wrzesińskiej kompanii Służby Straży i Bezpieczeństwa.

Ur. w Serbii (ówczesny pow. szamotulski). Po ukończeniu (1901) szkoły powszechnej, wyuczył się kupiectwa i pracował w tym zawodzie. Służbę wojskową odbył w armii niemieckiej (1910-1912). W latach 1912-1914 prowadził sprawy handlowe w dobrach Kurmatowskich w Gościeszynie. Zmobilizowany do armii niemieckiej (1914-1918), walczył na froncie wschodnim; zdemobilizowany został w stopniu plut. W początkach października 1918 r. zorganizował we Wrześni Straż Obywatelską, następnie przy współudziale W. Wiewiórowskiego (17 listopad – 28 grudzień) zorganizował i dowodził wrzesińską kompanią Służby Straży i Bezpieczeństwa, z którą 28 grudnia opanował koszarę we Wrześni.

Organizował i dowodził kompanią zapasową wrzesińskiego baonu powstańczego (od 28 grudnia 1918 do 19 kwietnia 1919). Na podstawie Rozkazu dziennego Naczelnej Komendy Straży Ludowej w Poznaniu (z 10 kwietnia 1919) mianowany został komendantem Straży Ludowej na pow. wrzesiński. W pięć tygodni zreorganizował Straż Ludową w powiecie tak, że 25 maja 1919 r. liczyła ona 3768 ludzi. W latach 1920-1939 pracował w zawodzie kupieckim we Wrześni oraz Bydgoszczy, gdzie mieszkał w czasie okupacji. Zm. 8 maja 1965 r. w Poznaniu i tam został pochowany. Był odznaczony Medalem Niepodległości, Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Bibliografia: B. Polak, Bartkowiak Jan (1887-1965) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 27.

Bogusław Polak

BARTSCH Maksymilian (1892-po 1945), dowódca odcinka gołanieckiego frontu ptn., kpt. WP.

Ur. 21 lutego 1892 r. w Bartodziejach (ówczesny pow. wągrowiecki), w rodzinie dzierżawcy Teodora i Juliany z Krugerów. Gimnazjum ukończył w Wągrowcu. Podjął pracę na roli, działając społecznie w kółkach rolniczych. We wrześniu 1914 r. jako rekrut został powołany do armii niemieckiej. Służył w 17 PAL i 149 PP. 30 listopada 1916 r. mianowany podporucznikiem. W grudniu 1918 r. wrócił z frontu i związał się z polską konspiracją wojskową w pow. wągrowieckim. Po wybuchu powstania objął dowództwo 2 kompanii wągrowieckiej. Dowodził m. in. w zajęciu Margonina, brawurowym opanowaniu i spaleniu mostu w Białośliwiu (11 stycznia 1919), nieudanym ataku na Szamocin (15 stycznia 1919). 4 kwietnia objął dowództwo odcinka gołanieckiego, z którego oddziałów sformował 3 baon 4 p. strz. Wlkp. (58 PP). Dowodził nim do 27 lipca 1920 r., biorąc udział w walkach na froncie litewsko-białoruskim. Ranny, przebywał w szpitalu (od 27 lipca do 16 sierpnia), potem przejściowo służył (do 4 listopada) w 362 PP. Mianowany kpt. (5 listopada 1920), ponownie znalazł się w 58 PP, jako dowódca baonu zapasowego. 7 września 1921 r. przeszedł na bezterminowy urlop. Od 26 stycznia 1922 r. zaliczony do rezerwy. Wrócił do pracy w rolnictwie, gospodarował na resztówce Ochodza (k. Wągrowca). Aktywnie udzielał się w organizacjach b. powstańców wielkopolskich, m. in. w Związku Powstańców Wielkopolskich. Uczestniczył w działaniach wojennych 1939 r., następnie w konspiracji ZWZ AK. W 1940 r. w Warszawie odbył się jego fikcyjny pogrzeb. Zaginął po 1945 r. Był odznaczony m. in.: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi, medalami i odznakami. Był żonaty. Pozostawił dzieci: Krystynę Helenę (1922) i Stanisława Teodora (1926).

Bibliografia: I. Polak, B. Polak, Bartsch Maksymilian (1892 -po 1945) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 27- 28.

Bogusław Polak

BEUTLER Zdzisław (1885-1940), dowódca kompanii z Nekli w pow. wrzesińskim, por. WP.

Ur. 20 grudnia 1885 r. w Jarocinie, w rodzinie Bronisława, dzierżawcy majątku rolnego Wygoda, i Gabryeli z Zielewskich. Uczęszczał do szkoły miejskiej w Kępnie i gimnazjum

we Wschowie. Ukończył 3-letnią szkołę rolniczą w Bojanowie. Służbę wojskową odbył w 1 Pułku Strzelców Konnych (3 październik 1903 – 18 wrzesień 1906). Do wybuchu wojny gospodarował w Wygodzie. 2 sierpnia 1914 r. został zmobilizowany do armii niemieckiej. Służył w 10 PAL i 56 PAL na froncie zach. i wsch. 18 listopada 1918 r. w stopniu plut. został zwolniony z wojska. Od końca grudnia 1918 r. organizował oddział ochotników z Nekli, obejmując (2 stycznia 1919) dowództwo. Na rozkaz ppłk. K. Grudzielskiego wyjechali (początkowo 66 ludzi) do Wrześni, następnie do Gniezna. W działaniach pod Szubinem (od 11 stycznia) oddział został włączony do kompanii wyrzyckiej. Beutler osłaniał na prawym skrzydle działania oddziału por. S. Sliwińskiego. Do końca stycznia 1919 r. kompania działała w rejonie Szubina, Rudy, Rynarzewa, pod Turem i Szczepicami. W czasie walk pod Szubinem (3 stycznia), na czele oddziału ochotników przekroczył Noteć. Po krótkiej walce zdobył dworzec w Zamościu i obsadził przyczółek mostowy. Następnego dnia pod ogniem artylerii niemieckiej zdobył Samokłęski Małe. Kompania Beutlera, odpierając atak niemiecki (2 lutego), zdobyła ciężkie działo. Osobiście poprowadził patrol zwiadowczy (15 powstańców) pod Tur, Brzózki, Zacisze i Wiśniówkę, gdzie obsadzono przyczółek mostowy. Według ppor. W. Kluza, w walkach na froncie ptn. Beutler służył nam w tych wszystkich akcjach przykładem męstwa nieustraszonego żołnierza, przygotowanego na wszelkie ewentualności. W okresie formowania 4 p. strz. Wlkp. kompania wcielona została do 3 baonu tego pułku. Dekretem Komisariatu NRL nr 193 (poz. 16 z 24 czerwca 1919) został mianowany podporucznikiem 6 września 1919 r. i przeniesiony do 9 p. strz. Wlkp. (67 PP) na dowódcę taborów, z którym przeszedł szlak bojowy w 1919-1920. Wskutek choroby przydzielony został (31 lipca 1920) do baonu zapasowego pułku, jako dowódca kompanii, a 2 grudnia mianowany por. Od 29 grudnia wrócił na stanowisko oficera taborowego 69 PP. W kwietniu 1921 r. został przeniesiony do rezerwy. Kilka lat gospodarował na roli w Zalasewie (pow. poznański), równocześnie pełniąc urząd wójta gminy Swarzędz. Ok. 1930 r. przeprowadził się w okolice Tucholi (na Pomorzu). Szkolił szwadron krakusów Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego. W końcu września 1939 r. za udział w powstaniu 1918-1919 został aresztowany przez Niemców i rozstrzelany w połowie 1940 r. Był odznaczony m. in.: Orderem Virtuti Militari V kl. (za powstanie wielkopolskie), Krzyżem Walecznych i Medalem Niepodległości. Rodziny nie założył.

Bibliografia: (wr.) B. Polak, *Beutler Zdzisław (1885-1940) (wr.) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 31-32.

Bogusław Polak

BIGOSZT Henryk (1895-1971), adiutant Okręgu Wojskowego w Kaliszu, mjr WP.

Ur. 4 maja 1895 r. w Kalwarii Zebrzydowskiej, w rodzinie kupca Jana i Zofii. W roku 1912 ukończył gimnazjum realne w Tarnowie, uzyskując świadectwo dojrzałości. Ukończył też Szkołę Podoficerską Drużyn Strzeleckich. Zapisał się na politechnikę w Wiedniu. Od 1914 r. do 1917 r. w Legionach Polskich. Od 1917 r. w Polnische Wehrmacht, m. in. w Komendzie Uzupelnień jako dowódca baonu ozdrowieńców. Internowany od 16 lutego do 20 kwietnia 1918 r., następnie przebywał w obozie wyszkolenia oficerów piechoty w Ostrowie. 31 maja został mianowany podporucznikiem. W związku z powołaniem przez Sztab Generalny Wojska Polskiego tzw. Komendy Naczelnej dla ziem zaboru pruskiego z siedzibą w Kaliszu, przydzielony został (30 października) do Dowództwa Okręgu

Wojskowego w Kaliszu. Miał rozbudowywać sztab Okręgu, współdziałać w formowaniu Pułku Piechoty Ziemi Kaliskiej, wspierać przygotowania powstańcze w zaborze pruskim. Jego zdaniem komenda w Kaliszu wpłynęła na sformowanie w Ostrowie Wlkp. tzw. 1 Pułku Piechoty, a po jego rozwiązaniu miała udział w tworzeniu baonu pogranicznego w Szczypiomie. Baon pograniczny zajął (29 grudnia 1918) Skalmierzyce, wszczynając działania powstańcze w tej części Wielkopolski. 31 grudnia akcję zajęcia Krotoszyna wsparł pociąg pancerny nr 11 „Poznańczyk”, przybyły do Kalisza na wezwanie Bigosza. Od 16 czerwca 1919 r. pełnił funkcję oficera ordynansowego 19 Brygady Piechoty, później p. o. szefa sztabu Grupy Operacyjnej plk. Lewszeckiego i 10 Dywizji Piechoty. Na własną prośbę przeniesiony został do Ministerstwa Spraw Wojskowych. 1 stycznia 1920 r. awansowany na por., a 20 sierpnia – kpt. Wojnę przebył w zapasowym baonie wartowniczym i 206 Pułku Piechoty. Od 9 lutego 1921 r. pracował w Instytucie Techniki Wojskowej. W rezerwie znalazł się od 1926 r. Objął stanowisko dyrektora zarządzającego Spółki Kinematograficznej „Artfilm”. Zmarł w Krakowie w 1971 r. Był odznaczony m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Walecznych, Orderem Odrodzenia Polski V kl.

Bibliografia: B. Polak, Bigoszt Henryk (1895-1971) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 33-34.

Bogusław Polak

BILSKI Józef (1880-1958), organizator i dowódca kompanii powidzkiej, por. WP.

Ur. 9 maja 1880 r. w Powidzu. Przed I wojną światową pracował jako policjant. Zmobilizowany w 1914 r. do armii niemieckiej walczył awansując do stopnia st. sierżanta. Na pocz. XI 1918 r. przybył służbowo do Poznania nawiązując kontakt z POWZP. Wszedł w skład tzw. Rady Jedenastu, kierownictwa tej organizacji. Będąc w służbie czynnej w dowództwie V KA przekazywał informacje o oddziałach niemieckich. Skierowany został do Powidza, gdzie 13 XI 1918 r. z jego inicjatywy utworzono RŻ, przekształconą potem w Radę Żołnierzy i Obywateli z B. na czele. Doprowadził do utworzenia Straży Obywatelskiej (SL), gniazda „Sokoła” i polonizacji lokalnych urzędów. Nawiązał kontakt z POW ze Słupcy oraz oddziałami WP w Koninie i Kaliszu. Z mieszkańcami Powidza skutecznie nie dopuścił do stacjonowania Grenzschtzu w P. Stojąc na czele kompanii powidzkiej zdobył szturmem 28/29 XII 1918 r. odwach Grenzschtzu w Anastazewie. Nad ranem 29 XII dołączyła grupa 43 żołnierzy chor. Bognera z 3 bat. 29 p. p. z Konina. Wspólnie opanowano placówkę Grenzschtzu w Szydłowcu. Następnie udano się do Witkowa, gdzie na wspólnej zbiórce proklamowano niepodległość. W czasie walk pod Zdziechową B. przybył z kompanią do Gniezna. 4 I 1919 r. awansowany na ppor. Na rozkaz ppłk. K. Grudzielskiego wyruszył na front północny, walcząc na czele kompanii pod Nakłem, Dębogórą, Szubinem, Szczepicami, Smogulcem, Paterkiem i Szamocinem. Po zdobyciu Szubina został 11 I 1919 r. komendantem miasta, później na czele swojej kompanii w 1 batalionie 4 PSW. W czerwcu 1919 r. zwolniony do rezerwy ze wzgl. na stan zdrowia. Później ponownie służbie zawodowej. Jesienią 1939 r. wysiedlony z rodziną do Niwki k. Daleszyc w woj. kieleckim. Tam należał do AK. Zmarł w 1958 r. i pochowany na cmentarzu w Miłostawiu. Żonaty z Marią Szeszycką z Powidza, z którą wychował 2 synów i 2 córki. Jego dwaj bracia, Marian i Wojciech, także walczyli w kompanii powidzkiej. Odznaczony m. in. KKOOP, KW, WKP i Medalem Niepodległości. Jego imieniem nazwano jedną z ulic Powidza.

BISKUPSKI Antoni (1890-1930), organizator oddziału Służby Straży i Bezpieczeństwa, dowódca Baonu Rogozińskiego, historyk powstania, mjr WP.

Ur. 12 grudnia 1890 r. w Rogoźnie, w rodzinie kupca zbożowego Franciszka i Antoniny z Magdzińskich. W czasie nauki w gimnazjum w Rogoźnie brał czynny udział w pracach Towarzystwa Tomasza Zana, za co był wielokrotnie prześladowany. Organizował w domu rodzinnym wykłady z literatury i historii polskiej oraz przedstawienia teatralne o treści patriotycznej. Po ukończeniu szkoły średniej poświęcił się kupiectwu. Odbył praktykę w „Rolniku” w Gnieźnie i Kruszwicy. Od 1909 r. przebywał w Warszawie, gdzie ukończył szkołę dramatyczną. W 1914 r. kierował przedsiębiorstwem ojca (do 4 X), kiedy powołano go do armii niemieckiej. Od 13 VIII 1916 do 17 I 1917 r. przebywał na kursie oficerskim w Biedrusku (pod Poznaniem). W czasie wojny walczył na froncie zach. i wsch., był trzykrotnie ranny. Został mianowany sierż. Wybuch rewolucji w Niemczech oraz zawieszenie broni zastało go na urlopie w rodzinnym Rogoźnie. Zorganizował miejscową Radę Robotniczą i Żołnierską oraz oddział Służby Straży i Bezpieczeństwa, II 1919 r. w dowodzonym przez siebie baonie rogozińskim miał 300 powstańców, którzy wzięli następnie udział w walkach na terenie d. pow. obornickiego, czarnkowskiego i chodzieskiego. Z jedną z kompanii swego baonu walczył (od 24 II 1919) na froncie zach., na odcinku Łomnica-Pniewy, Dekretem Komisarjatu NRL został mianowany (od 21 I 1919) ppor. (ze starszeństwem od I IX 1916). Od 16 III 1919 do 23 VIII 1920 r. był dowódcą I kompanii 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 61 Pułk Piechoty), z którą wyruszył na front litewsko-białoruski i brał udział w wojnie 1920 r. Pełnił także funkcję adiutanta baonu rezerwowego (24 VIII – 31 XII 1920) oraz w 61 Pułku Piechoty (I 1-31 VII 1921). Po zakończeniu wojny został oficerem zawodowym w randze kpt., w 1928 r. awansował do stopnia mjr. Pełnił kolejno funkcje: dowódcy kompanii 61 Pułku Piechoty (I VIII 1921 – 6 VII 1923), oficera sztabu Dowództwa 15 Dywizji Piechoty (7 VII 1923 – 25 III 1926), oficera PW (26 III 1926 – 16 XI 1926), dowódcy kompanii 80 Pułku Piechoty (17 XI 1926 – 29 IX 1927), oficera materiałowego i p. o. kwatermistrza (30 IX 1927 – 25 IV 1928), oficera sztabowego 80 Pułku Piechoty (26 IV 1928 – 5 VII 1928), dowódcy baonu 80 Pułku Piechoty (6 VII 1928 – 31 III 1929), oficera placu w Gdyni (31 III 1929 – 29 V 1930). Zmarł tam 29 maja 1930 r., w wyniku ciężkiej choroby, pochowany został w rodzinnym Rogoźnie. Gromadził materiały do historii 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich (61 Pułku Piechoty) i wydał monografię pułku, zawierającą organizację i dzieje w walce o zach. granice (1925). Nie objęła ona dalszych dziejów, które znaleźć się miały w tomie II. Pozostałością po tej pracy są ankiety powstańców, niestety nie w pełni zachowane, w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Badania te zapoczątkowały jednak w okresie międzywojennym dalsze prace nad dziejami powstania wielkopolskiego 1918-1919. Był odznaczony m. in.: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości (pośmiertnie), Krzyżem Walecznych. Był żonaty z Marią Nawrocką.

Bibliografia, m. in.: Z. Kościański, Biskupski Antoni (1890-1930) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 19-20.

BOBKIEWICZ Stanisław (1886-1938), organizator drużyn powstańczych w wolsztyńskim, por. WP.

Ur. 10 czerwca 1886 r. w Wielichowie (pow. śmigieński), w rodzinie Ludwika i Gabrieli. Od 1906 do 1908 r. służył w armii niemieckiej, także podczas I wojny światowej (od I VIII 1914 do 10 VIII 1918). Od października 1918 r. organizował oddziały zbrojne w wolsztyńskim, w listopadzie wybrany został przewodniczącym Rady Robotniczej i Żołnierskiej w Wolsztynie. Napisano o nim, że był człowiekiem energicznym i odważnym, doceniającym potrzebę podjęcia prac o charakterze wojskowo-niepodległościowym. 21 1919 r. wyruszył z drużyną powstańczą na Rakoniewice. Brał udział w walkach o Wolsztyn, gdzie odznaczył się walecznością (5 I). Następnie walczył pod Kopanicą, Kargową i Babimostem. Od 5 stycznia był zastępcą dowódcy kompanii wielichowskiej. Dekretem Komisariatu NRL (z 15 II 1919) został mianowany ppor. Rozkazem dowództwa frontu zach. przydzielono go do dyspozycji dowódcy 3 baonu 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Pełnił kolejno funkcje: dowódcy baonu zapasowego 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich (12 II-29 VII 1919), dowódcy kompanii szturmowej (29 VII – 3 XI 1919), dowódcy taborów pułkowych (4 XI 1919 -28 I 1920), oficera łączności pułku (29 I-10 VI 1920). Od I O VI-1920 r. chory na tyfus, potem na malarię, w październiku ponownie znalazł się w szeregach 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich jako dowódca kompanii. Zweryfikowany jako por. Po zakończeniu wojny był dowódcą kompanii sztabowej 15 Dywizji Piechoty, a od 7 V 1921 r. oficerem osadniczym tejże dywizji. 4 V 1922 r. przeniesiony został do rezerwy. Zamieszkał w Pełczy (gmina Werbna, d. pow. dubieński), gdzie zmarł 15 kwietnia 1938 r. Był odznaczony m. in.: Krzyżem Walecznych. Był żonaty. Pozostawił troje dzieci.

Bibliografia: Z. Kościański, Bobkiewicz Stanisław (1886-1938) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 21-22.

Zdzisław Kościański

BOCIAŃSKI Ludwik (1892-1970), główny organizator konspiracji wojskowej w powiecie pleszewskim, komendant wojskowy garnizonu pleszewskiego, organizator i pierwszy dowódca 8 pułku strzelców wielkopolskich.

Ur. 24 sierpnia 1892 r. w Pleszewie w chłopskiej rodzinie Wojciecha i Wiktorii ze Stefaniaków. W 1914 w Kępnie uzyskał maturę. W okresie szkolnym brał udział w działalności niepodległościowej: był członkiem Towarzystwa Tomasza Zana, zorganizował w Pleszewie drużynę skautową. W 1914 wcielony do armii niemieckiej. W 1918 zdemobilizowany w stopniu ppor. W listopadzie tegoż roku wstąpił do PO W Żabom Pruskiego, organizował w Pleszewie oddziały Służby Straży i Bezpieczeństwa. Stanął na czele batalionu pleszewskiego; walczył na frontach powstania wielkopolskiego. Był organizatorem i dowódcą 8 Pułku Strzelców Wielkopolskich, przemianowanego później na 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej. W lipcu 1919 Dowództwo Główne w Poznaniu powierzyło mu zorganizowanie Pułku Strzelców Pomorskich (później 64 pułk piechoty). W styczniu i lutym 1920 brał udział w operacji rewindykacyjnej. W wojnie polsko-bolszewickiej – jako dowódca 64 pułku piechoty dostał rozkaz: wzięcia atakiem miasteczka Małoryta, silnie obsadzonego przez nieprzyjaciela i bronionego także przez pociąg pancerny. Kpt. Bociński poprowadził sam straż przednią, kierując w ogniu nieprzyjaciela przygotowaniami do ataku.

Atak był tak zręcznie przygotowany, że mimo silnego ognia nieprzyjacielskiego udało się pięciu kompaniom 64 pułku piechoty bez strat miejscowość tę zająć. Bolszewicy ponieśli duże straty i w popłochu uciekli. Następnie 12 września, w ataku na barki, nieprzyjacieli stracił 30 zabitych. Za czyny te kpt. L. Bociański odznaczony został VM 5 ki. (nr 1560). Po ukończeniu kursu dokształcającego SG awansował do stopnia mjr., a 1 VII 1923 – do stopnia ppłk Sztabu Generalnego. Był szefem Wydziału Operacyjnego w Biurze Ścisłej Rady Wojennej oraz zastępcą Szefa II Oddziału Sztabu Generalnego. W 1929 awansował do stopnia płk dypl. Ze stanowiska komendanta Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowie Mazowieckim, powołany został na stanowisko wojewody wileńskiego, a w maju 1939 – na wojewodę poznańskiego, z zadaniem przeciwdziałania dywersyjnej działalności niemieckiej V kolumny. We wrześniu 1939 przez Rumunię przedostał się do Paryża, starając się uzyskać przydział w Wojsku Polskim. Jako Piłsudczyk pozostawiony został na marginesie wojska i służby cywilnej. Po pobycie w Palestynie i Portugalii, w 1947 przeniósł się do Wielkiej Brytanii. Zmarł w Londynie i został pochowany na cmentarzu Gunnersbury. Rodziny nie założył. Odznaczony był Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Orderem Odrodzenia Polski kl. 4, Złotym Krzyżem Zasługi, licznymi orderami zagranicznymi. Jego działalność na uchodźstwie jako byłego oficera wywiadu analizowana była przez wywiad PRL. W lutym 2009 jego prochy zostały przewiezione do Pleszewa i 7 lutego pochowane z ceremoniałem wojskowym na tamtejszym cmentarzu.

Bogusław Polak, , Bociański Ludwik (1892-1970) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. I, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 24.

Bogusław Polak

BOGUSŁAWSKI Edmund (1880-1940), dowódca pniewskiego oddziału powstańczego, ppor. Obrony Krajowej.

Ur. 19 października 1880 r. w Podpniewkach (pow. szamotulski), w rodzinie mistrza ślusarskiego Teofila i Marianny z Kijewskich. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Pniewach, pracował w biurze tamtejszego adwokata. W 1902 r. służył w armii niemieckiej (46 Pułk Piechoty w Poznaniu). Następnie rozpoczął naukę w zawodzie krawca konfekcji męskiej. Jako krawiec pracował w Berlinie i Poznaniu (do 1910), po czym usamodzielniał się w Pniewach. Był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej. 2 VIII 1914 r. został wcielony do armii niemieckiej. Początkowo brał udział w walkach we Francji, m. in. pod Verdun, a od I V do 16 VII 1915 r. pod Gorlicami i Przemysłem, gdzie został kontuzjowany. Po wybuchu rewolucji w Niemczech wrócił do Pniew. 5 I 1919 r., po zorganizowaniu oddziału powstańczego, udał się pod Międzychód. Objął odcinek frontu od Kamiennej do Kolna. 16 stycznia prowadził na tym posterunku ciężkie walki z nieprzyjacielem. Do 27 marca był sierż. sztabowym w I Baonie Grupy Zachodniej. 28 marca został mianowany oficerem Straży Ludowej. Od I kwietnia był instruktorem, a od I maja adiutantem przy komendzie Straży Ludowej na pow. Poznań-Miasto, Wschód i Zachód. Następnie pełnił funkcję dowódcy 10 kompanii I Pułku Garnizonowego Obrony Krajowej oraz dowódcy 3 baonu tegoż pułku. 2 maja mianowano go ppor. Obrony Krajowej. Zwolniony do rezerwy (29 III 1921), zamieszkał w miejscowości Wyszecino, gdzie pracował jako urzędnik; naczelnik więzienia w Brodnicy (n. Drwęca). Zmarł 10 listopada 1940 r. w Bydgoszczy. Był odznaczony m. in. Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem Nie-

podległości, Medalem X-lecia Odzyskania Niepodległości. Żonaty z Franciszką z Mizgałskich, pozostawił dzieci: Halinę, Kazimierę i Teofila.

Bibliografia: Z. Kościański, Bogusławski Edmund (1880-1940) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 23.

Zdzisław Kościański

BREZA Alfons (1891-1934), komendant pow. rawickiego, rtm. WP.

Ur. 13 grudnia 1891 r. w Więckowicach (ówczesny pow. Poznań-Zachód), w rodzinie ziemiańskiej Konstantego i Anny z Hutten-Czapskich. Gimnazjum ukończył w Berlinie i tam wstąpił do 1 Pułku Kirasjerów Pruskich. W 1914 r. z pułkiem wyruszył na wojnę. 12 lipca 1917 r. został mianowany podporucznikiem. W listopadzie 1918 r. przybył na urlop do rodzinnego majątku. Od 27 grudnia brał udział w zaopatrzeniu oddziałów powstańczych w Poznaniu. Rozkazem Dowództwa Głównego w Poznaniu został przydzielony do jaraocińskiego Okręgu Wojskowego, obejmując dowództwo pow. rawickiego. Z J. Buszą organizował oddziały powstańcze (od 19 stycznia do 13 lutego 1919). Po niepowodzeniach w bitwach o Rawicz, został przydzielony jako adiutant dowódcy frontu płd. W marcu 1919 r. został przeniesiony do 2 Eskadry Lotniczej, a następnie do dowództwa wojsk lotniczych. Dekretem Komisariatu NRL (z 3 czerwca 1919) awansowany na porucznika. W sierpniu przydzielono go do Dowództwa Grupy Wielkopolskiej na front galicyjski. Od listopada znajdował się w Oddziale Operacyjnym Dowództwa Frontu Wielkopolskiego, z przydziałem do 2 (16) Pułku Ułanów. W Poznaniu przebywał od czerwca 1920 r., przydzielony do polsko-niemieckiej Komisji Granicznej. W lipcu 1920 r. z I. Mielżyńskim organizował 215 Pułk Ułanów. Odwołany do 16 Pułku Ułanów, walczył na Wołyniu. Został mianowany oficerem operacyjnym sztabu 4 Brygady Kawalerii. W 1921 r., w stopniu rtm. walczył w III powstaniu śląskim. W 1926 r. warunki ekonomiczne zmusiły go do emigracji do Brazylii, gdzie zajmował się hodowlą i sportem. Zmarł tragicznie 22 marca 1934 r. Pochowany został w Sao Paulo. Był odznaczony Krzyżem Walecznych. Rodziny nie założył.

Bibliografia: B. Polak, Breza Alfons (1891-1934) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 40-41.

Bogusław Polak

BROCHWICZ-DONIMIRSKI (1873-1952), komendant polskiej policji plebiscytowej na Powiślu w 1920 r., pierwszy dowódca 18. Pułku Ułanów Pomorskich, płk WP.

Ur. 4 sierpnia 1873 r. w Czerninie (gmina Sztum), w rodzinie szlacheckiej Henryka i Bogumily z d. Donimirskiej (1846-55). Ojciec Augusta, Henryk, pochodził z Zajezierza (woj. kujawsko – pomorskie, gmina Gniewkowo), które przejął w 1873 r. od dzierżawcy tego dobra swojego szwagra Juliusza Czarlińskiego. Majątek w Zajezierzu służył z hodowli bydła rasy holenderskiej, koni wierzchowych oraz owiec. Jego ojciec należał do tajnej organizacji filomackiej w Chełmnie, brał udział w powstaniu styczniowym, w latach 1883-98 pełnił funkcję posła do parlamentu Rzeszy z ramienia ludności polskiej z okręgu sztumsko-kwidzyńskiego. Był także radcą Ziemstwa Kredytowego w Kwidzynie. W 1895 r. Henryk dla gałęzi zajezierskiej otrzymał od władz prawo posługiwania się przydomkiem „Brochwicz”. Pierwsze nauki pobierał w rodzinnym domu w Zajezierzu. Następnie do

progimnazjum uczęszczał w Sztumie, a później w gimnazjum w Chojnicach (1884-94), gdzie zdał maturę. Studiował w Berlinie rolnictwo, prawo i ekonomię. Absolwent szkoły wojskowej: służył zawodowo w wojsku niemieckim w konnicy. W 1912 r. jako pruski kawalerzysta przejął po ojcu zajezierski majątek i z upodobaniem zajął się hodowlą koni wierzchowych, które były jego wielką pasją. Odnosił liczne sukcesy w zawodach hippicznych. W 1913 r. na zjeździe kółek rolniczych w Tucholi wygłosił referat o racjonalnym chowie koni. Podczas I wojny światowej August Brochwicz-Donimirski w stopniu majora służył w kawalerii niemieckiej. Wiosną 1919 r., w porozumieniu z Podkomisariatem Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku, z grupą zwerbowanych przez siebie ochotników przedarł się przez linię demarkacyjną i dotarł na tereny wyzwolone przez powstańców wielkopolskich. W kwietniu 1919 r. na podstawie rozkazu generała Józefa Dowbora-Muśnickiego rozpoczęto formowanie pułku kawalerii. 24 lipca 1919 r. rozkazem nr 205 Dowództwa Głównego Wojska Polskiego w Poznaniu został utworzony 4. Pułk Ułanów Wielkopolskich, przemianowany na 4. Pułk Ułanów Nadwiślańskich, którego został dowódcą pułku. Dowództwo Główne w Poznaniu nadało mu rangę ppłk.. Pułk miał zabezpieczać obejmowanie przez Polaków Pomorza Gdańskiego przyznanego Polsce w traktacie wersalskim. 1 sierpnia 1919 r. w związku z włączeniem Wojsk Wielkopolskich do Wojska Polskiego przemianowano pułk, tym razem na 18. Pułk Ułanów Pomorskich. Nazwa ta oficjalnie zatwierdzona została w lutym 1920 r. W połowie stycznia 1920 r. pułk zakwaterował w Toruniu, a w lutym przegrupował się do Grudziądza. Do kwietnia 1920 r. zorganizowano jeden dywizjon w składzie dwóch szwadronów. Po uzyskaniu pełnej gotowości bojowej, dywizjon 29 maja 1920 r. wyruszył na front polsko-bolszewicki. Natomiast jego dowódca w maju 1920 r. został skierowany przez władze polskie w swoje rodzinne strony w charakterze komendanta polskiej policji plebiscytowej. Organizował m. in. kółka samokształceniowe z naciskiem na naukę języka polskiego, a także kółka rolnicze. Po przegranej przez Polskę plebiscycie (11 lipca 1920 r.) z obawy przed aresztowaniem ze strony Niemców opuścił Powiśle. Zamieszkał w Grudziądzu. Mianowany Okręgowym Inspektorem Armii Ochotniczej, a potem zastępcą dowódcy Okręgu Generalnego „Pomorze”. W lutym 1921 r., w stopniu pułkownika Wojska Polskiego, brał udział w pracach Międzynarodowej Komisji Granicznej. Rozkazem szefa Okręgu Generalnego Pomorza, generała porucznika Zielińskiego, 9 września 1921 r. przeniesiony został do rezerwy i mianowany dyrektorem Państwowego Stada Ogierów w Starogardzie Gdańskim. W piśmie do Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej napisał: „Jeżeli Ministerstwo [...] uważa, że się na to stanowisko nadaję i więcej tam mógłbym przynieść korzyści Ojczyźnie, to proszę o zwolnienie z czynnej służby wojskowej z zaliczeniem do rezerwy [...] z prawem noszenia munduru 18. Pułku Ułanów Pomorskich, który formowałem”. Kierował Stadem Ogierów do 1934 r., kiedy to przeszedł na emeryturę. Zamieszkał w Sędzicach w powiecie lubawskim, gdzie brał aktywny udział w działalności społecznej, gospodarczej i oświatowej, m. in. był członkiem Polskiego Związku Zachodniego, Związku Oficerów Rezerwy, Towarzystwa Hodowców Konia Wierzchowego, Towarzystwa Zachęty do Hodowli Koni. Jako członek nadzwyczajny Pomorskiej Izby Rolniczej w Toruniu, pełnił funkcję członka podkomisji ds. hodowli koni ciepłokrwistych. Dopiero w 1938 r. przy pomocy władz polskich przeprowadził wymianę Zajezierza na majątek Niemca Waltera Hubschmanna – znajdujący się tuż koło Nowego n. Wisłą. Obejmował on wraz z dworem i szeregiem budynków gospodarczo-inwentarskich 377 ha, w tym 336 ha ziemi ornej, 34 ha łąk i pastwisk, 3 ha jezior i stawów, 1 ha lasu oraz 3 ha nieużytków. Podczas okupacji niemieckiej ukrywał się

na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Po zakończeniu II wojny światowej nie mógł wrócić do swych dawnych majątków, które zostały znacjonalizowane. Schorowany zamieszkał u siostrzeńca Tadeusza Czermińskiego w Lęborku, gdzie zmarł 10 marca 1952 r. W dniu 30 lipca 2012 r. został powtórnie pochowany: w rodzinnym grobie w Zajeźrze. Rodziny nie założył.

Bibliografia: Z. Kościański, Brochwicz-Donimirski August (1873-1952) (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XV, red. B. Polak, Poznań 2018, s. 32-34.

Zdzisław Kościański

CEPTOWSKI Józef Sylwester (1877-1977), dowódca odcinka ponieckiego Grupy „Leszno”, ppłk WP.

Ur. 28 grudnia 1877 r. w Poznaniu, w rodzinie artysty rzeźbiarza Józefa i Emilii z Pawiczych. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał w Poznaniu do Gimnazjum św. Marii Magdaleny i Szkoły Realnej im. Bergera. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Kcyni, pracując jako nauczyciel w szkołach elementarnych. W latach 1901-1902 odbył służbę wojskową w 5 PAC w Poznaniu. Następnie uczył w Masłowie. W 1903 r. zdał II egzamin nauczycielski i na własną prośbę został przeniesiony na kierownika szkoły w Łuszkowie (1904-1914). Zmobilizowany w sierpniu 1914 r., został wysłany na front zach. W 1917 r. mianowano go podporucznikiem. W listopadzie 1918 r. został zdemobilizowany i powrócił do Łuszkowa. Równocześnie nawiązał kontakt z A. Bukowiecką w Cichowie, włączając się w nurt przygotowań powstańczych. W Łuszkowie i Jerce tworzył Straż Ludową. Po wybuchu powstania, na początku stycznia 1919 r. skierował część swego oddziału pod Wolsztyn, część do Krzywina, gdzie została włączona do tamtejszej kompanii i wysłana do Osiecznej pod Leszno. Następnie zgłosił się do dyspozycji por. dr. B. Śliwińskiego, dowódcy Grupy „Leszno”, który powierzył mu dowództwo 15-kilometrowego odcinka ponieckiego, od Sawin przez Waszków do Miechcina. Dowodził tym odcinkiem do końca lutego 1919 r. Osobiście brał udział w potyczkach pod Gościejewicami i Miechcinem. Z oddziałów odcinka zorganizował baon dla 6 p. strz. Wlkp. Na początku marca przydzielony został przez Dowództwo Główne do 2 PAC, obejmując dowództwo 4 baterii. Dekretem Komisarjatu NRL nr 54 poz. 185 (z 23 maja 1919) został awansowany por. (ze starszeństwem od 1 kwietnia). W maju wyruszył z baterią na front ptn., w rejon Rucewa pod Bydgoszczą, gdzie ogniem artyleryjskim wspierał oddziały Wojsk Wielkopolskich pod Dąbrówką i Nową Wsią Wielką. W styczniu 1920 r. wkroczył z baterią do Bydgoszczy i tam organizował 5 baterię. Z obu bateriami w maju wyjechał na front litewsko-białoruski, uczestnicząc w walkach do sierpnia 1920 r., kiedy powrócił do Bydgoszczy z resztką uzbrojenia. W 1920 r. został awansowany do stopnia kpt., a następnie mjr. W październiku przeniesiono go do Poznania na stanowisko dowódcy 14 Pułku Artylerii Ciężkiej. Od stycznia 1921 r. był komendantem Powiatowej Komendy Uzupelnień w Kościanie. W 1927 r. przeniesiony został w stan spoczynku. Przeprowadził się z rodziną do Poznania (1931), gdzie do 1939 r. pracował w Towarzystwie Ubezpieczeniowym „Adriatica di Securita”. W latach okupacji był zatrudniony jako tłumacz ksiąg Urzędu Stanu Cywilnego. W 1945 r. wstąpił do PPS, od 1948 r. był członkiem PZPR. W 1949 r. wykluczono go z partii, w 1957 zrehabilitowano. Był członkiem Związku Powstańców Wielkopolskich, następnie ZBoWiD-u. W 1973 r. mianowany został ppłk. Wojska Polskiego w stanie spoczynku. Zm. 18 listopada 1977 r. w Poznaniu, został pochowany na cmentarzu junikow-

skim. Był odznaczony Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (dwukrotnie) i Orderem Odrodzenia Polski V kl. Poślubił Katarzynę z Handschuhów i pozostawił dzieci: Józefa Aleksandra Bernarda (1905-?), Antoniego Emila Henryka (1907-1985) i Alfonsa Konstantego Stefana (1912-?).

Bibliografia: B. Polak, Ceptowski Józef Sylwester (1877-1977) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 49-50.

Bogusław Polak

CHATLIŃSKI Roman (1875-1965), szef kompanii Oddziału Straży i Bezpieczeństwa w Pleszewie.

Ur. 12 stycznia 1875 r. w Pleszewie, w rodzinie Antoniego i Cecylii z domu Kowalskiej. W rodzinnym mieście ukończył szkołę powszechną. Później przez trzy lata uczył się zawodu malarza; został czeladnikiem, następnie mistrzem malarskim. W latach 1898-1914 prowadził własny zakład rzemieślniczy. Od 1891 r. był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, gdzie pełnił funkcje naczelnika, następnie podnaczelnika i w końcu sekretarza koła w Pleszewie. W 1914 r. powołany został do armii pruskiej i w stopniu podoficera brał udział w I wojnie światowej. W listopadzie wrócił do rodzinnego miasta i w końcu listopada 1918 r. wstąpił do Oddziału Straży i Bezpieczeństwa w Pleszewie; został szefem 3 kompanii, komendantem miasta i powiatu pleszewskiego. Po zwolnieniu z wojska, 30 czerwca 1920 r. ukończył w Poznaniu kurs aspirantów oficerskich. Później po przeszkoleniu kontrolerem Ubezpieczalni Krajowej w Poznaniu na powiaty Oborniki, Inowrocław, Strzelno i w końcu w Kościerzynie. W 1934 r. z powodu choroby przeszedł na emeryturę. Od 1936 r. mieszkał ponownie w Pleszewie. Był członkiem Związku Powstańców Wielkopolskich i Spółdzielni „Robotnik” w Pleszewie. W grudniu 1940 r. został przez Niemców wysiedlony do Generalnej Guberni i zamieszkał Piotrkowie Trybunalskim. Do Pleszewa wrócił w lutym 1945 r. Należał do Związku Powstańców Wielkopolskich z roku 1918-1919 r. Zmarł 24 grudnia 1965 r. i pochowany został na cmentarzu w Resku (woj. zachodniopomorskie). Odznaczony Medalem Pamiątkowym Za Wojnę 1918-1921. Był dwukrotnie żonaty: 1. od 1900 r. z Franciszką Bielawską, z którą miał czworo dzieci; 2. z Jadwigą Michalek, z którą miał dwóch synów. Od 1936 r. był wdowcem.

Bibliografia: E. Tomkowiak, Chatliński Roman (1875-1965) (w:) Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Red. B. Polak, T. II, Poznań 2006, s. 27-28.

Ewelina Tomkowiak

CHELMICKI Stanisław (1889-1988), organizator kawalerii w Gnieźnie, por. WP.

Ur. 11 grudnia 1889 r. w Poznaniu, w rodzinie ziemianina Władysława i Zofii z Sonebergów. W Poznaniu ukończył szkołę powszechną, gimnazjum humanistyczne i szkołę agronomiczną. 29 VI 1917 r. został wcielony do armii niemieckiej w stopniu kpr. W XI 1918 r. powrócił do Gniezna, gdzie wówczas mieszkał. Po wybuchu powstania zorganizował w koszarach dragonów pluton konny, który 30-31 XII wziął udział w potyczce pod Zdziechową, skutecznie ścigając baterię niemieckiej artylerii. Od 1 I 1919 r., po zajęciu Żnina, wystawił placówki na północ od miasta. 2 I udał się przez Gąsawę i Niestronno do Mogilna, dołączając z dwoma karabinami maszynowymi do oddziału P. Cymśa. W następnym dniu dotarł do Kruszwicy, a jego szwadron powiększył się o kilkunastu kawalerzy-

stów. W nocy z 4 na 5 I 1919 r. udał się go m. Tupadły, a potem do Mątew. W walkach o Inowrocław jego pododdział miał dotrzeć do Jaksic i z pomocą miejscowej ludności spowodować zniszczenie toru kolejowego Bydgoszcz-Inowrocław. Dalszym jego zadaniem było powstrzymanie posiłków niemieckich lub ich opóźnienie, gdyby nadeszły z Bydgoszczy. Po wcieleniu jego podwładnych do Szwadronu Nadgoplańskiego wrócił do Gniezna, gdzie objął dowództwo kp. piechoty. Ranny w walkach o Złotniki Kujawskie (11 I) przebywał w szpitalu do 4 VI 1919 r.. Awansowano go do stopnia sierż. i skierowano do 5 PSW, w którym objął dowództwo kp. Dekretem Komisarjatu NRL nr 193 poz. 21 (z 24 VI) został mianowany ppor., skierowany na kurs sztabowy do St. Cyr we Francji. Po powrocie (16 VI 1919) skierowano go do sztabu 2 DSW, na stanowisko referenta operacyjnego i wyszkolenia. Wzięty do niewoli bolszewickiej (26 VII), zbiegł (20 X) i ponownie objął stanowisko w sztabie dywizji. Nast. został odkomenderowany jako wykładowca do Wielkopolskiej Szkoły Podchorążych (od 31 VIII 1921), później do 59 PP, a 24 X t. r. zwolniony do rezerwy. Pozostawał w dyspozycji PKU Poznań Miasto. Po śmierci ojca w 1936 r. odziedziczył majątek ziemski Kosmowo w gminie Czerniejewo. Jednak nie mieszkał w Kosmowie – przez pewien czas mieszkał z żoną i matką w Poznaniu na ul. Mickiewicza 22. Jego losy podczas wojny są nieznanne. W 1945 r. prawdopodobnie powrócił do Poznania. W 1967 r. wyjechał do Meksyku, a stamtąd przeniósł się wkrótce na Wyspy Kanaryjskie, gdzie zmarł w 1988 r. Był żonaty, lecz nie pozostawił potomstwa. Był odznaczony m. in. Orderem VM V kl., KN i KW (trzykrotnie).

Bibliografia: B. Polak, Chelmiński Stanisław (1889-1988) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 50-51.

Janusz Karwat

CHOSŁOWSKI Stefan Stanisław Seweryn (1889-1954), ziemianin, dowódca baonu śremskiego, mjr WP.

Ur. 9 maja 1889 r. w Czamymśsadzie (ówczesny pow. śremski), w rodzinie ziemiańskiej Stanisława i Lucyny z Chrzanowskich. Ukończył gimnazjum w Krotoszynie i studia rolnicze na uniwersytetach w Lipsku, Monachium i Berlinie. Odbił roczną służbę wojskową. Do wybuchu wojny gospodarował w swoim majątku. W latach 1914-1918 wcielony do armii niemieckiej (6 Pułk Rezerwowy, 47 Pułk Piechoty); mianowany podporucznikiem. Zdemobilizowany w listopadzie 1918 r., aktywnie włączył się w organizowanie w Śremie polskiego tajnego Komitetu Obywatelskiego, Rad Ludowych i oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa. 30 grudnia 1918 r. brał udział w opanowaniu Śremu. 1 stycznia 1919 r. został mianowany zastępcą dowódcy miejscowych oddziałów powstańczych. Do 5 stycznia zorganizował baon składający się z kompanii Służby Straży i Bezpieczeństwa, kompanii kórnickiej i drużyny sanitarnej. Mianowany dowódcą baonu przez starostę W. M. Szczepkowskiego, 6 stycznia przez Kościan baon dotarł do Nowego Tomyśla, gdzie czekał na dalsze rozkazy. O godzinie 23: 00 dowódca odcinka, ppor. K. Zenkteler nie wyraził zgody na wsparcie kompanii opalenickiej przez baon śremski, co przyczyniło się do klęski powstańców. 7 stycznia baon śremski otrzymał rozkaz udania się do Chrośnicy i Łomnicy, a oddział kawalerii do Hamernii i Sępólna. Po pierwszych starciach z Niemcami, m. in. w Strzyżewie, przerwano (9 stycznia) połączenie kolejowe między Strzyżewem a Trzcielem. Wieczorem 10 stycznia Chosłowski otrzymał rozkaz przygotowania ataku na Zbąszyń, który następ-

nego dnia zakończył się niepowodzeniem, m. in. wskutek słabej dyscypliny w szeregach kompanii śremskiej i złego przygotowania akcji. Baon ponownie zajął pozycje w Łomnicy. 17 stycznia 1919 r. oddziały niemieckie ze Zbąszynia i Trzciana próbowały zaskoczyć powstańców z baonu śremskiego. Po 5-godzinnym starciu nieprzyjaciela odparto ze stratami (12 żołnierzy) i wycofano (18 stycznia) do Śremu, gdzie został (przez Chosłowskiego) zreorganizowany. Na początku lutego 1919 r. składał się z trzech kompanii piechoty. Wyruszył pod Rawicz (6 lutego), gdzie Polacy stracili właśnie Sarnowo. Walczył w tzw. drugiej bitwie rawickiej. Chosłowski objął dowództwo odcinka Jagodnia-Miejska Górka-Niemąnym. 23 lutego baon śremski został przekształcony w 1 baon Pułku Strzelców Wielkopolskich. Dekretem Komisarjatu NRL nr 54 poz. 167 (z 23 maja 1919) Chosłowski został mianowany por. (od 1 czerwca 1919). W styczniu 1920 r. brał udział w rewindykacji Rawicza i Kępna. Wyruszył z baonem (24 stycznia) na front wschodni do Lidy. W wojnie na froncie litewsko-białoruskim (20 maja – 6 czerwca 1920) dowodził 69 Pułkiem Piechoty, następnie (18 listopada 1920-16 stycznia 1921) 70 Pułkiem Piechoty oraz (27 luty – 20 lipiec 1921) baonem sztabowym pułku i krótko, w zastępstwie, pułkiem. Zweryfikowany (15 lipca 1920) w stopniu mjr., przeniesiono go (5 marca 1922) do rezerwy. Wrócił do Ostrowieczka i mieszkał tam do 13 maja 1926 r., do chwili przeniesienia do Poznania. W okresie międzywojennym działał m. in. w Związku Powstańców i Wojaków oraz towarzystwach gospodarczych. W 1939 r. dowodził baonem wartowniczym. Do 1945 r. w niewoli niemieckiej. Po wojnie mieszkał w Gnieźnie, gdzie zm. 17 października 1954 r. i został pochowany. Był odznaczony m. in. Orderem Virtuti Militari Vkl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (trzykrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi. Związek małżeński zawarł z Ireną z Chrzanowskich, miał córkę – Zofię.

Bibliografia: B. Polak, Chosłowski Stefan Stanisław Seweryn (1889-1954) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 53-54.

Bogusław Polak

CHYLEWSKI Jan Władysław (1891-1940), współorganizator artylerii ciężkiej, ppłk WP.

Ur. 27 czerwca 1891 r. w Wielkich Łąkach (ówczesny pow. śmigieński), w rodzinie dzierżawcy majątku ziemskiego Adama i Antoniny z Chylewskich. Gimnazjum humanistyczne ukończył ze świadectwem dojrzałości. Zaliczył dwa semestry prawa, po czym odbył półroczną praktykę kupiecką, uzyskując uprawnienia kupca zbożowego. We wrześniu 1914 r. został wcielony do armii niemieckiej (12 PAL). W październiku 1916 r. zdał egzamin oficerski, uzyskując stopień ogniomistrza. 13 czerwca 1917 r. mianowano go ppor. Zwolniony z armii niemieckiej (31 grudnia 1918), zgłosił się do dyspozycji Dowództwa Artylerii w Poznaniu (4 stycznia 1919). Objął dowództwo nie posiadającej sprzętu baterii zapasowej artylerii ciężkiej. Na rozkaz ppor. M. Palucha (7 stycznia 1919) wydzielił obsługi dla dwóch działonów, które miały udać się pod Szubin. Z dział zdobytych (8 stycznia) pod Ślesinem (2 haubice 150 mm) sformowana została 1 bateria ciężka pod jego dowództwem, która (30 artylerzystów) przybyła do Gniezna (10 stycznia). Uczestniczył w naradzie dowódców oddziałów w sztabie ppłk. K. Grudzielskiego. Natarcia na Szubin rozpoczęły się 11 stycznia o godzinie 15: 00 salwą jego półbaterii, oddaną w kierunku stacji kolejowej. Silna mgła nie pozwoliła jednak na prowadzenie skutecznego ognia. Bateria wróci-

ła do Poznania (16 stycznia 1919) i tam Chylewski objął dowództwo 1 baterii 1 DAC, która dotarła do Kcyni (23 stycznia). Pod Dębogórą walczyła z niemieckim pociągiem pancernym. Równocześnie ostrzelano transport kolejowy wiozący posiłki dla niemieckich oddziałów atakujących Kcynię. 3 lutego ponownie walczone z pociągiem pancernym w rejonie stacji kolejowej w Szczepicach oraz wspierano natarcie na Dębogórę i Kowalewko. Bateria Chylewskiego stanowiła trzon obrony polskiej podczas walk pod Kcynią i Szczepicami. 10 lutego zajęła stanowiska w rejonie miejscowości Sipiony, gdzie zastało ją zawieszenie broni. Dekretem Komisarjatu NRL z 13 kwietnia został mianowany por. 23 czerwca wyjechał na front galicyjski, gdzie zasłużył sobie na opinię doskonałego i dzielnego dowódcy baterii. Brał udział m. in. w ofensywie na Zbaraż. Po powrocie do Poznania bateria (15 września) skierowana została na front wielkopolski, a następnie w ramach 17 DAC brała udział w walkach na froncie litewsko-białoruskim (30 maja 1920). 9 września Chylewski otrzymał awans na kpt. Po przemianowaniu 17 DAC na 17 PAC, nadal dowodził baterią. 14 lutego 1922 r. został zwolniony do rezerwy. Ponownie powołano go 10 stycznia 1923 r. i objął (23 stycznia) dowództwo 5 baterii 7 PAC (d. 17 PAC). Od 19 maja dowodził 3 dyonem Pułku, a od 17 grudnia – 2 dyonem. Do 1939 r. był m. in.: komendantem szkoły szeregowych z cenzusem 7 PAC, oficerem wywiadowczym pułku, wykładowcą w Szkole Artylerii, komendantem kadry w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii. We wrześniu 1939 r. formował zapasowe oddziały artylerii w woj. wschodnich, gdzie dostał się do niewoli sowieckiej. Osadzony w Starobielsku, został zamordowany przez NKWD wiosną 1940 r. w Charkowie. Był odznaczony Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), Medalem Niepodległości, Złotym Krzyżem Zasługi, i in.

Bibliografia: I. Polak, Chylewski Jan Władysław (1891-1940) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 54-55.

Michał Polak

CIACIUCH Jan (1894-1976), dowódca kompanii poznańsko-lwowskiej, mjr WP.

Ur. 3 grudnia 1894 r. w Białożewinie (pow. żniński), w rodzinie rolnika Jana i Franciszki z Goliwosów. Ukończył szkołę powszechną i handlową. Po odbyciu praktyki handlowej, wcielony został do wojska niemieckiego (1915). Awansował do stopnia zastępcy oficera. W VI 1918 r. zdezerterował i ukrywał się w pow. gnieźnieńskim. Po wybuchu powstania brał udział w zajęciu Gniezna, potyczce pod Zdziechową (30-31 XII 1918) oraz walkach pod Szubinem i Żninem (11 I 1919). Od poł. I do k. II 1919 r. pełnił funkcję adiutanta komendy Gniezna. Dekretem Komisarjatu NRL nr 8 poz. 14 (z 13 III) mianowany został ppor. Na początku marca objął dowództwo komp. poznańsko-lwowskiej (204 żołnierzy) z którą wyruszył 9 III przez Warszawę i Przemyśl pod Lwów. Kompania weszła do walki pod Dołhomoskiami 16 III, walczyła pod Mielnikami 18 III, otwierając połączenie kolejowe do Gródka Jagiellońskiego. 20 III odjechała do Lwowa, gdzie przydzielona została do brygady lwowskiej. Obsadziła odcinek Lipinki (30 III) i działała tam do 13 IV. Wcielona do 1 Pułku Strzelców Lwowskich (14 IV), w jego składzie wzięła udział m. in. w ofensywie kwietniowej, w walkach o Berezowicę Wielką, pod Zborowem, w przejęciu linii Sassów-Złoczów, osiągając (30 VI) linię: Maćków-Gaj-Chromysz. 6 VIII kp. wyjechała do P., gdzie została rozformowana. C. przydzielony został do 10 PSW (68 PP), służył w nim do 1922 r., w stopniu kpt. i przeszedł do rezerwy. Pracował w Polskim Radiu w Poznaniu (1927-1937). W 1939 r., w ramach mobilizacji, przydzielony do Komendy Garnizo-

nu w Zaleszczykach. Po przejściu do Rumunii został internowany. Pod zmienionym nazwiskiem uciekł z obozu i przez Turcję, Palestynę dotarł do Rodezji. 10 II 1947 r. wrócił jako kadet transportu 500 Polaków z Rodezji. Zamieszkał w P., gdzie pracował jako dyrektor Centrali Handlowej Przemysłu Elektronicznego, później w Miejskim Handlu Detalicznym. W 1972 r. awansowany do stopnia mjr. Zmarł 21 XI 1976 r. i pochowany został na cmentarzu junikowskim. Odznaczony m. in. Orderem VM V kl., KN, KW, SKZ, Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Krzyżem Obrony Lwowa, Gwiazdą Przemysła. Żonaty ze Stefanią Żyto, z którą miał dzieci: Bognę i Wiesława.

Bibliografia: B. Polak, Ciaciuch Jan (1894-1976) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 55-56.

Janusz Karwat

CIESIELSKI Antoni (1877-1938), dowódca kompanii krzywińskiej, st. sierż. WP.

Ur. 23 maja 1877 r. w Kurowie (ówczesny pow. kościański), w rodzinie rolnika Ignacego i Eleonory z Wojciechowskich. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Bonikowie, uczył się murarstwa w Kościanie. W 1894 r. jako czeladnik wyjechał do Nadrenii w poszukiwaniu pracy. Od 1898 do 1901 r. służył w wojsku niemieckim. Po zwolnieniu podjął naukę w szkole budowlanej w Zerbst-Anhalt. W 1910 r. wrócił do Wielkopolski i osiedlił się w Krzywiniu, zakładając przedsiębiorstwo budowlane. W stopniu kpr. 3 sierpnia 1914 r. został zmobilizowany do wojska niemieckiego, do 6 Pułku Grenadierów w Poznaniu. Walczył na froncie zach. i wsch. Około 20 XII 1918 r. w stopniu sierż. wrócił do Krzywina, a 30 grudnia komendant miasta M. Stelmachowski powierzył mu dowództwo kompanii. Na jej czele walczył o Wolsztyn (5 stycznia 1919), zajął i obronił Osieczną (10-11 stycznia 1919), odpierał Niemców pod Klonowcem, dowodząc kompanią nieprzerwanie do 27 lutego na odcinku Osieczna frontu pół.-zach. Następnie jako sierż. sztabowy służył w 3 p. strz. Wlkp. (57 PP), a 20 września objął dowództwo 12 kompanii poznańskiej. 15 lipca 1920 r. z 57 Pułku Piechoty skierowany został do policji w Poznaniu, w stopniu st. posterunkowego. W stan spoczynku przeszedł 31 sierpnia 1935 r. Był odznaczony: Medalem Pamiątkowym Za Wojnę 1918-1921, Medalem X-lecia Odzyskania Niepodległości oraz odznakami. Związek małżeński zawarł z Heleną Górną.

Bibliografia: B. Polak, Ciesielski Antoni (1877-1938), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 58.

Bogusław Polak

CIEŚLICKI Marceli Leon (1895-1942), działacz niepodległościowy, dowódca zgrupowania powstańczego.

Ur. 2 czerwca 1895 r. w Gnieźnie, jako syn Michała mistrza instalatorskiego i Katarzyny Wróblewskiej. W końcu 1914 r. powołany do wojska, powracając do Gniezna 12 XI 1918 r. uczestniczył w zebraniu żołnierzy Polaków w Hotelu Europejskim, gdzie wybrano go delegatem do garnizonowej RŻ. W następnych dniach bardzo aktywny w przygotowaniach militarnych gnieźnieńskiego „Sokoła”. 28 XII należał do grupy niepodległościowców dążących do wybuchu powstania w Gnieźnie. Wieczorem tego dnia uczestniczył w zajęciu koszar 49 PP: wartowni, magazynu uzbrojenia, organizując ich ochronę. Następnie, jako st. szer. na czele 30 ochotników z k. m. zajmuje gazownię i elektrownie miejską. Od 30 XII

niezwykle aktywny w Zdziechowej: organizuje natarcie ochotników na wieś, wraz z ks. M. Zablockim i por. W. Jacobsonem zmusza dowództwo Grenzschtzu do przerwania walki, organizuje straże i nocą wraca na krótko do Gniezna składając meldunek ppor. Kittlowi, uzgadniając z nim wznowienie natarcia. 31 XII kieruje szturmem na dwór zdziechowski. Po kapitulacji Niemców organizuje pościg za wycofującą się z Manieczek baterią artylerii. Na czele doraźnie zorganizowanej kp. gnieźnieńskiej, w porozumieniu z ppor. T. Lerchenfeldem kieruje natarciem na Żnin, doprowadzając do jego wyzwolenia (1 I 1919 r.). Na czele powstańców z Gniezna, Janowca i Żnina kontynuuje akcję w kier. północnym. Powstrzymuje ofensywę Grenschtzu na Żnin pod Brzyskorzystemkiem, rozbijając Niemców pod Sobiejuchami (5 I 1919), dochodząc pod Szubin. 8 I uczestniczy w nieudanej ofensywie na Szubin, atakując od południa na czele kp. gnieźnieńsko-żnińskiej. Został wycofany do Kcynii, potem do Gniezna (9 I). Już nast. dnia wieczorem w ramach drugiej bitwy szubińskiej, C. obejmuje dowództwo zgrupowania południowego atakującego Żnin (kp. gnieźnieńska, żnińska, barcińska, mogileńska i trzemeszeńska). Ok. godz. 9.00 rozpoczęto z Podgórzyna ofensywę na Żnin. W środkowej grupie uderzeniowej w pierwszej linii był sam C., który ok. 11.30 został ciężko ranny. Dowództwo zgrupowania objął ppor. K. Goliniewicz, który do tej pory był zastępcą (doradcą) C. w sprawach taktycznych (nie znał języka polskiego). W kolejnych dniach przebywał w szpitalu wojskowym w Gnieźnie. Dalszy przebieg jego służby jest nieznany. Po zakończeniu działań wojennych pracował jako drogerzysta, zamieszkując przy ul. Wrzesińskiej 51. Po założeniu rodziny (26 V 1928 r.) przeprowadził się na ul. Sienkiewicza 12. W XII t. r. podjął pracę w charakterze kancelisty w gnieźnieńskiej prokuraturze. Zmarł na atak serca 24 II 1942 r. w Gnieźnie. Żonaty z Kłara Pękałą (1901-1962).

Bibliografia: J. Karwat, Cieslicki Marcei Leon (1877-1938), (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat, red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s. 211-212.

Janusz Karwat, Waldemar Kielbowski

CIEŚLEWICZ Michał (1881-1977), dowódca 2 ochotniczej kompanii gnieźnieńskiej, por. WP.

Ur. 23 sierpnia 1881 r. w Skorzęcinie, w rodzinie strażnika leśnego Marcina i Wiktorii Sierszyńskiej. Po uk. szkoły handlowej powołany do służby wojskowej w w 13 PP im. Herwartha von Bittenfeld (1 Westfalski) w M nster. Zmobilizowany ponownie w 1914 r., walczył na froncie zachodnim, gdzie 2 IX t. r. został ranny. Dostał się do niewoli angielskiej, z której został zwolniony powracając do domu (XII 1915). Od 12 XI 1918 r. uczestniczy w Gnieźnie w przygotowaniach niepodległościowych, jako sierżant. 28 XII uczestniczył w zajęciu koszar 49 PP. Dowodził plutonem w 2 komp. gnieźnieńskiej, a w k. I 1919 r. objął dowództwo tejże kompanii walcząc na froncie ptn., m. in. pod Szamocinem, Chodzieżą i Kcynią. W IV-V 1919 r. na odcinku Kowalewo-Dąbrówka i do VII w rej. Ryczywołu. Rozkazem DG nr 102 z 12 VII 1919 r. mianowany ppor. W V 1919 w 4 PSW, potem 9 PSW i w 58 PPWlkp. 1 VIII 1919 r. wyruszył z pułkiem na Front Litewsko-Białoruski, biorąc udział w natarciu na Mińsk, Bobrujsk, nad Berezyną (VII-XI 1919). Od VI do VIII 1920 uczestniczył w licznych bitwach i potyczkach w ramach działań odwrotowych na linii Stonim-Prużany-Kobryń-Drohiczyn. Od 14 VIII walczył pod Garwolinem, Zambrowem, Kałuszynem i Łomżą. Wg opinii d-cy pułku mjr. Pawła Chroboka „Ppor. Ciesiewicz

okazał wielokrotną odwagę i męstwo, prowadząc swą kompanię w bój. Dnia 11 IX 1920 r. podczas ataku nieprzyjacielskiego w rej. Szczepana na wschód od szosy Żabinka-Kamieniec Litewski, prowadzonego na skrzydle 58 pp. wlkp. i 55 pp. wlkp. przez cztery pułki bolszewickie z zamiarem przerwania frontu 14 DP wlkp. ppor. Cieślewicz w trudnej chwili rwał do walki swych żołnierzy, nie zważając uwagi na grad kul. Południowe ataki bolszewickie odparł mężnie poza Drenlewo i Sieliszcze, zadając nieprzyjacielowi ciężkie straty." C. został w tej potyczce ranny. Za ten czyn odznaczono go Orderem VM V kl. (nr 639). Krwawe walki trwały z jego udziałem do 18 X 1920 r., w XII powrócił z pułkiem do Poznania. 20 VIII 1923 r. awansowany na por. Po komisji lekarskiej, jako inwalida z 50% ubytkiem zdrowia C. przeniesiony został do rezerwy. Mieszkał z rodziną w Gnieźnie, od 1935 r. pracując w biurze handlowym ekspedycji kolejowej PKP. Z pensji 128 zł. utrzymywał żonę, troje dzieci i matkę. Z tego powodu zwracał się pisemnie do Dyrekcji PKP i Kapituły Orderu VM o zwiększenie uposażenia. Na początku 1940 r. został wysiedlony z rodziną do GG. Po wojnie powrócił do Gniezna, gdzie zmarł 16 I 1977 r., spoczął na cm. św. Piotra przy ul. Kłeckowskiej. Dzieci: Wanda, Feliks i Janina. 10 XI 1958 r. odznaczony został Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym.

Bibliografia: J. Karwat, Cieślewicz Michał (1881-1977), (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat. Red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s. 212-213.

Janusz Karwat

CODROW Józef (1894-1919), dowódca kompanii kcyńskiej, sierż. sztabowy.

Ur. 10 stycznia 1894 r. w Dąbówku (ówczesny pow. wyrzyski), w rodzinie Józefa i Julii z Szulców. W 1905 r. ukończył szkołę powszechną w Kcyni, a następnie uczęszczał do TTTZ, a wg T. Jabłońskiego utrzymywał kontakty z Polskimi Drużynami Strzeleckimi w Małopolsce. W 1912 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Poznaniu. W 1914 r. jako kleryk został zmobilizowany do armii niemieckiej, służył w służbie sanitarnej. W listopadzie 1918 r. w stopniu sierż. sztabowego zdezerterował z wojska i udał się do Kcyni, gdzie dołączył do powstańców. 27 grudnia objął dowództwo oddziału kcyńskiego i w walkach o Szubin 8 stycznia 1919 r. wdarł się do miasta, zajmując ulicę Glinicką oraz stodoły przy szosie bydgoskiej. Wskutek spóźnionego natarcia kompanii S. Sławińskiego, oddział jego został otoczony, ponosząc ciężkie straty. Sam ciężko ranny, podobnie jak kilku innych powstańców, został zamordowany przez Niemców. Pochowano go we wspólnej mogile w Szubinie.

Bibliografia: B. Polak, Codrow Józef (1894-1919) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 58.

Bogusław Polak

CYMS Paweł Kazimierz (1894-1949), powstaniec wlkp. i śląski, dowódca kompanii i pułku, kpt. WP.

Ur. 2 marca 1894 r. w Pawłowie (pow. Witkowo), jako syn nauczyciela Leona Piotra i Pauliny z d. Kamrowskiej. W 1914 r. uk. gimnazjum w Gnieźnie, należąc tam do TTTZ. Po maturze wstąpił do Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu. W 1916 r. wcielony do a. niemieckiej. Trzy lata walczył na froncie wsch. i zach. W 1917 r. ukończył

Paweł Kazimierz Cymś

szk. oficerską w Biederitz k/Magdeburga otrzymując stopień ppor. Po dezercji (1918 r.) wstąpił do POWZP w Gnieźnie. 28 XII uczestniczył w wyzwaniu Gniezna. Na czele 120 osobowej komp. gnieźnieńsko-wrzesińskiej i powiększającego się liczebnie zgrupowania wyzwalał: Trzemeszno, Mogilno, Strzelno, Kruszwicę, Inowrocław. W Inowrocławiu zorganizował (7-11 I 1919 r.) 2 bat. piechoty, które stworzyły załóżki 1 i 2 Pułku Grenadierów Kujawskich. Jako d-ca 1 Pułku walczył pod Złotnikami Kuj., Łabiszynom i Brzozą. 13 I mianowany d-cą VII OW. 7 II został d-cą 3 PSW (59 PP). W maju awansował na stopień por., a po roku został kpt. Podczas wojny polsko-bolszewickiej na czele 2 bat. 57 PP. W III 1921 r. ochotniczo zgłosił się do D-twa Obrony Plebiscytu na Górnym Śląsku. Zorganizował POWGŚl. w pow. zabrzańskim. Po wybuchu III Powst. Śl. dowodził grupą taktyczną 1510 żołnierzy, potem 2 Pułku Powstańców Śl. Po zakończe-

niu powstania zwolnił się z armii. Rozpoczął 3-letnie studia ekonomiczno-polityczne na Uniwersytecie Poznańskim, przerywając je z przyczyn finansowych (1922 r.). Podjął działalność cywilną: 1922-1923 spółka spedycji drewna, Bank Handlowy w Gdańsku, 1926-1928 dzierżawił maj. w Modliborzycach w pow. inowrocławskim. Był też urzędnikiem Komisariatu Generalnego RP w Wolnym Mieście Gdańsku. W 1929 r. wrócił do służby wojskowej, do 59 PP w Inowrocławiu. W I. 1932-1934 organizował w nim dywizyjne kursy podchorążych rezerwy. Od 1934 r. służył w Odz. II Sztabu Gł. WP. Z powodu złego stanu zdrowia przeniesiony do rezerwy (X 1935). Zamieszkał w Bystrej Górnej k/ Bielska, gdzie był pełnomocnikiem wojewody w Fabryce Sukna. 15 VIII 1939 r. powołany do 80 PP w Słonimiu, potem jako oficer operacyjny 179 PP. Przez 4 m-ce w obozie przejściowym w Radomiu. Zbiegł w 1940 r. i osiadł w Krośnie, a od V 1941 r. w Kalwarii Zebrzydowskiej, gdzie pod fałszywym nazwiskiem pracował, jako sekretarz Spółdzielni Stolarskiej. Konspiracyjnie działał w ZWZ-AK. Po wojnie 3 lata mieszkał w Gnieźnie u sióstr Marii i Pauliny. Następnie wyprowadził się do Szczecina pracując w firmie Spedycja Morska Polska Bandera. Jesienią 1948 r. kolejny raz zamieszkał w Bystrej Górnej, gdzie nabył dom. Tam został zatrudniony jako sekretarz gminy. Systematycznie podupadał na zdrowiu. Zmarł 13 XI 1949 r. Pochowany w Bystrej Krakowskiej. Z woli wnuków ekshumowany 21 XII 2013 r. Spoczął w kwaterze powstańczej na cm. par. św. Piotra w Gnieźnie. Od 1931 r. żonaty z Marią Franciszką Krawczak. Dzieci: Barbara Maria i Janusz Józef. Odznaczenia: Srebrny Krzyż Orderu Wojennego VM V kl., KW (4 krotnie), ZKZ, KN z Mieczami. C. jest patronem ulic w Gnieźnie, Inowrocławiu, Poznaniu i Bystrej Górnej. Jego imię nosiła w l. 1978-1999 szkoła podstawowa w Inowrocławiu.

Bibliografia: G. Roczek, Cymś Paweł Kazimierz (1894-1949) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 59-60.

Janusz Karwat

DOWBOR MUŚNICKI Józef (1867-1937), gen broni, głównodowodzący powstania wielkopolskiego 1918-1919.

Ur. 25 października 1867 r. w Garbowie (ówczesny pow. sandomierski), w rodzinie Romana i Antoniny z Wierzbickich, wywodzącej się ze starego rodu litewskiego Dowborów (Dauborów), herbu „Przyjaciół” (dwa serca przebite jedną strzałą), osiadłego od XV w. w Kiemowie i Muśnikach (stąd drugi człon nazwiska), a od XVII w. w okolicy Staszowa (na Sandomierszczyźnie). Dzieciństwo i wczesną młodość spędził w atmosferze starego polskiego dworu, pielęgnującego rodowe tradycje. Do 10 roku życia uczył się w domu, pod kierunkiem guwernantki. Do gimnazjum rosyjskiego uczęszczał w Radomiu. Po skończeniu 4 klas wstąpił do Korpusu Kadetów im. Mikołaja 1 w Petersburgu, który ukończył w 1886 r., uzyskując stopień podoficera. Dalszą naukę kontynuował w Konstantynowskiej Szkole Wojskowej, również w Petersburgu. Po ukończeniu (1888) szkoły oficerskiej otrzymał stopień ppor. i przydział do 140 Zariajskiego Pułku Piechoty w Kastromie (n. Wołgą). 7 VIII 1891 r. mianowany został por. Po 6-letniej służbie na Syberii otrzymał nowy przydział do 1 i Pułku Grenadierów w Jarosławiu, gdzie pełnił służbę przez następne 3 lata. Wyjątkowe zdolności i chęć wszechstronnego opanowania ścisłej wiedzy wojskowej spowodowały, że postanowił wstąpić do Akademii Sztabu Generalnego w Petersburgu. Wobec trudności stawianych Polakom – katolikom, zmienił wyznanie (kalwin) i po złożeniu egzaminów został przyjęty (9 X 1899). 12 IX 1901 r. awansował do stopnia podkapitana., a 6 V 1901 r. – kapitana. Kończąc Akademię (28 V 1902), otrzymał wyróżnienia. Praktykę w oddziałach liniowych, konieczną do zaliczenia w poczet oficerów Sztabu Generalnego, odbywał w sztabie Moskiewskiego Okręgu Wojskowego i w XVII Korpusie, a następnie w 11 Pułku Grenadierów (1902/1903-1904). Kampanię rosyjsko-japońską 1904 r. odbył na stanowisku oficera do zleceń przy I Syberyjskim Korpusie. Po zawarciu w 1905 r. pokoju z Japonią, skierowany został do Charbina, z nominacją na stanowisko szefa sztabu Korpusu Wojsk Nadgranicznych (Zaamurski Okręg Wojskowy), z zadaniem opracowania ochrony szlaku kolejowego w Mandżurii. 23 VII 1906 r. przeniesiono go do organizującego się Irkuckiego Okręgu Wojskowego, a 2 III 1908 r. do sztabu X Korpusu w Charkowie, jako oficera do specjalnych zleceń, awansując go 6 grudnia na kolejny stopień. 9 XI 1910 r. otrzymał nominację na szefa sztabu 11 Dywizji Piechoty, rozlokowanej w Łucku, Dubnie i Krzemieńcu. 30 IV 1912 r., na własną prośbę, przeniesiono go na to samo stanowisko do 7 Dywizji Piechoty do Woroneża, z którą po wybuchu wojny wyruszył na front. Dysponując dużą wiedzą wojskową i doświadczeniem wojennym, wyniesionym z kampanii japońskiej, odznaczając się śmiałą inicjatywą i osobistą odwagą, przyczynił się do szeregu sukcesów odnoszonych na froncie, m. in. doprowadził do rozbicia (27 VII 1914) austriackiego korpusu kawalerii gen. Wittmanna w okolicy wsi Telatyn, a w dniu następnym austriackiej 15 Dywizji Piechoty w rejonie wsi Hopki. Za atak przeprowadzony na pozycje austriackiego II Korpusu pod Majdanem Górnym (na ptn. od Tomaszowa) otrzymał najwyższą nagrodę za waleczność – Złoty Oręż św. Jerzego. Odnosił także sukcesy podczas walk z niemieckimi oddziałami pod Łodzią, przyczyniając się do rozbicia brygady piechoty gen. Paczeńskiego pod Widawą i dywizji piechoty pod Belchatowem. Po pogromie wojsk rosyjskich pod Łodzią, 29 XI 1914 r. mianowany został dowódcą 14 Pułku Strzelców Syberyjskich, którym dowodził do 11 IX 1915 r. W bitwie pod Przasnyszem (na ptn. od Warszawy), w czasie forsowania rzeki Orzyc, pod wsią Podosie został ranny i leczony się w szpitalu w Moskwie. Po powrocie do pułku walczył nadal na froncie niemieckim. Po klęsce wojsk rosyjskich w Galicji 14 Pułk Strzelców Syberyjskich przerzucony został do

Chelмна, wycofując się w walce przez Kłodawę do Brześcia. Z twierdzy brzeskiej pułk skierowany został nad rzekę Dźwinę, gdzie Dowbor-Muśnicki został ciężko kontuzjowany. 15 VIII 1915r. awansowano go do stopnia gen. ppor., a miesiąc później otrzymał przydział do sztabu I Armii jako gen. do specjalnych zleceń. W lutym 1916 r. na czele 123 Dywizji Piechoty wyruszył do Azji Mniejszej, a w listopadzie skierowano go ponownie na front niemiecki. Jako dowódca 38 Dywizji Piechoty walczył pod Rygą, luzując tam 14 Syberyjską Dywizję Piechoty. W styczniu 1917 r. mianowany został szefem sztabu I Armii, a 5 maja, awansując na gen. por., otrzymał dowództwo 38 Korpusu, z którym przełamywał pozycje niemieckie pod Krewem. Po rewolucji lutowej 1917 r., wśród znajdujących się w Rosji Polaków odżyła idea utworzenia własnej siły zbrojnej. Zabiegi w tym celu czyniły koła związane z Narodową Demokracją. Upadek caratu i przychylna postawa Rządu Tymczasowego umożliwiła realizację tego zamysłu i na zjeździe Wojskowych Polaków (VI 1917) powołano Naczelny Polski Komitet Wojskowy (Naczpól) oraz podjęto uchwałę o sformowaniu na początek jednego korpusu polskiego. Naczpól zaproponował Dowbor Muśnickiemu (13 VII 1917) objęcie dowództwa nad Korpusem Polskim. Stanowisko to objął 6 VIII 1917 r., przystępując energicznie do formowania na Białorusi trzydywizyjnego korpusu na bazie zdekompletowanej Dywizji Strzelców Polskich i zrewolucjonizowanego pułku zapasowego tej dywizji w Biełgorodzie. I Korpus Polski rozwijał się jednak powoli i w szczytowym okresie wynosił ok. 30 000 żołnierzy (w jego skład wchodziły: trzy dywizje piechoty, trzy pułki ułanów, trzy brygady artylerii, dywizja artylerii ciężkiej, dywizjon moździerzy, pułk inżynierii, jednostki tyłowe i oddział lotniczy). Po wybuchu rewolucji październikowej Dowbor Muśnicki popadł w konflikt z władzą radziecką i otrzymał rozkaz demobilizacji korpusu, któremu się nie podporządkował. Doszło wówczas do szeregu starć zbrojnych z oddziałami rewolucyjnymi (zajęcie twierdzy w Bobrujsku, potyczki na stacji kolejowej Jasień, pod Osipowiczami i Slobinem, Kalenkowicze, w rejonie Rohaczewa i pod Połobowem). Wobec fiaska pertraktacji pokojowych w Brześciu, wojska niemieckie wznowiły ofensywę i 18 II 1918 r. ruszyły w głąb Białorusi. Sytuacja I Korpusu Polskiego stała się niezwykle trudna, jako że od zachodu zbliżała się armia niemiecka, do walki z którą korpus został powołany, a od wschodu następowały wojska rewolucyjne, z którymi korpus był w konflikcie zbrojnym. W takim położeniu Dowbor Muśnicki nawiązał kontakt z Radą Regencyjną w Warszawie i jej się podporządkował. W sytuacji spodziewanej okupacji okręgu mińskiego, doszło do kontaktu z niemieckim dowództwem i podpisania 26 lutego umowy, na mocy której określono granice okupacji polskiej obejmującej obszar na zach. od Dniestru z twierdzą Bobrujsk. I Korpus Polski uznany został za jednostkę neutralną, podległą Radzie Regencyjnej. Umowa regulowała także sprawy ewentualnego współdziałania między oddziałami polskimi i niemieckimi. Jednocześnie w Warszawie podjęto decyzję przejęcia przez Radę Regencyjną władzy politycznej nad Korpusem, co wywołało protesty niektórych polityków oraz sprzeciw dowództwa niemieckiego. Dowbor-Muśnicki zdecydował wówczas o kapitulacji i powrocie żołnierzy do kraju. Po nieudanych knowaniach w szeregach Korpusu i próbie zamachu ze strony piłsudczyków w czerwcu-lipcu 1918 r. prawie cały przewieziony został do kraju (ok. 23 500 osób) i rozlokowany. Jeszcze przed ewakuacją Dowbor Muśnicki polecił organizować się pod dowództwem oficerów i czekać na dalsze rozkazy. Wobec chłodnego przyjęcia przez Piłsudskiego i niemożności porozumienia, między obydwoima indywidualnościami zaczął narastać konflikt. Tymczasem 27 XII 1918 r. w Poznaniu wybuchło powstanie, nad którym w dniu następnym dowództwo objął kpt. S. Taczak, organizując zręby przyszłej Armii Wielkopolskiej i Do-

wództwa Głównego. Traktując nominację S. Taczaka jako tymczasową, J. Piłsudski zaproponował Komisarjatu NRL w Poznaniu na stanowisko głównodowodzącego Dowbor Muśnickiego lub gen. E. Henniug-Michaelisa. 6 I 1919 r. Dowbor Muśnicki otrzymał z Poznania pisemne wezwanie do objęcia dowództwa. Przybył 8 stycznia, zawarł pisemne porozumienie (11 I) o przejęciu dowództwa wojskowego (Komisariat NRL zastrzegł prawo do akceptacji roty przysięgi, nominacji oficerów i urzędników wojskowych oraz wyznaczenia decernenta ds. wojskowych i bezpieczeństwa publicznego). Stanowisko głównodowodzącego przejął oficjalnie 16 stycznia. Jego zamiarem było sformowanie 50-60-tysięcznej armii, opierającej się na oddziałach powstańczych i poborze do wojska. W tym celu spowodował wydanie przez Komisariat NRL dekretów o zaciągu do służby wojskowej 11 roczników poborowych (1891-1901) oraz oficerów i lekarzy do rocznika 1879. Spotkało się to jednak z dużymi trudnościami, nawet z otwartymi protestami. Przyzwyczajone do pewnych swobód demokratycznych oddziały nie mogły się początkowo pogodzić z surową dyscypliną wojskową. Przeszkodą w formowaniu regularnego wojska był brak kadry oficerskiej, szczególnie wyższej. Młodszych oficerów Dowbor Muśnicki pozyskał, awansując zastępców oficerów z b. armii niemieckiej oraz najzdolniejszych podoficerów. Oficerów wyższych sprowadził natomiast z Warszawy, odkomenderowanych z b. I Korpusu Polskiego (181 osób), d. armii austriackiej, bądź b. legionistów. Czynił też starania pozyskania oficerów miejscowego pochodzenia i w efekcie zdecydowaną większość oficerów (głównie młodszych) stanowili Wielkopolanie; już w sierpniu 1919 r. na 1150 oficerów wszystkich stopni (szczebli) 939 pochodziło z Poznańskiego. Szybko dokonał podziału frontu wielkopolskiego na cztery odcinki: północny, zachodni, południowo-zachodni i południowy. Dowódcy odcinków pod względem taktycznym podlegali Dowództwu Głównemu, a administracyjnie dowódcom Okręgów Wojskowych na terenie swojego działania. Dotychczasowe ochotnicze oddziały przekształcono stopniowo w zwarte kompanie i bataliony, tworząc załączki przyszłych pułków. Następnie przystąpił do tworzenia dywizji. W ten sposób w warunkach frontowych, do czasu zawarcia rozejmu zorganizowana została regularna armia. Po zawarciu rozejmu w Trewirze (16 II), dokonał ponownej reorganizacji frontu, dzieląc go na trzy odcinki: północny, zachodni i południowy, oraz przydzielone im trzy Okręgi Wojskowe, przy czym dowódcy poszczególnych frontów byli jednocześnie dowódcami okręgów. Dla usprawnienia wojsk utworzono także trzy komendy etapów w Poznaniu, Gnieźnie i Jarocinie. W celu zapewnienia dalszego napływu fachowej kadry oficerskiej i podoficerskiej, utworzono szereg różnego typu szkół wojskowych. Efekt pracy Dowbor Muśnickiego i jego sztabu był imponujący. W pierwszej dekadzie czerwca 1919 r. Armia Wielkopolska składała się z trzech dywizji piechoty, pułków piechoty toruńskiego i bytomskiego, trzech pułków kawalerii, trzech pułków artylerii ciężkiej, dywizjonu artylerii konnej, formacji lotniczej, dwóch batalionów saperów, dwóch batalionów łączności, batalionu kolejowego, oddziałów żandarmerii, oddziałów garnizonowych i in. Dysponowano zorganizowaną służbą sanitarno-medyczną, w skład której oprócz oddziałów sanitarnych, wchodziło 6 szpitali polowych, składnica sanitarna oraz wytwórnia leków i opatrunków. W tym czasie armia liczyła łącznie 10 000 oficerów, 92 000 podoficerów i strzelców. W jej skład wchodziły ponadto formacje Straży Ludowej (późniejszej Obrony Krajowej), liczące ponad 100 000 żołnierzy. Na stanowisku głównodowodzącego Armią Wielkopolską Dowbor-Muśnicki wykazał wyjątkowe zdolności organizacyjne i wbrew przewidywaniom Piłsudskiego, znalazł głębokie uznanie oraz poważanie. Posiadając duży zasób wiedzy wojskowej i bogate doświadczenie, doskonale zdawał sobie sprawę z odmiennych

warunków społeczno-politycznych panujących na terenie b. zaboru pruskiego i umiejętnie to wykorzystał. Szanowany jako wybitny dowódca, nie przez wszystkich był jednak lubiany za podejmowanie koniecznych, ale nie zawsze popularnych decyzji. Popierał przy tym inicjatywy rozszerzenia powstania na Pomorze i opanowanie Gdańska. Wniósł duży wkład w formowanie jednostek pomorskich (4 Dywizji Strzelców Pomorskich) oraz górnośląskich (Pułk Strzelców Bytomskich). W uznaniu zasług 19 III 1919 r. otrzymał awans na gen. broni. 3 maja przeżył wielki dzień – na poznańskim lotnisku Ławica odbyła się uroczysta parada Wojsk Wielkopolskich, z udziałem polityków NRL, alianckich misji wojskowych i licznych dziennikarzy. Wobec zbliżającego się terminu podpisania traktatu pokojowego, niemieckie koła militarystyczne przystąpiły do przygotowań ofensywnych, by za wszelką cenę odzyskać b. prowincję poznańską. Powstałe zagrożenie wymagało natychmiastowego porozumienia, przynajmniej w dziedzinie wojskowości, z rządem warszawskim. 7 maja W. Korfanty zgłosił w Sejmie wniosek w sprawie „jednolitości armii narodowej”, dając tym początek do integracji Wojsk Wielkopolskich z Wojskiem Polskim. Kolejnymi krokami do zjednoczenia sił zbrojnych była propozycja NRL podporządkowania Wojsk Wielkopolskich pod względem operacyjnym Naczelnemu Dowództwu Wojska Polskiego. Nie był to zarówno dla Komisariatu NRL, jak i Dowbor-Muśnickiego łatwy krok; oznaczał wyrzeczenie się wielu ambicji i planów. 27 maja spotkał się z Piłsudskim w celu omówienia zasad współdziałania związanego z obroną kraju przed niemieckim zagrożeniem. Było to ostatnie wystąpienie Dowbor-Muśnickiego jako samodzielnego dowódcy Wojsk Wielkopolskich. Sejm Rzeczypospolitej wydał ustawę (1 VIII) o tymczasowej organizacji b. Dzielnicy Pruskiej, w myśl której NRL (dekretom z 15 VIII) podporządkowała formacje wielkopolskie Naczelnemu Dowództwu Wojska Polskiego. Do końca 1919 r. Wielkopolska przekazała pod rozkazy Naczelnego Dowództwa ponad 1600 oficerów oraz 92 000 podoficerów i strzelców, co stanowiło prawie czwartą część liczącej wówczas ok. pół miliona armii polskiej. 1 czerwca 1919 r. Dowbor-Muśnicki otrzymał nominację na dowódcę frontu wielkopolskiego (rozkaz z 20 VIII), jednak tracił on już na znaczeniu, a wojska wielkopolskie, czemu był przeciwny, systematycznie kierowano na front wsch. Ostatecznie front wielkopolski uległ likwidacji w marcu 1920 r., a Dowbor-Muśnicki został praktycznie gen. bez przydziału. Wobec klęsk ponoszonych przez wojska polskie na wsch. zwracał się o przydział do tworzonej Armii Ochotniczej, lecz bezskutecznie. Nic przyjął oferowanego mu stanowiska ministra spraw wojskowych, ani dowództwa frontu północnego. W momencie zagrożenia ofensywą bolszewicką w lipcu 1920 r., przebywał w majątku Lusowo (przemianowanym później przez niego na Batorowo) pod Poznaniem. Ostatnie siedemnaście lat życia zajmował się gospodarowaniem na roli, porządkowaniem akt I Korpusu Polskiego i Wojsk Wielkopolskich oraz prowadzeniem pamiętników, które ukończył w 1932 r. Dwukrotnie brał udział w wyborach do sejmików powiatowych i kilkakrotnie do gminnych, patronował Stowarzyszeniu Dowborczyków. Podczas zamachu Piłsudskiego (V 1926) przybył do Poznania, gdzie otrzymał propozycję, by w obronie rządu stanąć z gen. Hallerem na czele Armii Ochotniczej. Skończyło się jednak na zamiarach. Zmarł po długiej chorobie 26 października 1937 r. w swoim majątku w Batorowie. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Lusowie. Był odznaczony następującymi orderami i medalami: rosyjskimi – Orderem Wojennym św. Jerzego (IV kl.). Złotym Orężem św. Jerzego (tzw. „Złota Szabla”), Orderem św. Stanisława (III kl.), Orderem św. Włodzimierza (3 i 4 stopnia). Orderem św. Anny (IV kl.); chińskim – Orderem Podwójnego Smoka (3 stopnie, III kl.); włoskim – Krzyżem Orderu Korony Wioch (III kl.); brytyjskim - Krzy-

żem Towarzysza Orderu Łaźni oraz lotewskim – Krzyżem II stopnia. Pośmiertnie odznaczony w dniu 27 grudnia 2019 roku – najwyższym odznaczeniem państwowym – Orderem Orła Białego nadanym przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę oraz Krzyżem Wielkim Orderu Odrodzenia Rzeczypospolitej Polskiej przez Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego w dniu 27 grudnia 1998 roku na wniosek Zarządu Głównego Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego. Z małżeństwa z Agnieszką z Korsońskich miał czworo dzieci: Gedymina (1906), Janinę (1908-1940), Olgierda (1914-1938) i Agnieszkę (1919-1940). Pozostawił wiele prac fachowych z dziedziny wojskowości (w języku rosyjskim) oraz w formie książkowej; Krótki szkic do historii I Korpusu Polskiego, cz. III, Warszawa 1919; Na marginesie książki o pułkowniku Lisie-Kuli Fr. Demela i W. Lipińskiego, Batorowo 1933 (na prawach rękopisu); Moje wspomnienia. Warszawa 1935. Na łamach pisma „Rzeczpospolita” ogłosił drukiem cykl artykułów Myśli Wojskowe (1920), ponadto drobne artykuły w „Placówce” i in. czasopismach.

Bibliografia: P. Bauer, Dowbor Muśnicki Józef (1867-1937) (w:) Powstańcy wielkopolscy... Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918/1919, red. B. Polaka, T. V, Poznań 2008, s. 31-38.

Piotr Bauer

DUBISKI Filip Stanisław (1860-1919), organizator i dowódca 1 Dywizji Strzelców Wielkopolskich, gen. brygady WP.

Urodził się 5 października 1860 r. w Romaszkowszczyźnie (na Wołyniu), w rodzinie podśędka Józefa i Zofii z Korzeniowskich. Ukończył Włodzimierski Korpus Kadetów w Kijowie i Konstantynowską Szkołę Wojskową w Petersburgu. 20 VIII 1881 r. w randze ppor. rozpoczął służbę w Wołyńskim Pułku Gwardii. W 1892 r. w stopniu ppłk. przeniósł się do pułku piechoty liniowej, gdzie przesłużył 12 lat. W latach 1904-1914 wielokrotnie zmieniał przydziały, m. in. służył w twierdzy mikołajewskiej n. Amurem i w Kopalu w Turkiestanie. W 1914 r. jako gen. mjr objął dowództwo dwupułkowej brygady, która walczyła z Turkami. W 1915 r. za bitwę sarykomską otrzymał ordery św. Włodzimierza i św. Stanisława. W sierpniu 1915 r. objął dowództwo Brygady Kaukaskiej Piesznych Kozaków. W 1916 r. sformował w Tyflisie (Tbilisi) Kaukaską Brygadę Strzelecką, która pod jego dowództwem, mając w składzie wielu Polaków, walczyła w ciężkich warunkach z armią turecką. Po rewolucji lutowej 1917 r. mianowany gen. lejtnantem, 24 sierpnia jako nadetatowy gen. przeniesiony został do rezerwy. W listopadzie 1918 r. przybył do Warszawy. 8 I 1919 r. przyjęty został do Wojska Polskiego. Wyjechał do Poznania, gdzie zgłosił się do dyspozycji gen. J. Dowbor-Muśnickiego, który 21 stycznia polecił mu: sformować dowództwo dywizji strzelców i sztab (...). Dowództwo objął gen. porucznikowi Dubiskiemu. Siedziba sztabu mieściła się w koszarach b. Gnieźnieńskiego Pułku Grenadierów w Poznaniu. Na początku lutego 1919 r. dysponował dwoma Pułkami Strzelców Wielkopolskich (1 i 3) i 1 Pułkiem Ułanów. 14 lutego 1919 r. stanął na czele komisji weryfikacyjnej stopni oficerskich Polaków z d. stopniami armii zaborczych. Dywizyjnym rozkazem dziennym nr 22 (z 16 II 1919 r.) rozkazał zorganizować szkołę podoficerską dla najlepszych szeregowców. 3 maja dowodził defiladą Wojsk Wielko-polskich na Ławicy. Komisariat NRL dekretem nr 49 (poz. 8) zatwierdził mu stopień gen. por. (ze starszeństwem od 6 VIII 1916). 9 czerwca objął dowództwo Zachodniego Okręgu Wojskowego wraz z 2 Pułkiem Strzelców Wielkopolskich. W końcu czerwca przystąpił do reorganizacji dywizji w ramach dwóch brygad piechoty. Grupę Operacyjną gen. Korzeniowskiego zaliczono do 1 Bryga-

dy, a sztab uznano za sztab brygady. Zgodnie z rozkazem 1 Dywizji nr 154 (z 12 VIII 1919) w jej skład wchodziły cztery pułki piechoty. Dwa pierwsze, pod dowództwem gen. Korzeniowskiego, tworzyły 1 Brygadę, pozostałe pod dowództwem gen. por. M. Milewskiego stanowiły 2 Brygadę. Faktyczne połączenie pułków nastąpiło dopiero na froncie litewsko-białoruskim. 8 listopada sztab dywizji wyruszył na front, a Dubiski przejął dowództwo (12 XI) od gen. Korzeniowskiego, który nie chciał uznać jego zwierzchnictwa i złożył gen. S. Szeptyckiemu – dowódcy frontu, dymisję. Nie została ona przyjęta, a w sprawie interweniował gen. J. Dowbor-Muśnicki. W czasie walk pod Rynią (28 IX 1919), w momencie krytycznym bitwy, Dubiski zbiera i prowadzi rezerwy, lecz otoczony zostaje ciężko ranny. Zmarł na polu walki, jako pierwszy gen. odrodzonego Wojska Polskiego. W rozkazy pożegnalnym gen. J. Dowbor Muśnicki napisał: (...) *Ojczyzna straciła pierwszego generała i najlepszego swego syna, prawego Polaka o charakterze czystym jak kryształ, ukochanego wodza swej dywizji, troskliwego jej opiekuna i Ojca i nigdy nam niezapomnianego przyjaciela*. Rozkazy pożegnalne wydali również minister spraw wojskowych, dowódca frontu litewsko-białoruskiego i szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Pochowany został na Cmentarzu Powązkowskim. Był odznaczony Orderem Virtuti Militari V kl. Ze związku małżeńskiego z Romaną Przesmycką miał syna Józefa (1895-1977).

Bibliografia: B. Polak, *Dubicki Filip Stanisław (1860-1919)*, (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 79- 80.

Bogusław Polak

FENRYCH Tadeusz Wiktor (1882-1942), organizator ochotniczych oddziałów powstańczych Frontu Północnego.

Ur. 17 lipca 1882 r. w Poniatowie, koło Płocka, w rodzinie dzierżawcy majątków ziemskich Władysława. Uczęszczał do gimnazjum w Trzemesznie (1891-1895) i Gnieźnie (1895-1896) oraz do średniej szkoły rolniczej w Szamotułach (1897-1899). Ukończył Wyższą Szkołę Budowy Maszyn w Kothen (Niemcy). Pracował jako inżynier budowlany w prywatnych firmach niemieckich w zachodnich Niemczech, Prusach Wschodnich i Wielkim Księstwie Poznańskim (1905-1914). W latach 1908-1909 służył w pułku artylerii lekkiej w Poznaniu. Od 15 marca 1915 r. w armii niemieckiej walczył jako ppor. na Froncie Zachodnim. Po zakończeniu wojny pracował w majątku rolnym w Opieszynie (koło Wrześni). Z polecenia tamtejszej Rady Ludowej kierował Wydziałem Gospodarki Wojennej (XI – XH 1918). Od 19 grudnia był pomocnikiem, potem adiutantem pplk. K. Grudzielskiego, z którym tworzył ochotnicze oddziały powstańcze. Od 28 XII 1918 w szeregach powstańczych. Brał udział w zdobyciu Zdziechowy pod Gniezmem (30-31 XII 1918). Uczestniczył w naradzie w sprawie posiłków dla akcji na Szubin i w samej bitwie o miasto (8 I 1919). Po klęsce pojechał do Dowództwa Głównego i z prośbą do mjr. Taczaka o wsparcie. Prosił również o pośrednictwo M. Palucha. Uczestniczył (10 I 1919) w Gnieźnie o naradzie opracowującej plan operacji, celem zniszczenia oddziałów niemieckich na Kujawach i na północ od Noteci. W sztabie Frontu Północnego był adiutantem taktycznym (od 18 I). Jako I oficer sztabowy był jednym z organizatorów Frontu Północnego. Od 20 lutego przystąpił do tworzenia 1 baterii I dyonu 3 Pułku Artylerii Lekkiej Wielkopolskiej. 7 kwietnia mianowany został adiutantem i oficerem operacyjnym sztabu 2 Dywizji Strzelców Wielkopolskich w Gnieźnie. Przy niej polecono mu zorganizować pierwszą wielkopolską szkołę

aspirantów oficerskich piechoty. Od 30 lipca był adiutantem inspektora piechoty przy Dowództwie Głównym w Poznaniu, a od stycznia 1920 dowódcy Okręgu Poznańskiego. Od listopada objął dowództwo okręgowej szkoły podoficerskiej kwatermistrzostwa w Inowrocławiu, a od sierpnia 1921 r. wielkopolskiego batalionu szkolnego w Śremie. Ponadto od kwietnia pełnił służbę inspektora garnizonów w Inowrocławiu, Jarocinie i Pleszewie. Był energicznym i kompetentnym wychowawcą kadr oficerskich, wykazywał uzdolnienia kierownicze i uchodził za dobrego instruktora. Po krótkim przeniesieniu do rezerwy, w grudniu 1923 otrzymał nominację na kpt. Za wkład w organizację, dowodzenie i udział w walkach na Froncie Północnym odznaczony został VM 5 ki. (nr 2867). W początkach 1925 wystąpił z inicjatywą podjęcia systematycznych badań nad dziejami powstania wielkopolskiego. Myśl tę poparł szef Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie – gen. brygady J. Stachiewicz. W maju Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało rozkaz powołania Referatu Historycznego przy DOK VII, którego kierownikiem został Fenrych. Miało ono zbierać wszelkie dokumenty do dziejów powstania, wielkopolskiego. 20 stycznia 1926 r. utworzono Centralny Komitet dla Historii Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Zmienił on później nazwę na Towarzystwo dla Badań Historii Powstania Wielkopolskiego. Jego kierownikiem został Fenrych. Dostrzegał on polityczne, społeczno-wychowawcze, informacje i wojskowe cele kompleksowych badań nad powstaniem. Powstało kilkanaście kół powiatowych Towarzystwa. Zebrano ok. 10 tys. kwestionariuszy uczestników powstania, uzupełnianych ankietami i wywiadami, relacjami i obszernymi wspomnieniami. Stworzył podstawy dokumentacyjne cennego archiwum do dziejów powstania. Po podjęciu współpracy z Towarzystwem przez Z. Wielickę (1928), nastąpiły spory i w październiku 1931 r. jego działalność została przerwana z powodu przejścia na emeryturę. Gen. J. Stachiewicz ceniał jego „badawcze inicjatywy”, często przedsięwzięte, jak podkreślał z wyrzeczeniem się dóbr materialnych. Pozostawał jednak w kontakcie z powstańcami i nadal prowadził prace badawcze nad powstaniem, zwracając uwagę na jego dziejowy wpływ na ostateczne ustalenie granicy zachodniej. Pozostawił cenny szkic O zaczątkach armii wielkopolskiej. Wydał dobrze udokumentowany artykuł o bojach powstańczych na Froncie Północnym. Fragmenty z frontu północnego Powstania Wielkopolskiego; pracę zbiorową Szkice i fragmenty z Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w Poznaniu. Skutecznie popularyzował czyn powstania w szerszych kręgach społeczeństwa wielkopolskiego (np. artykuł z okazji 10-lecia wybuchu powstania: „Polska Zbrojna” nr 24, 25, 26 z 1929). W latach 1931-1938 energicznie kierował jako burmistrz Krotoszyna sprawami administracyjnymi miasta. We wrześniu 1939 ochotniczo zgłosił się do wojska, brał udział w walkach koło Lublina. Po powrocie z niewoli niemieckiej (listopad 1939) przebywał w Pudliszkach (powiat gostyński). Aresztowany przez gestapo, pod zarzutem jakoby w Śremie w 1939 kazał rozstrzeliwać Niemców, po krótkim śledztwie został zwolniony. 19 grudnia wywieziony z rodziną do Tamowa w tzw. Generalnym Gubernatorstwie, zajął się gospodarstwem rolnym w Niedomicach (koło Tarnowa). Za udział w powstaniu wielkopolskim 3 marca 1941 r. ponownie aresztowany przez tamtejsze gestapo. Przez miesiąc bestialsko torturowany, 31 marca został zesłany do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie, gdzie zmarł. Był także odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Żonaty z Teodorą Garbowską miał dwóch synów – Wiktora Benedykta i Tadeusza Franciszka.

Bibliografia: Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 88-90.

Bernard Piotrowski

GOETZENDORF-GRABOWSKI Tadeusz (1883 – po1939), komendant pow. wągrowieckiego, mjr WP.

Ur. 3 lutego 1883 r. w Nowej Wsi (ówczesny pow. szamotulski), w rodzinie ziemiańskiej Bolesława i Marii z Garczyńskich. Gimnazjum ukończył w Wągrowcu, a studia rolnicze na uniwersytecie w Lipsku. Odbił jednoroczną służbę wojskową, uzyskując patent ppor. Objął majątek w Lechlinie (pow. wągrowiecki). W latach 1914-1918 służył w armii niemieckiej. Zdemobilizowany w listopadzie 1918 r., wrócił do Lechlina. Po wybuchu powstania wielkopolskiego został przez PRL w Wągrowcu mianowany komendantem POW. Przyczynił się do zorganizowania baonu wągrowieckiego. Na podstawie Rozkazu dziennego DG nr 25 (z 29 stycznia 1919), w zastępstwie chorego dowódcy Okręgu Wojskowego nr III mjr. N. Koczorowskiego, objął dowództwo okręgu. 27 lutego przydzielony został przez Dowództwo Główne do dyspozycji Inspekcji Artylerii. Był współorganizatorem 1 dyonu 2 PAL jako adiutant dyonu. Dekretem Komisarjatu NRL nr 41 (poz. 119) mianowany został porucznikiem (od 13 kwietnia 1919). W kwietniu 1919 r. przydzielono go do Inspekcji Artylerii w Poznaniu, początkowo jako adiutanta, a następnie jako szefa sztabu. Od maja 1920 r. był komendantem Bydgoszczy. 1 stycznia 1921 r. mianowany został dowódcą 1 dyonu 5 Pułku Strzelców Granicznych. W 1922 r. przeniesiono go do rezerwy, z przydziałem do 17 PAL. W 1920 r. zweryfikowany został w stopniu mjr. Do 1939 r. prowadził majątek w Lechlinie. Był m. in. Prezesem Koła Ziemian pow. wągrowieckiego. Po 1939 r. jego losy są nieznane. Odznaczony był m. in. Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi. Związek małżeński zawarł z Izabelą Krajewską.

Bibliografia: B. Polak, Goetzendorf-Grabowski Tadeusz (1883-po1939) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 102-103.

Bogusław Polak

GRABSKI Edward (1883-1951), organizator i pierwszy dowódca 3(17.) Pułku Ułanów Wielkopolskich, ziemianin, przemysłowiec, działacz społeczny i filantrop, rtm. WP.

Ur. 8 lipca 1883 r. w Kruszy Podlotowej (pow. Inowrocław), w ziemiańskiej rodzinie Mariana i Heleny z Broniszów. Ukończył gimnazjum realne w Bydgoszczy. Jednoroczną służbę wojsk. odbył w 4. Pułku Huzarów (1904-05). Następnie zajął się rolnictwem, gospodarował w majątku Bieganowo, był współnikiem i gł. akcjonariuszem cukrowni gnieźnieńskiej, współwłaścicielem cukrowni w Mątwach i Wrześni. Wspierał strajk szkolny we Wrześni, przeznaczając pieniądze dla nauczycieli i najbardziej potrzebujących dzieci. Od XI 1908 r. studiował ekonomię w Lipsku. 2 VIII 1914 został zmobilizowany do wojska z przydziałem do 46. Pułku Piechoty. 26 X 1914 mianowano go podporucznikiem. Od 22 V do 7 IX 1915 r. hospitalizowany w Poznaniu, nast. w 5. Oddziale Trenów w P., jako dowódca szwadronu i II adiutant (IX 1915 – XI 1918). Po wybuchu powstania w Wielkopolsce zwrócił się do DG w P. z zapotrzebowaniem na broń, zgłaszając jednocześnie gotowość sformowania szwadronu kawalerii. W gnieźnieńskich koszarach 12. Pułku Dragonów przystąpił do organizowania pułku ułanów (2 I 1919) i już 6 I istniał związek szwadronu, który uczestniczył w walkach pod Żninem, Szubinem, i Łabiszynom (11-15 I). Rozkazem dziennym DG nr 25 zlecono mu sformowanie 2. Pułku Ułanów w Gnieźnie (2 II). Czasowo miał również sprawować obowiązki dowódcy tego pułku. Ofiarował znaczne sumy na wyposażenie pułku w konie i sprzęt wojskowy, także na bieżące zaopatrzenie pułku; ofia-

rowując łącznie ok. 500 tys. marek. 9 II odbyła się uroczystość zaprzysiężenia oddziałów gnieźn., w tym 2 szwadronów pułku ułanów. Rozkazem dziennym DG nr 43 (z 6 II 1919) zmieniono numerację pułku na 3. Pułk Ułanów. E. G., na własną prośbę ustąpił z funkcji dowódcy pułku na rzecz starszego stopniem ppłk. Kazimierza Raszewskiego. Objął adiutanturę pułku (szefa sztabu), organizując kolejne szwadrony. Dekretem Komisarjatu NRL nr 20 poz. 55 (z 30 III 1919) mianowano go porucznikiem (ze starszeństwem od 1 VII 1917), a dekretem nr 131 (z 6 VI 1919) przesunięto starszeństwo od 1 VII 1915. 25 VIII 1919 r. został na własną prośbę zwolniony ze służby wojskowej. Od 10 VII 1920 r. ponownie w 17. PU, potem w PKU Gniezno, jako zastępca komendanta. W 1921 r. przeniesiono go do rezerwy. 30 III 1924 awansowany został do stopnia rotmistrza. Gospodarował w Bieganowie, kierując nadal cukrownią w Gnieźnie., był jednym z inicjatorów Stowarzyszenia Byłych Żołnierzy 17. PUWlkp. Koło zawiązało się w 1938 r., a E. G. został jego prezesem. Stowarzyszenie liczyło prawie 500 członków w kołach Gn. i Leszna. Zatrudniał bezrobotnych ułanów w cukrowni, jak również finansował wiele akcji społ. tego stowarzyszenia. W 1939 r. jako ochotnik zgłosił się do Wojska Polskiego. Przydzielony do oddziału zapas. Wielkopolskiej Brygady Kawalerii. W czasie okupacji wysiedlono go z rodziną do obozu przejściowego w Gnieźnie, potem do Warszawy (1939-44). Mieszkał przy ul. Lindleya 14, pracując w niemieckim urzędzie. Po upadku powstania warszawskiego osadzony w obozie w Pruszkowie, a nast. wywieziony do obozu w Badenii. W 1946 r. wrócił z rodziną do Polski. Pozbawiony środków utrzymania – odmówiono mu prawa do emerytury, mógł liczyć głównie na pomoc rodziny. Zakazano mu osiedlania w promieniu 100 km od Bieganowa, więc zatrzymał się najpierw w Krakowie, potem w Tarnowie, w pokoju wynajętym przez córkę Marię (Rynek 4). Od 1950 r. mieszkał z żoną w Poznaniu, w wynajętym pokoju przy ul. Św. Marcin 77, gdzie zmarł 8 III 1951. Pochowany na cmentarzu górczyńskim (12 III 1951). Odznaczony m. in.: KN, OOP IV kl., medalami i odznakami. Od 1929 r. był honorowym szambelanem papieskim. Związek małżeński zawarł z Janiną Prądzyńską (21 II 1911), z którą miał dzieci: Helenę (1912), Marię (1914-63), Jana (1916-71), Leona (1919-44), Edwarda (1921-44), Barbarę (1922), Bolesława (1926-26) i Teresę (1926-45).

Bibliografia: B. Polak, I. Polak, Grabski Edward (1883-1951) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 107-108.

Janusz Karwat

GRUDZIELSKI Kazimierz (1856-1921), dowódca frontu płu., Inspektor Piechoty, gen. dywizji.

Ur. 9 maja 1856 r. w Turwi (pow. kościański), w rodzinie administratora majątku Wojciecha i Alfonsyny z Morinów. Po ukończeniu Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu wstąpił do szkoły wojskowej w Poczdamie. Od 31 marca 1878 r. służył zawodowo w armii niemieckiej, kolejno w: 6 baonie strzelców w Oleśnicy, 46 Pułku Piechoty w Poznaniu, 163 Pułku Piechoty i 84 Pułku Piechoty. W 1880 r. mianowany został ppor., w 1889 r. – por., w 1894 r. – kpt., w 1906 – mjr., w 1912 r. – ppłk. Od 1910 r. był szefem Obwodowej Komendy Uzupelnień w Montgoie (Monschau), przy granicy belgijskiej. Po wybuchu wojny w 1914 r. otrzymał rozkaz zmobilizowania straży granicznej i obsadzenia granicy belgijskiej. 2września 1917 r. przeszedł w stan spoczynku i osiadł najpierw w Sołęczynie, a potem w Opieszynie (k. Wrześni). 12 listopada 1918 r. PRL desygnowa-

Łągo na polskiego delegata – kontrolera przy landracie we Wrześni. Funkcję tę pełnił do wybuchu powstania. Od 24 listopada był Komendantem Straży Ludowej na pow. wrzesiński. 28 grudnia zgłosił się do dyspozycji Komisarjatu NRL. Dowództwo Główne w Poznaniu mianowało go (1 stycznia 1919) dowódcą odcinka płn.-wsch. Do wykonania zleconych rozkazów przystąpił 2 stycznia. Po utworzeniu okręgów wojskowych (7 stycznia) objął dowództwo II Okręgu, obejmującego pow. Września, Środa, Witkowo i Gniezno, z siedzibą w Gnieźnie. Po klęsce powstańców w Szubinie (8 stycznia) uznał za konieczne natychmiastowe odzyskanie utraconych pozycji oraz opanowanie możliwie największego obszaru. Skontaktował się z Dowództwem Głównym, które w trybie alarmowym zorganizowało grupę dyspozycyjną. Opracowany przez niego, jego sztab i Dowództwo Główne plan operacji powiódł się w zupełności; powstańcy wyzwolili pld.-zach. Wielkopolskę. Jako dowódca frontu skutecznie bronił wyzwolonego obszaru, m. in. podczas niemieckich prób ofensywnych na przełomie stycznia i lutego 1919 r. Zorganizował 2 Dywizję Strzelców Wielkopolskich i objął jej dowództwo (12 marca). Dekretem Komisarjatu NRL nr 6 poz. 1 (z 11 marca 1919) mianowany został płk., a dekretem nr 7 (z tego dnia) – gen. ppor. 25 czerwca Rozkazem dziennym Dowództwa Głównego (nr 172) gen. J. Dowbor-Muśnicki mianował go Inspektorem Piechoty przy Głównodowodzącym Sił Zbrojnych w b. zaborze pruskim. Grudzielski wniósł niewątpliwy wkład w sformowanie trzech dywizji piechoty i kadr dla Dywizji Pomorskiej. Rozkazem Naczelnego Wodza mianowany został (8 listopada) dowódcą twierdzy Toruń, z równoczesną funkcją zastępcy dowódcy DO-Gen. w Poznaniu. 3 stycznia 1921 r. otrzymał awans na gen. dywizji. Zm. 31 marca 1921 r. w Poznaniu, pochowany został w grobowcu rodzinnym w Gozdowie (pow. wrzesiński). Odznaczony był Orderem Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym. Związek małżeński zawarł z Wandą Dobrogoyską; małżeństwo było bezdzietne.

Bibliografia: B. Polak, Grudzielski Kazimierz (1856-1921), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 117.

Bogusław Polak

JACHMANN Walenty (1888-1919), organizator baonu pniewskiego, kpr. WP.

Ur. 21 stycznia 1888 r. w Pniewach (pow. szamotulski), w rodzinie młynarza Franciszka Ksawerego i Marianny z Kauthów (brat Jana – zob.). Po ukończeniu szkoły ludowej uczył się zawodu stolarza u brata Antoniego; dyplom czeladniczy uzyskał 13 X 1906 r. Był współorganizatorem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na terenie miasta oraz członkiem koła śpiewaczego. Podczas I wojny światowej powołany do służby czynnej w armii niemieckiej, walczył na froncie od 1914 do 1918 r. Po powrocie z wojska, 11 XI 1918 r. przystąpił do tworzenia pniewskiego oddziału Służby Straży i Bezpieczeństwa, jak również w Podrzewiu, Dobrojewie i Dusznikach. Skierowany został do Lwówka, gdzie przyczynił się do organizacji nowych oddziałów, które wzięły udział w akcji zbąszyńskiej. Poległ 11 stycznia 1919 r., prowadząc powstańców do ataku pod Zbąszyniem. Jego pogrzeb odbył się w Pniewach, w którym wzięła udział cała miejscowa społeczność. Był odznaczony pośmiertnie Krzyżem Niepodległości (21 VI 1938). Rodziny nie założył.

Bibliografia: Z. Kościański, Jachmann Walenty (1888-1919), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 65.

Zdzisław Kościański

JAHNS Antoni (1883-1960), dowódca oddziału Straży Ludowej.

Ur. 11 grudnia 1883 r. w Poznaniu, w rodzinie pocztmistrza Józefa i Zofii Roesler. Ukończył 7 klas szkoły ludowej. Od 1904 r. pracował jako uczeń, a następnie pracownik biurowy w przedsiębiorstwie budowlanym. Brał czynny udział w pracach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” – był m. in. przodownikiem gimnastyki. W 1913 r. przeszedł przeszkolenie instruktorskie na terenie Galicji. W październiku 1912 r. organizował pierwszy zastęp drużyny harcerskiej im. ks. J. Poniatowskiego. Był jej pierwszym komendantem do czasu powołania do wojska. Od III 1915 do 9 XI 1918 r. służył w armii niemieckiej. Do Poznania powrócił 11 listopada, a 15 listopada wstąpił do Straży Ludowej. Zorganizował oddział w dzielnicy Chwaliszewo, którego został dowódcą. Należał do grupy ppor. Bobowskiego, która w grudniu 1918 r. wykradła tajne akta z biur niemieckich Wojskowej Komendy Generalnej Korpusu V w Poznaniu. Z kompanią brał udział w walkach na terenie Poznania (27 XII). 4 VII 1919 r. mianowany został ppor., a 18 IX 1919 r. – por. Od 30 maja do 30 lipca pełnił funkcję dowódcy V baonu Obrony Krajowej, natomiast od 1 VIII 1919 do 7 I 1920 r. dowódcy baonu zapasowego Obrony Krajowej. 7 stycznia został urlopowany z wojska i objął stanowisko komisarza obwodowego w Bojanowie. Od 1929 r. do wybuchu II wojny światowej pełnił funkcję kierownika Referatu Wojskowo-Mobilizacyjnego w Starostwie Powiatowym w Gnieźnie. 4 IX 1939 r. został ewakuowany do Warszawy. Po poddaniu się stolicy wrócił do Poznania. Ukrywał się, a dzięki sfabrykowanym dokumentom pracował jako księgowy. Po wojnie powrócił do Gniezna. Zmarł 23 stycznia 1960 r., pochowany został na cmentarzu parafii św. Michała w Gnieźnie. Był odznaczony m. in. Krzyżem Walecznych (27 XII 1921) i Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym. Żonaty z Elżbietą Spanier, pozostawił dzieci – Józefa (1922) i Tadeusza (1924).

Bibliografia: Z. Kościański, Jahns Antoni (1883-1960), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 68.

Zdzisław Kościański

JĘCZKOWIAK Józef Gabriel (1898-1966), organizator konspiracji przedpowstaniowej, kpt. Wojska Polskiego.

Ur. 31 stycznia 1898 r. w Poznaniu, w rodzinie urzędnika Jana i Anny z Wrońskich. W Poznaniu ukończył szkołę powszechną i przyjęty został do Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Uzyskał dyplom technika melioracji i podjął pracę w biurze melioracyjnym Pankalla i Krenza. Od maja 1913 r. należał do zastępu „Wilków” w drużynie skautowej „Piast” w Poznaniu. Za udział w manifestacji patriotycznej (20 lipca 1913) pod pomnikiem A. Mickiewicza skazany na miesiąc więzienia. Po przekształceniu drużyny „Piast” w hufiec został plut. i chor. 15 października 1914 r. wstąpił do konspiracyjnej bojówki „Sęp”. 10 maja 1915 r. aresztowany został przez pruską policję za pisanie i rozpowszechnianie wierszy antyniemieckich, ale wskutek negatywnego wyniku rewizji zwolniony. 8 maja 1916 r. był ponownie zatrzymany. Jako drużynowy I Drużyny im. Bolesława Chrobrego, został dodatkowo drużynowym II Drużyny im. Kazimierza Wielkiego. 16 listopada 1916 r. powołany do wojska, służył jako telegrafista 3 baterii zapasowej 5 Pułku Artylerii Ciężkiej na Sołaczcu. 16 marca 1917 r. wysłany na front zach. do Francji jako obserwator artyleryjski 30 baterii dział okrętowych, a następnie jako rysownik do 11 Dywizji Piechoty i ponownie do 30 baterii, 30 października 1918 r. zdezerterował i wrócił do Poznania, gdzie wstąpił do POW ZP. Brał udział w fałszowaniu niemieckich dokumentów wojskowych i kartek żywnościowych oraz

w akcjach na niemieckie magazyny amunicji. 5 listopada 1918 r. wysłany do Warszawy, pod nazwiskiem Karla Schroedera, organizował Polaków, którzy służyli tam w garnizonie niemieckim, jak również zbierał informacje o charakterze wywiadowczym dla potrzeb POW; wraz z żołnierzami – Polakami spowodował rozpręczenie w garnizonie, ułatwiając rozbrojenie Niemców. Nawoływał żołnierzy do powrotu do domów. Z 10 na 11 listopada 1918 r. Polacy zajęli większość obiektów znajdujących się w rękach Niemców. Jęczkowiak uczestniczył w opanowywaniu komendantury na Dworcu Głównym, a członkowie jego grupy m. in. w przejmowaniu koszar i Poczty Głównej. Na Dworcu Głównym utworzył Biuro Werbunkowe do Wojska Polskiego, przeniesione 18 listopada do gmachu poczty (na pl. Napoleona). Prowadził też szkolenia legii akademickiej. Utrzymywał kontakt z Wydziałem dla Spraw b. Zaboru Pruskiego Ministerstwa Spraw Wojskowych. 1 grudnia 1918 r. wrócił do Poznania, a od 5 grudnia był dowódcą straży wewnętrznej, ochraniającej obrady Sejmu Dzielnicowego. Zbierał informacje o sile i nastrojach w garnizonie poznańskim. 27 grudnia 1918 r. uczestniczył w wydarzeniach na ulicach Poznania. W styczniu 1919 r. wstąpił do kompanii skautowej W. Wierzejewskiego, późniejszej kompani 1. Pułku Strzelców Wielkopolskich i w marcu brał udział w odsieczy Lwowa, gdzie 18 marca odniósł ranę. 15 czerwca 1919 r. przydzielony został do baonu zapasowego swojego pułku, do 2 Polowej Kompanii Aeronautycznej jako instruktor. 18 czerwca mianowany sierż. sztabowym i przeniesiony do Szkoły Aeronautycznej w Poznaniu, a 23 lipca do Dowództwa Żandarmerii Polowej w Poznaniu. Służył tam do 15 grudnia 1927 r. (w Poznaniu, Brześciu i Grodnie). 26 października 1919 r. mianowany był ppor., a 1 grudnia 1920 r. – por. Po przejściu na własną prośbę do rezerwy, przeniósł się do Gdyni. Był radnym miejskim, prezesem i członkiem zarządu wielu organizacji. 1 stycznia 1938 r. został mianowany kpt. rezerwy. We wrześniu 1939 r. walczył w składzie Armii „Pomorze” na Pomorzu i w bitwie nad Bzurą. Ranny z 22 na 23 września 1939 r. w Puszczy Kampinoskiej, dostał się do niewoli niemieckiej. Po wyzwoleniu był dowódcą polsko-amerykańskiej kompanii wartowniczej, następnie dowódcą kompanii żandarmerii w Polskim Obozie Wyszukoleniowym oddziałów wartowniczych przy armii amerykańskiej (Mannheim-Kaferthal). Od 1 VI 1946 r. służył w dowództwie żandarmerii VII armii amerykańskiej. W maju 1946 r. wrócił do kraju jako komendant transportu wojskowego. Pracował w organach kontroli w Gdańsku i Gdyni, w latach 1957-1964 w Szczecinie i tam przeszedł na emeryturę. Zm. 14 lutego 1966 r. w Szczecinie, gdzie został pochowany. Odznaczony m. in.: Krzyżem Niepodległości (wcześniej Medalem Niepodległości), Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi. Ze związku małżeńskiego z Jadwigą Dybizbańską miał córkę Wandę (1923).

Bibliografia: B. Polak, Jęczkowiak Józef Gabriel (1898-1966), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 138-139.

Bogusław Polak

KAŻMIERCZAK Stefan Idzi (1888-1944), kołodziej, dowódca kompanii lubińskiej.

Ur. 1 września 1888 r. w Lubiniu (pow. kościański), w rodzinie kowala Łukasza i Heleny z Rubryckich. W trakcie nauki w tamtejszej szkole powszechnej brał udział w strajku szkolnym. Po ukończeniu szkoły podjął naukę zawodu u miejscowego mistrza kołodziejskiego, a po jej ukończeniu pracował jako kołodziej w okolicach Budziszyna. Był członkiem „Sokoła”. W 1912 r. powołano go do wojska niemieckiego, z przydziałem do 47 Pułku Piechoty w Ostrowie Wlkp. Podczas wojny walczył na froncie zach., ranny w 1917 r., ja-

ko rekonwalescent był zatrudniony w warsztatach naprawczych. W listopadzie 1918 r. wrócił z bronią do Lubinia i w okręgu tym wraz z J. Fryderem (dzięki pomocy materialnej A. Bukowieckiej) zorganizował kompanię liczącą ok. 120 ludzi. Po wybuchu powstania (3 stycznia 1919) wyruszył z kompanią do Krzywinia, gdzie do 5 stycznia patrolował szosę do Leszna. Z 7 na 8 stycznia 1919 r. kompanię skierowano, przez Pawłowice, pod Kąkolewo. 9 stycznia patrol pod jego dowództwem wkroczył do Kąkolewa, zajmując dworzec kolejowy. 20 stycznia po odparciu ataku dwóch kompanii piechoty niemieckiej (wspartej działem), kompania lubińska przeszła do kontrataku. W lutym 1919 r. weszła w skład 6 p. strz. Wilkp. Następnie objął dowództwo 3 kompanii Straży Ludowej w pow. kościańskim. W 1920 r. działał w Zachodniej Straży Obywatelskiej. W marcu 1920 r. objął piekarnię, sklep spożywczy i 2-hektarowe gospodarstwo. W 1922 r. przeniósł się z rodziną do Miąskowa (gmina Krzywiń). Czynn timer działał w związku b. powstańców. W 1938 r. władze Związku Powstańców Wielkopolskich wnioskowały o przyznanie mu Medalu Niepodległości za wybitny udział w organizacji oddziałów powstańców, w szczególności za organizację kompanii lubińskiej i udział w walkach. W 1940 r. z rodziną został wysiedlony i wysłany na roboty przymusowe do Niemiec. Tam ciężko zachorował i zmarł 12 września 1944 r. Pochowano go w Jerichov II. W 1938 r. otrzymał Brązowy Krzyż Zasługi. Ze związku małżeńskiego z Marią Pawlak z Krajewic (pow. gostyński), również czynną uczestniczką powstania (w 1969 r. mianowaną przez Radę Państwa ppor., zmarłą 21 kwietnia 1974 r.), miał dzieci: Teofila (1915), Jana (1917), Mariana (1919), Tadeusza (1921), Helenę (1924), Stefanię (1926), Henryka (1930), Bolesława (1933).

Bibliografia: B. Polak, Kaźmierczak Stefan Idzi (1888-1944) (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 150.

Bogusław Polak

KĄKOLEWSKI Jan (1893-1977), działacz niepodległościowy, płk WP.

Ur. 25 grudnia 1893 r. w Pobiedziskach. Ukończył gimnazjum w Poznaniu, następnie studiował w Królewskiej Wyższej Szkole Budowy Maszyn, skąd został wydalony za działalność niepodległościową (m. in. za udział w manifestacji przy pomniku A. Mickiewicza – 1913), podobnie jak i z uczelni technicznej w Essen. Od 1908 r. był komendantem organizacji niepodległościowej „Żuaw”, działał też w Towarzystwie Tomasza Zana. Po wybuchu wojny światowej (1914) próbował przedostać się do Legionów. Po przekroczeniu granicy austriackiej w styczniu 1915 r. został aresztowany i odstawiony do granicy pruskiej. W maju 1915 r. wcielono go do 19 Pułku Piechoty. Podczas urlopu w 1918 r. złożył przysięgę w POW ZP w Poznaniu. Po powrocie z frontu zach. (Francja), w listopadzie 1918 r. nadal czynnie działał w POW ZP, m. in. w oddziale wywiadowczo-wykonawczym. Po oswobodzeniu Poznania brał udział w walkach na froncie póln. jako komendant pododdziałka. Od kwietnia 1919 r. jako adiutant poznańskiego baonu śmierci wyruszył na front pod Wilno, a od 16 kwietnia był dowódcą jego 2 kompanii. Od 18 października 1919 r. w 6 Pułku Piechoty Legionów dowodził 2 kompanią i w jego szeregach walczył do końca 1920 r. W czerwcu 1921 r. odkomenderowany na kurs aplikacyjny, ukończył go w styczniu 1922 r. i zweryfikowany został w stopniu kpt. (ze starszeństwem od 1 czerwca 1919). Został dowódcą Szkoły Podoficerskiej 6 Pułku Piechoty Legionów. Od marca 1925 r. w KOP objął stanowisko kwatermistrza. Do pułku powrócił w listopadzie 1926 r. jako do-

wódca 2 baonu. 1 stycznia 1928 r. otrzymał awans na mjr. Od marca 1929 do 31 stycznia 1933 r. był Komendantem Placu w Kaliszu. 1 lutego 1933 r. przeniesiono go w stan spoczynku. Mieszkał w Poznaniu, działając w wielu organizacjach kombatanckich, m. in. w Towarzystwie Powstańców Wielkopolskich. Brał udział w wojnie 1939 r., działał w konspiracji, uczestniczył w powstaniu warszawskim. Awansowano go do stopnia płk. Zm. w 1977 r. w Poznaniu i tam został pochowany. Odznaczony był m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

Bibliografia: B. Polak, Kąkolewski Jan (1893-1977), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 150-151.

Bogusław Polak

KITTEL Zygmunt (1877-1960), inżynier cukrownik, organizator i dowódca powstania w Gnieźnie, kpt. WP.

Ur. 28 stycznia 1887 r. w Nowym Mieście, jako syn przemysłowca Maksymiliana i Zuzanny ze Skuszewiczów. W 1897 r. ukończył gimnazjum w Brodnicy. Należał do tajnego TTZ. W 1905 r. ukończył wydział mechaniczny na politechnice w Berlinie-Charlottenburgu, gdzie również wstąpił do TG „Sokół”. Pracował w cukrowniach: w Magdeburgu, na Podolu, w Kruszwicy i od 1911 r. na stanowisku dyrektora technicznego cukrowni „Gniezno”. Odbył służbę wojskową w Grudziądzu i Neumünster, zostając zastępcą oficera rezerwy. Od 2 VII 1914 r. w armii niemieckiej (49 PP), jako ppor. (22 XI 1914 r.). Od 11 XI 1918 r. organizował gnieźnieńskiego „Sokoła”, wchodząc w skład gnieźnieńskiej Rady Robotników. Z ramienia PRL był kontrolerem landrata. Po wybuchu walk w Poznaniu, usiłował początkowo, zgodnie z planem Komisariatu NRL zapobiec wybuchowi powstania. 28 XII po południu poparł akcję zajęcia koszar piechoty, jak i miasta oraz powiatu. Z 28 na 29 XII w porozumieniu PRL z RL został komendantem miasta. Po zajęciu 29 XII Zdziechowej przez Niemców, usiłował z nimi pertraktować. W dniu następnym usiłował prowadzić dalsze rozmowy z Niemcami. Wywołało to pogłoski o zdjęciu go ze stanowiska komendanta miasta. Wobec nacisku gnieźnieńskich powstańców podjął działania ofensywne, doprowadzając do wycofania żołnierzy niemieckich. Organizator kolejnych gn. komp. ochotniczych. Na czele półbatalionu gnieźnieńskiego, jako grupy osłonowej pod Szubinem (11 I 1919), zdobył Samokłęski i 13 I Rynarzewo. Od 20 I 1919 r. był dowódcą Okręgu Wojakowskiego IV Gniezno. Był współorganizatorem 4 Pułku Strzelców Wielkopolskich. 15 IV 1919 r. przeniesiony do rezerwy i wyznaczony na stanowisko starosty gnieźnieńskiego. Swoje działania na stanowisku komendanta Gniezna przedstawił w wydany przez siebie opracowaniu z 1919 r.: *Oswobodzenie Gniezna i trzy tygodnie dalszych potyczek* (28 XII 1918-17 I 1919). W tym czasie doszło też do konfliktu kompetencyjnego z W. Jedliną-Jakobsonem (jego zastępcą w Gnieźnie) oraz I. Skwerensem, który dotyczył gł. przebiegu walk pod Zdziechową (polemika z I. Skwerensem trwała jeszcze u schyłku lat 40.). W III 1920 r. objął stanowisko dyrektora cukrowni w Żninie, które pełnił do wybuchu II wojny światowej. Działał w związkach weterańskich, m. in. w Związku Weteranów Powstań Narodowych RP. Podczas okupacji ukrywał się pod przybranym nazwiskiem w Warszawie i na Lubelszczyźnie. Powrócił do Żnina, gdzie ponownie kierował cukrownią do 1950 r. Przeniósł się do Torunia (ul. Matejki 22), skupiając się na działalności publicystycznej. Zmarł w Toruniu 15 VI 1960 r. i tam został pochowany na cmentarzu staromiejskim św. Jerze-

go. Odznaczony był m. in.: OOP V kl., KN, Medalem za Wojnę 1918-1920, ZKZ i WKP. Związek małżeński zawarł z Ireną Jadwigą Kazubińską, z którą miał syna Andrzeja. Po raz drugi ożenił się z Marią z Daszkowskich Ostenową.

Bibliografia: M. Rezler, Kittel Zygmunt (1877-1960), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XIII, red. B. Polak, Poznań 2010, s. 155-157.

Janusz Karwat

KLEIN Jan Aleksander (1891 – 1940), ptk piech. Wojska Polskiego, organizator 9 Pułku Strzelców Wielkopolskich.

Ur. 15 maja 1892 r. w Łodzi, w rodzinie ewangelicko – augsburskiej, administratora majątku Aleksandra i Joanny z domu Zachmajer. Ukończył 6 klasową szkołę realną w Warszawie (1913). Następnie jako ochotnik jednoroczny rozpoczął ośmiomiesięczną służbę w 1. pułku strzelców armii rosyjskiej. Od 1 sierpnia 1914 r. na froncie jako podoficer (jednoroczny). Następnie jako oficer kompanijny (od 18 lutego 1915 r.), a od 13 lipca 1915 r. do 1 października 1916 r. przebywał w lazarecie w Petersburgu po zranieniu w nogę. Po powrocie na front dowodził kompanią od 1.10.1915 r. do 13.10.1916 r., a następnie do 7.11.1916 batalionem. W kolejnym okresie służby frontowej zdobywał doświadczenie jako adiutant 1 pułku strzelców i 2. adiutant sztabu 1 Dywizji Strzelców. Od 15 listopada 1917 r. orzeczeniem komisji sanitarnej, następnie naczelnika wojskowego miasta Charkowa urlopowany do 10 stycznia 1918 r. Awansował do stopnia podkapitana. Był dwukrotnie ranny i wyróżniony za męstwo. Od maja do listopada 1917 r. należał do Polskiego Związku Wojskowego Polaków przy XXIX Korpusie armii rosyjskiej. Powrócił w 1918 r. do powstającej Polski. Uczestniczył w listopadzie 1918 r. w rozbrajaniu Niemców na terenie Łodzi. 13 listopada 1918 r. wstąpił w stopniu por. do Wojska Polskiego. Zorganizował w tym czasie kompanię ochotniczą, która zdał 30 kwietnia 1919 r. „z powodu wyjazdu do księstwa poznańskiego”. Od 1 maja 1919 r. dowodził II baonem 9 Pułku Strzelców Wielkopolskich, składającym się z kompanii strzeleckich: poznańskiej, trzemeszeńskiej, łabiszyńskiej, żnińskiej oraz wrzesińskiej kompanii ciężkich karabinów maszynowych. Dekretem Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu nr 134 mianowany kapitanem ze starszeństwem od 1.06.1919 r.. Do końca 1919 r. przebywał na froncie wielkopolskim. W styczniu 1920 r. z 2 baonem zajął Leszno. Po przemianowaniu tej jednostki na 67 Pułk Piechoty brał z nią udział w wojnie polsko bolszewickiej, m. in. walczył na froncie litewsko-białoruskim. Już 2 lutego 1920 r. wraz z batalionem został wysłany na front. Od 11 lipca 1920 r. do 25 października 1921 r. dowodził 67 pułkiem piechoty. W okresie tym 67 pp wchodził w skład 33 Brygady Piechoty, która znalazła się w składzie 17 Dywizji Piechoty. „Dnia 14 sierpnia 17 dywizja przegrupowała się do przeciwnatarcia. 67 pułk przeszedł ze Stanisławowa do Modlina. Dnia 15 sierpnia pułk pod dowództwem kpt. Jana Kleina wyruszył do natarcia, posuwając się między traktem a torem kolejowym na Nasielsk. Nieprzyjaciel stawiał silny opór. Po zaciętej walce wróg został złamany, pułk ruszył naprzód. Gwałtowne przeciwnatarcie odwodów sowieckich załamało się pod ciosami pułku. Żołnierze ze świeżą energią i zapalem rzucili się w bój. Nieprzyjaciel rozpoczął odwrót broniąc się jednak zażarcie. W dniu 16 sierpnia po uciążliwych walkach Nasielsk} został zdobyty”. Za czyny te został odznaczony Orderem VM 5 kl. nr 2973. Dowodził II batalionem, a przejściowo od 9 VII 1920 r. do 17 VII 1920 r. oraz od 28 VII 1920 r. do 25

X 1921r. pełnił obowiązki dowódcy 67 Pułku Piechoty. Awansowany do stopnia majora 12 VI 1922 r. Z Pułkiem przybył 19 października 1921 r. do Brodnicy. Od 26 października 1921 roku sprawował funkcję zastępcy dowódcy oraz szefa wyszkolenia Pułku. Otrzymał stopień podpułkownika ze starszeństwem od 1.01.1928 r.. W latach 1931-1936 był dowódcą 83 pułku piechoty w Kobryniu, a następnie komendantem Powiatowej Komendy Uzupelnień w Tarnopolu. Był członkiem bądź w zarządzie następujących organizacji społecznych: Związek Strzelecki, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Liga Morska i Kolonialna, PCK, Biały Krzyż. Starał się o nabycie ziemi z parcelacji rządowej na Kresach Wschodnich. Po wkroczeniu wojsk sowieckich na wschodnie tereny Rzeczypospolitej został aresztowany przez NKWD w miejscu pełnienia służby. Przebywał w obozie w Kozielsku, skąd przesyłał do żony listy (z datami: 12 XII 1939, 5 I 1940 i 17 II 1940). Jego nazwisko znalazło się na liście wywozowej nr 017/3 z 4.1940 r., pozycja 43. Zamordowany w Katyniu wiosną 1940 r., ekshumowany w 1943 r., został rozpoznany i zarejestrowany pod numerem 998 (znaleziono przy nim w dole katyńskim: 5 listów, pocztówkę, fotografię, okulary). Odznaczony: Orderem Virtuti Militari 5 klasy, Krzyżem Walecznych (Rozk. III Armii z dnia 21 XII 1920 r.), Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Za Wojnę 1918-1921, Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości, odznakami pamiątkowymi: wojsk wielkopolskich i 67 pułku piechoty. W czasie I wojny światowej odznaczony w armii Imperium Rosyjskiego: Orderem św. Stanisława 3 kl. z mieczami, Orderem św. Anny 4 kl. z napisem: „Za waleczność”, Orderem św. Anny 3 kl. z mieczami. Pośmiertnie mianowany 31 stycznia 2008 r. pułkownikiem. W dniu 15 listopada 1923 r. zawarł związek małżeński z Ireną Antoniną Janaszek z domu Barańska, z tego związku miał córkę Danutę. Za namową ojczyma, ppłk. Jana Kleina, pasierb Zbigniew Aleksander Janaszek (ur. 20.09.1913 r.) wstąpił do Korpusu Kadetów w Rawiczu a następnie w 1933 r. do Szkoły Podchorążych Kawalerii Grudziądzu (XII promocja im. Księcia Józefa Poniatowskiego 1935) r. W 1939 r. Zbigniew Janaszek był dowódcą 1 plutonu w 2 szwadronie 26 p. ul. Wielkopolskich. W czasie walk został ciężko ranny pod Garwolinem. Wieloletni wicedyrektor (1958 – 1966) i dyrektor Państwowego Stada Ogierów w Łobzie (1966-1979). Odznaczony VM 5 klasy.

Bibliografia: Z. Kościański, Klein Jan Aleksander (1891-1940), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. X, red. B. Polak, Poznań 2013, s. 75-77.

Zdzisław Kościański

KLEMCZAK Edmund (1886-1939), organizator i dowódca kompanii opalenickiej.

Ur. 30 października 1886 r. w Miejskiej Górze (pow. rawicki), w rodzinie kupca Mikołaja i Rozalii ze Szwarców. Po ukończeniu tamtejszej szkoły podstawowej rozpoczął naukę w Rawiczu. Od 1901 r. kształcił się w zawodzie kucharza u hr. Skórczewskiego w Lubostroniu, ale w 1902 r. zmienił miejsce pracy; pracował jako pomocnik kucharza w Paryżu, Brukseli, Frankfurtu n. Menem, Wrocławiu. Służbę wojskową odbywał w 11 Pułku Grenadierów we Wrocławiu w latach 1905-1907. Na początku 1909 r. otworzył we Wrocławiu własny hotel. W kwietniu 1912 r. przeniósł się do Opalenicy, gdzie wzięt w dzierżawę hotel „Wiktoria”. Podczas I wojny światowej, będąc na froncie zach. we Francji, utracił tę dzierżawę. Po powrocie, w listopadzie 1918 r. sformował opalenicką kompanię Służby Straży i Bezpieczeństwa. Był także współorganizatorem sił zbrojnych w Buku oraz

członkiem Rady Robotników i Żołnierzy w Opalenicy. Uczestniczył w rozbrajaniu transportów niemieckich przechodzących przez Opalenicę. Brał udział w zajęciu Nowego Tomysła z 2 na 3 I 1919 r. Podczas walk o Zbąszyń z 4 na 5 stycznia dowodził brawurowym atakiem powstańców opalenickich i chobienickich, który załamał się z braku posiłków. W następnych dniach bezskutecznie usiłował zebrać siły w celu natarcia na Zbąszyń. 8 I 1919 r. powrócił z kompanią, do Opalenicy, aby zreorganizować oddział. Pod jego dowództwem kompania rozpoczęła drugą bitwę o Zbąszyń (10/11 I 1919), jednak pod Strzyżowem została zatrzymana, a jej dowódca ranny. Obowiązki dowódcy kompanii opalenickiej, późniejszej 5 kompanii 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich, pełnił do 5 IV 1919 r. W 1920 r. wstąpił do Armii Ochotniczej, skąd został zwolniony na początku 1921 r. Po powrocie do Opalenicy przejął restaurację na stacji kolejowej. Czynił starania o skonsolidowanie powstańców, m. in. był inicjatorem budowy pomnika ku czci poległych powstańców. Od maja 1922 r. zamieszkał w Nowym Tomysłu, gdzie prowadził handel drewnem. W 1924 r. najbliższa jego rodzina wyprowadziła się do Chojnic. Wskutek niepowodzeń w interesach, bez środków do życia, zamieszkał w Poznaniu. Żył ze skromnej pensji za Order Virtuti Militari. W sierpniu 1939 r. zwrócił się o pomoc materialną do marszałka E. Rydza-Śmigłego. Zginął w obronie Warszawy we wrześniu 1939 r. i pochowany został (wg przekazu ustnego) we wspólnej mogile. Niemcy nie chcieli wierzyć w jego śmierć i za żywego lub martwego wyznaczili kilka tysięcy marek nagrody. Prześladowania dotknęły także najbliższą rodzinę. Odznaczony był m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Srebrnym Krzyżem Zasługi. Posiadał tytuł honorowego obywatela Opalenicy. Ze związku małżeńskiego z Kazimierą z Gawłowiczów miał synów: Mariana (1910), Stanisława (1925) oraz córkę Melanię (1913). Wokół jego osoby narosły liczne mity i legendy, które funkcjonują do dziś. W literaturze przedmiotu „watażka” Klemczak wymieniany jest często jako szer. lub ppor., w istocie posiadał stopień kpr. Przygotowywał do druku opis dziejów swojej kompanii. Praca ta, podobnie jak relacja złożona w Referacie Historycznym DOK VII w Poznaniu, zaginęła w zawierusze wojennej.

Edmund Klemczak
(Fot. B. Wojcieszak)

Bibliografia: Z. Kościański, Klemczak Edmund (1886-1939), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 77.

Zdzisław Kościański

KOMORSKI Leon (1890-1942), dowódca batalionu pogranicznego, kpt. WP.

Ur. 8 kwietnia 1890 r. w Radłowie (pow. mogileński), w rodzinie nauczyciela Tomasza i Rozalii ze Staniewskich. Do szkoły uczęszczał w Mogilnie i Poznaniu, gdzie ukończył gim-

nazjum. Do 1914 r. pracował jako biuralista. W sierpniu zmobilizowany do armii niemieckiej, walczył na froncie zach. i wsch. W 1918 r. został mianowany podporucznikiem. Jesienią 1918 r. zdezerterował z wojska i nawiązał kontakt z POW ZP. W listopadzie zgłosił się w Ostrowie Wlkp. do organizowanych tam oddziałów polskich. Powierzono mu dowództwo 1 kompanii 1 Pułku Ostrowskiego. Po rozwiązaniu pułku (5 grudnia 1918) przeszedł do Szczypiorna, gdzie organizował baon pograniczny. Dowodził 2 kompanią, a następnie baonem. W końcu grudnia 1918 r. brał udział w wyzwoleniu Ostrowa i Krotoszyna. Następnie w Szczypiornie, w ramach baonu zapasowego, tworzył kompanię rekrutów dla oddziałów frontu płd. Dekretem Komisarjatu NRL nr 102 (poz. 215 z 3 czerwca 1919) zatwierdzony w stopniu podporucznika (ze starszeństwem od 1 marca 1919). W latach 1919-1920 dowodził baonem zapasowym 12 p. strz. Wlkp. i baonem 60 Pułku Piechoty. Mianowano go por. i kpt. W 1922 r. przeniesiony do rezerwy, pracował w Banku Komunalnym w Poznaniu. W 1936 r. został skazany i 24 listopada wydalony z korpusu oficerskiego. W październiku 1939 r. przyłączył się do zorganizowanego przez I. Marcinkowskiego Wojska Ochotniczego Ziem Zachodnich, skupiającego 60 członków z rejonu ul. Rybaki. Aresztowany wiosną 1940 r., skazany został na 15 lat więzienia. Zm. 14 maja 1942 r. w więzieniu rawickim. Odznaczony był Krzyżem Niepodległości i Krzyżem Walecznych. Żonaty z Julią Michniewską (w Wojsku Ochotniczym Ziem Zachodnich pod pseudonimem „Janka Szreniawa” kierowała sanitariatem w dziale medyczno-sanitarnym), miał dwoje dzieci.

Bibliografia: B. Polak, Komorski Leon (1890-1942) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 162-163.

Bogusław Polak

KOPA Andrzej (1879-1956), podpułkownik WP, dowódca 10 p. strz. Wlkp.

Ur. 16 października 1879 r. w Trzcielinie, w powiecie poznańskim. Był synem Michała i Eufrozyny z Niezelińskich. Po ukończeniu szkoły powszechnej, został uczniem Gimnazjum Św. Marii Magdaleny w Poznaniu. Działal również w Towarzystwie Tomasza Zana. Gospodarowania na roli uczył się przez cztery lata w najlepiej prowadzonych majątkach rolnych w Wielkopolsce. W wieku 23 lat został powołany do jednorocznej służby wojskowej w dolnośląskim pułku artylerii ciężkiej nr 5 w Poznaniu, gdzie po ukończeniu szkoły podoficerskiej mianowano go kapralem. Następną nominację na sierżanta otrzymał 24 czerwca 1904 r., z prawem ubiegania się w przyszłości o stopień oficerski. Po śmierci ojca Michała objął rodzinny majątek w Trzcielinie. Na utrzymaniu miał matkę oraz dwie siostry. Do czasu I wojny światowej stale doskonalił swoje umiejętności rolnicze, działał też społecznie. Prowadził szkolenia rolnicze dla okolicznych rolników, został wybrany prezesem Kółka Rolniczego w Konarzewie. Brał czynny udział w pracach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Kiedy wybuchła I wojna światowa, już 4 sierpnia 1914 r. został zmobilizowany i jako dowódca kolumny amunicyjnej wyruszył na front. 5 lutego 1915 r. otrzymał awans na stopień podporucznika. Początkowo walczył na froncie wschodnim, później w Danii i Francji. Pod koniec wojny, 28 września 1918 r. został odesłany do szpitala w Poznaniu z powodu nasilającej się choroby serca. 12 listopada 1918 r. w Poznaniu, w prywatnym mieszkaniu Leona Plucińskiego ze Swadzimia utworzono Powiatową Radę Ludową. Andrzeja Kopę mianowano komendantem Straży Ludowej w powiecie zachodniopoznań-

Andrzej Kopa

skim. W sposób jemu tylko znany, legalną drogą, z magazynów wojskowych od komendanta Policji pruskiej w Poznaniu Sterznagla, otrzymał 250 karabinów wraz z amunicją. Broń przetransportowano furmankami należącymi do Antoniego Szyftera z Wir i złożono w gospodarstwie Teofila Kandulskiego w Dopiewie. Podporucznik Andrzej Kopa energicznie przystąpił do organizowania Straży Ludowej w każdej miejscowości podległego mu terenu. 27 grudnia 1918 r. wybuchło Powstanie Wielkopolskie. Następnego dnia, 28 grudnia 1918 r. Andrzej Kopa ogłosił mobilizację Straży Ludowej powiatu zachodniopoznańskiego. Na miejsce zbiórki wyznaczone zostało Dopiewo. Miejscowość ta była doskonałym punktem strategicznym, ponieważ przebiega tam linia kolejowa łącząca Poznań z Berlinem i znajdował się tam Urząd Pocztowo – Telegraficzny. Kopa zorganizował w karny i dobrze uzbrojony oddział wojskowy. Część powstańców wyruszyła

pod Wolsztyn, gdzie zdobyto wiele broni ręcznej, kilka ciężkich karabinów maszynowych i 4 armaty. W nocy z 5 na 6 stycznia 1919 r. oddziały powstańcze dowodzone przez Andrzeja Kopę zdobyły lotnisko w Ławicy. Powstańcy powiatu zachodniopoznańskiego brali też udział w walkach Kargowę, Zbąszyn, pod Żninem i nad Notecią. Decyzją wojskowych władz w Poznaniu podporucznik A. Kopa wraz z oddziałem został odkomenderowany do Poznania, następnie do Biedruska, gdzie organizował 10 p. strz. Wlkp., który po reorganizacji Wojska Polskiego został przemianowany na 68 pp. Początkowo pełnił służbę w stopniu podporucznika. Jako doświadczony artylerzysta, razem ze swoim oddziałem został skierowany na front wschodni. Szybko został awansowany. 30 marca 1919 r. otrzymał awanse na porucznika i kapitana. Decyzją Marszałka Józefa Piłsudskiego 1 stycznia 1920 r. kapitan Andrzej Kopa z Trzcielina został powołany do Tymczasowej Kapituły Orderu Virtuti Militari i wyróżniony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari z rzymskim numerem XI (krzyże z tymi numerami otrzymali tylko członkowie pierwszej, Tymczasowej Kapituły, wszyscy pozostali otrzymali krzyże z numerami arabskimi). Już 8 marca 1920 r. generał podporucznik Daniel Konarzewski, jako dowódca 14 Dywizji Piechoty Wielkopolskiej, skierował do Kapituły Orderu Virtuti Militari wniosek o odznaczenie podpułkownika Andrzeja Kopy Krzyżem Złotym. Odznaczenia tego podpułkownik Andrzej Kopa nigdy nie otrzymał. Po kilkutygodniowym urlopie zdrowotnym powrócił do wojska. 31 marca 1920 r. został awansowany do stopnia podpułkownika. Już 29 października 1920 r. jako dowódca II Brygady Dywizji Ochotniczej z Wielkopolski, ppłk. A. Kopa został przedstawiony do awansu na pułkownika. Wniosek został podpisany przez ppłk. Adama Koca. 1920 roku pułkownik Andrzej Kopa zwrócił się do Ministra Spraw Wojskowych z wnioskiem o zwolnienie ze służby wojskowej. Po zakończeniu wojny polsko-sowieckiej pułkownik Andrzej Kopa zajmował się prowadzeniem swojego gospodarstwa rolnego i po śmierci swojej matki opiekował się dwiema siostrami. Kiedy 1 września 1939 r. wybuchła

II wojna światowa, pułkownik Andrzej Kopa z powodu poważnej choroby serca, pozostał w Trzcielinie. Już na początku 1940 roku zaczęły się nim interesować władze niemieckie. Do Trzcielina przybył Niemiec Kuntz, którego zadaniem było przejęcie gospodarstwa Andrzeja Kopy. Jednak obydwaj znaleźli wspólny język. Okazało się, że są oficerami z tego samego pułku i wspólnie walczyli na froncie zachodnim podczas I wojny światowej. Pułkownik Andrzej Kopa uzyskał poufną informację, że w trzy dni po objęciu gospodarstwa przez nowego właściciela zostanie aresztowany i skazany na śmierć, za swoją działalność w okresie Powstania Wielkopolskiego na terenie powiatu zachodniopoznańskiego. Niemiec Kuntz umożliwił pułkownikowi A. Kopie i jego siostrze ucieczkę z Trzcielina. Wojskowym transportem, który na krótko zatrzymał się na stacji kolejowej w Dopiewie, wyjechał potajemnie do Generalnej Guberni. Zamieszkał w Wierchowiskach powiat Janów Lubelski, gdzie przebywał do początku kwietnia 1945 roku. Już 28 kwietnia 1945 r. powrócił do Trzcielina. Nowa sytuacja i przemiany polityczne jakie nastąpiły po 1945 roku nie były sprzyjające dla Andrzeja Kopy. Jako właściciel folwarku został zmuszony do opuszczenia bezpowrotnie Trzcielina. Początkowo został zatrudniony jako kierownik gospodarstwa rolnego w Głuszynie Leśnej. Został również powołany na członka Powiatowej Rady Narodowej w Poznaniu, jako zasłużony Powstaniec Wielkopolski. Jednak szybko sam zrezygnował z pracy społecznej, ponieważ doszukano się w jego życiorysie udziału w wojnie 1920 roku na froncie wschodnim. Później przeniesiono A. Kopę na stanowisko brygadzysty polowego, ostatecznie zakończył swoją działalność zawodową w rolnictwie jako robotnik podwórzowy. Z powodu choroby serca przeszedł na rentę inwalidzką. Po przejściu na rentę zamieszkał wraz ze swoją siostrą w Chomęcicach, u dawnego towarzysza walk z okresu I wojny światowej, Władysława Szczerbowskiemu, który swemu dowódcy użyczył części własnego mieszkania. Pułkownik Andrzej Kopa zmarł 11 czerwca 1956 r. i został pochowany w rodzinnym grobowcu na cmentarzu parafialnym w Konarzewie gmina Dopiero. Poza wymienionym Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari pułkownik Andrzej Kopa był odznaczony: Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi, pruskim Krzyżem Żelaznym I i II klasy oraz austriackim Krzyżem Wojennym. Pułkownik Kopa rodziny nie założył. Jego imię nosi jedna z ulic Ławicy i główna ulica Trzcielina.

Bibliografia: E. Tomkowiak, Kopa Andrzej (1879-1956), (w:) Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, red. B. Polak, T. II, Poznań 2006, s. 95-98.

Eligiusz Tomkowiak

KOPCZYNSKI Józef (1896-1979), dowódca kompanii grodzkiej, mjr WP.

Ur. 30 kwietnia 1896 r. w Bąkowie (pow. wyrzyski) jako syn kowala, późniejszego mistrza studniarskiego Jana i Franciszki z Dembińskich. Naukę szkolną rozpoczął w Osieku (n. Notecią). Świadectwo dojrzałości uzyskał w Gimnazjum im. Bergera w Poznaniu. W czasach gimnazjalnych brał udział w pracach drużyny skautowej (1912), a później w POW ZP. W 1913 r. rozpoczął pracę w Zakładach Cegielskiego w Poznaniu, a następnie w Zakładach Studniarsko-Wiertniczych, gdzie pełnił funkcję brygadzysty. W końcu 1915 r. został powołany do armii niemieckiej. Wysłano go w sierpniu 1916 r. na front wsch., a w następnym roku na front zach. Mimo posiadanego cenzusu oraz kursu oficerskiego uzyskał tylko stopień st. żołnierza. W listopadzie 1918 r. opuścił szeregi

armii niemieckiej i z por. Jeziorkowskim rozpoczął prace przygotowawcze do powstania w Poznaniu. Brał udział w wydarzeniach 27 XII 1918 r. i zdobyciu Ławicy. 9 I 1919 r. wyruszył pod Szubin i Rynarzewo, a w drugiej połowie stycznia 1919 r. został skierowany do Grodziska Wlkp., gdzie pełnił funkcję dowódcy kompanii powstańczej (późniejsza 5 kompania 56 Pułku Piechoty). Był w Sępólnie, Bobrowce, Zatoniu, Węgielnie, Miedzichowie, Kamionnie, Kolnie i Sierakowie. Podczas wojny 1920 r. odznaczył się w walkach o przyczółek mostowy pod K Bobrujskiem, a w walkach pod Samorazem dostał się do niewoli, z której szczęśliwie uciekł i powrócił do swojej 5 kompanii (IV 1920). Po zakończeniu działań wojennych zajmował kolejno stanowiska adiutanta pułku i drugiego oficera sztabu 25 Dywizji Piechoty. W 1926 r. na własną prośbę przeniesiono go w stan spoczynku i mianowano kpt. Kierował robotami wiertniczymi i brał udział w pracach Zarządu

Józef Kopczyński

Cechu Studniarsko-Wiertniczego w Poznaniu. W wojnie obronnej 1939 r. przebył szlak bojowy Armii „Poznań”. Podczas obrony Warszawy dostał się do niewoli. Przebywał w obozach jenieckich na terenie Niemiec: Nienburg, Itzehoe, Sandbostel, Woldenberg. Do kraju powrócił w listopadzie 1945 r. i podjął pracę w swoim zawodzie jako kierownik grupy robót wiertniczych. W 1957 r. na podstawie egzaminów uzyskał stopień inż. budownictwa sanitarnego w zakresie wiertnictwa wodnego. Na emeryturę przeszedł 27 IV 1964 r. Był członkiem ZBoWiD-u, działał również w Środowisku Powstańców Śląskich i Wielkopolskich. 6 V 1962 r. został przyjęty w poczet członków honorowych Koła ZBoWiD w Grodzisku Wlkp. 4 IV 1974 r. awansowano go za udział w powstaniu wielkopolskim (1918-1919) do stopnia mjr. Zmarł 3 kwietnia 1979 r. w Łodzi. Był odznaczony m. in. Orderem Virtuti Militari V kl, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski V kl., Złotym Krzyżem Zasługi. Żonaty z Ireną Gluchowską, miał synów – Tadeusza (1926) i Andrzeja (1930).

Bibliografia: Z. Kościański, Kopczyński Józef (1896-1979), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 87.

Zdzisław Kościański

KOSTENCKI Leon (1894-1919), ziemianin, działacz niepodległościowy, dowódca 2 kompanii gnieźnieńskiej, por. WP.

Ur. 9 stycznia 1894 r. w Pawłowie, jako syn ziemianina Marcina i Stanisławy. Mieszkał w Nidomiu (ówczesny pow. Witkowo). W czasie I wojny światowej w armii niemieckiej, był w stopniu ppor. – przebieg służby K. jest niezany. Od XI 1918 r. związany z gnieź-

nieńskimi niepodległościowcami. Nie znana jest w pełni jego rola w pierwszych dniach powstania w Gnieźnie. Brał udział w wyprawie ppor. P. Cymśa na Kujawy. Wg niepotwierdzonej relacji ranny w pierś podczas walk o Inowrocław. W nast. dniach występował jako oficer 3 kp. gnieźnieńskiej. W II 1919 r. uczestniczył jako d-ca kp. 2 batalionu 1 Pułku Rezerwowego Strzelców w walkach na froncie północnym (później 10 PSW). 18 VI 1919 r. K. wykonywał ze swoją kp. zwiad bojowy pod Rynarzewem. Mając wsparcie samochodu pancernego „Kazimierz Grudzielski”, po przekroczeniu mostu na Kanale Noteckim, posuwając się w stronę Kruszyna Krajeńskiego, spotkał się ze zmasowanym ogniem zaporowym niemieckich miotaczy min. K. przeprowadził brawurowy kontratak, podczas którego został ciężko ranny. Przewieziony został do szpitala polowego w Szubinie, gdzie zmarł 20 VI 1919 r. Pochowany został na cm. parafialnym w Pawłowie. Obecnie jego grób nie istnieje.

Bibliografia: W. Kiełbowski, *Kostencki Leon (1894-1919)*, (w:) J. Karwat, *Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat*, red. G. Musidlak. Gniezno 2018, s. 233.

Waldemar Kiełbowski

KOWALSKI Kazimierz Józef (1896-1972), biskup chełmiński, dowódca baterii artylerii, naukowiec i duszpasterz, kpt. WP.

Ur. 2 marca 1896 r. w Gnieźnie, w rodzinie nauczyciela Leona i Pelagii z domu Celler. W 1914 zdał maturę w miejscowym gimnazjum. W latach 1914-15 i w 1918 był wcielony do wojska niem., w którym awansował do stopnia porucznika artylerii. W I. 1918-19 uczestniczył w powstaniu wielkopolskim, walcząc na froncie w okolicach Leszna, jako dowódca 1. baterii pułku artylerii ciężkiej. W VI 1919 rozpoczął studia teologiczne w Poznaniu. Wiosną 1920 r. ponownie w wojsku jako instruktor artylerii w poznańskich koszarach żołnierskich i na froncie litewsko-białoruskim. W latach 1920-22 studiował teologię w Münsterze i Strasburgu. W X 1922 r. przyjął w Gn. święcenia kapłańskie. W latach 1922-25 studiował na uniwersytecie w Lowanium w Belgii. Studia ukończył jako doktor filozofii. W tym samym czasie prowadził duszpasterstwo wśród robotników polskich. W 1926 wykładał filozofię i etykę w seminarium duchownym w Poznaniu, a w 1927 został wicerektorem tej uczelni. W 1930 uzyskał habilitację na Wydziale Teologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W 1935 r. został mianowany rektorem seminarium duchownego w Poznaniu. W 1937 habilitował się powtórnie na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego. W latach 1929-39 zajmował się ruchem misyjnym osób duchownych i świeckich. W latach 1939-45 z powodu wydanego nań wyroku śmierci przebywał pod nazwiskiem J. Powelski w Generalnym Gubernatorstwie. W tych latach był kapłanem Sióstr Służebniczek w Pełkinie k. Jarosławia i kapłanem domowym Czartoryskich. Udzielał się w tajnym nauczaniu i głosił rekolekcje. Duszpasterzował w Pełkini k. Jarosławia. Od III 1945 pełnił funkcję rektora seminarium duchownego w Gnieźnie. W V 1946 został mianowany biskupem chełmińskim w Pełplinie. Od 1947 r. prowadził wykłady z misjologii. Przewodniczył 3 komisjom episkopatu Polski. Pracował także w Krajowej Unii Apostolskiej Kleru i należał do Komisji Studiów KUL. Od 14 II do 2 III 1950 r. został internowany. Pod ścisłą obserwacją Służby Bezpieczeństwa do 1968 r. Od 1960 r. był konsultantem w komisji liturgicznej i misjologicznej, przygotowującej materiały do II Soboru Watykańskiego. W latach 1962-65 uczestniczył w pracach tego soboru. Od 1923 r.

opublikował 500 prac: książek, artykułów, recenzji z zakresu teologii, filozofii i misjologii, listów pasterskich i kazań. Od 1930 r. redagował „Studia Gnesnensia”, a także „Teologię Praktyczną” i „Annales Missiologicae”. Organizował krajowe i międzynarodowe zjazdy to-mistyczne. Zmarł 6 V 1972 r. w Częstochowie. Spoczywa w krypcie katedry pelplińskiej. Odznaczony Krzyżem Niepodległości i Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym.

Bibliografia: J. Karwat, Kowalski Kazimierz Józef (1896-1972), (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat, red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s. 234-235.

Janusz Karwat

KRAUSE Edmund (1879-1919), organizator oddziałów powstańczych w Poznaniu, dowódca 1 kompanii poznańskiego batalionu garnizonowego.

Ur. 22 września 1879 r. w Poznaniu w rodzinie Teodora Krause (1851 – 1929) i Anastazji (1850-1920). Po wybuchu rewolucji listopadowej w Niemczech należał do grona działaczy poznańskich, skupionych wokół Mieczysława Palucha. Po wejściu tego ostatniego do poznańskiej Rady Robotniczo-Żołnierskiej podjął jego ideę tworzenia polskich oddziałów zbrojnych na bazie zalegalizowanej przez Niemców Służby Straży i Bezpieczeństwa. Przed wybuchem powstania dowodził 2 kompanią Służby Straży i Bezpieczeństwa (od 15 listopada 1918 r., stacjonowała ona w forcie „Raucha”). 27 XII 1918 r. brał udział w opanowywaniu Poznania. Ze swą kompanią zajął gmach poznańskiej poczty i Ziemstwa Kredytowego oraz Prezydium Policji. W dniach następnych Krause uczestniczył aktywnie w walkach o całkowite wyzwolenie Poznania. Gdy na początku stycznia walki w rejonie miasta zostały zwycięsko zakończone - kompania Krausego weszła po reorganizacji w skład 2 poznańskiego batalionu garnizonowego. Batalion stanowił odwód naczelnego dowództwa powstańczego. Konieczność użycia tego odwodu zaistniała w połowie lutego 1919 r., gdy Niemcy podjęli zakrojoną na szeroką skalę ofensywę na froncie zachodnim i groziło przelamanie frontu w kierunku na Wolsztyn, zaś zmęczone i wykrwawione miejscowe oddziały polskie nie były w stanie stawić skutecznego oporu.; 7 lutego 1919 r. mianowany dekretem NRL ppor.. 13 lutego 1919 r. wraz z 1 kompanią 2 batalionu garnizonowego wyjechał z Poznania na zach. odcinek frontu wielkopolskiego. 14 lutego ppłk Michał Milewski, d-ca Grupy Zachodniej, rozkazał dowódcy baonu wzięcie szturmem Wielkiego Grójca i zorganizowanie tam przyczółka mostowego. O świcie 15 lutego 1919 r. kompania Krausego przeszła przez Obrę koło Nowej Wsi Zbąskiej i podjęła atak na Grójec Wielki. Nacierał z sukcesem w kierunku szosy Babimost - Chobienice. jednak główne siły Niemców skierowały się przeciwko niemu. W zacieklej walce z częścią kompanii otoczony. Ranny w brzuch Krause odebrał sobie życie strzałem z pistoletu. Pochowany został na cmentarzu w Nowej Wsi Zbąskiej, w pobliżu dawnej granicy polsko - niemieckiej po odzyskaniu niepodległości. Spoczywa tam 58 powstańców, którym 3 lipca 1927 r. odsłonięto i poświęcono okazały pomnik, Odznaczony Krzyżem Niepodległości i Krzyżem Walecznych. Żonaty z Weroniką ze Zbierskich, miał dzieci: Zdzisławę i Brunona.

Bibliografia: Z. Kościański, Krause Edmund (1879-1919), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XIII, red. B. Polak, Poznań 2016, s. 92-93.

Zdzisław Kościański

LANGE Julian Bolesław (1873-1954), komendant Straży Ludowej, tytularny pułkownik Obrony Krajowej.

Ur. 9 stycznia 1873 r. w Chelmie (na Pomorzu), w rodzinie kupca Ignacego i Jadwigi ze Skrzyneckich. Szkołę powszechną, 3 klasy gimnazjum i 3 klasy technikum ukończył w rodzinnym mieście, po czym uzyskał ślusarskie uprawnienia mistrzowskie. W Berlinie uczęszczał do wieczorowej wyższej szkoły budowy maszyn, równocześnie pracując w fabrykach turbin i urządzeń elektrycznych (1890-1900). Służbę wojskową odbył w marynarce wojennej (1892-1895). W latach 1908-1910 pracował w berlińskiej fabryce parowozów, kierując oddziałem mechanicznym. Od 15 lutego 1910 r. kierował fabryką „H. Cegielski” i „Thermoelektromotor” w Poznaniu. Od 1896 r. był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Berlinie. 17 października 1918 r. został wybrany komendantem tymczasowej Komendy Straży Obywatelskiej, jako formacji porządkowej tajnego Centralnego Komitetu Obywatelskiego. W październiku 1918 r. Lange powołany został do Sekcji Wojskowej Komitetu Obywatelskiego. W listopadzie, po wybuchu rewolucji w Berlinie, Straż Obywatelska została zalegalizowana i ujawniła się, a 14 listopada w trakcie posiedzenia jej komendy wybrano go komendantem. 27 listopada 1918 r. Straż Obywatelska została przemianowana na Straż Ludową. 27 grudnia 1918 r. i w dniach następujących Straż Ludowa wzięła udział w zajęciu niektórych obiektów, zwłaszcza na przedmieściach. Rozkazem dziennym Dowództwa Głównego (nr 3 z 3 stycznia 1919 r.), Straż Ludowa obok oddziałów wojskowych i żandarmerii, weszła w skład wojsk powstańczych. Od maja 1919 r. Lange przygotowywał reorganizację Straży Ludowej w Wojsko Ochrony Krajowej. Dekretem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej nr 108 (poz. 16 z 25 czerwca 1919 r.) J. Lange mianowany został pułkownikiem. Organizował też oddziały Wojsk Obrony Krajowej dla potrzeb powstania na Śląsku, składające się z ochotników. W latach 1919-1920 był szefem Wydziału Wojskowego Komitetu Obrony Śląska, a latem 1920 r. – Komendantem Głównym Straży Obywatelskiej na woj. poznańskie i pomorskie. Zaanżażował się w prace plebiscytowe na Górnym Śląsku i wziął udział w III powstaniu śląskim (1921). W latach 1921-1930 kierował Zakładami „H. Cegielskiego”, a następnie był prokurentem w Dyrekcji Poznańskiej Kolei Elektrycznej. Nadal działał w „Sokole” i związkach kombatanckich. Podczas II wojny światowej mieszkał w Puszczykowie. Od 1945 r. działał w Stronnictwie Ludowym (od 1949 w ZSL). Zmarł w Puszczykowie 9 czerwca 1954 r. i tam został pochowany. Był odznaczony: Orderem Virtuti Militari V kl., Orderem Odrodzenia Polski III kl., Śląskim Krzyżem Powstańczym oraz medalami i odznakami. W 1928 r. otrzymał od społeczeństwa Poznania honorową szablę. Żonaty z Teodorą z Prałatów, miał dzieci: Ludomiłę, Aleksandrę, Juliana Zbigniewa.

Bibliografia: B. Polak, Lange Julian Bolesław (1873-1954), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 188-189.

Michał Polak

ŁAKIŃSKI Zygmunt (1892-1961), współorganizator Służby Straży i Bezpieczeństwa w Poznaniu, organizator artylerii powstańczej, generał brygady WP.

Ur. 27 stycznia 1892 r. w Kościanie, w rodzinie Jana i Teresy z Księżopolskich. W 1913 r. w Poznaniu uzyskał świadectwo dojrzałości. Od 6 sierpnia 1914 r. do lutego 1918 r. służył w artylerii niemieckiej na froncie zachodnim, następnie do końca paździer-

nika 1918 r. w stopniu podporucznika instruktora artylerii w Polskiej Sile Zbrojnej. Od listopada 1918 r. do 8 stycznia 1919 r. był adiutantem baonu Służby Straży i Bezpieczeństwa w Poznaniu. 27 grudnia 1918 r. kierował akcją oddziałów tej Służby z punktu dowodzenia w Zamku. Od 9 stycznia 1919 r., po skierowaniu M. Palucha przez Dowództwo Główne do Grupy K. Grudzielskiego, tworzył Dowództwo Artylerii. Dowództwu (do 19 stycznia 1919 r. jako Komenda Artylerii) podporządkował wszystkie formacje artylerii tworzone w Poznaniu. Po objęciu 20 stycznia 1919 r. funkcji Inspektora Artylerii przez A. Kędzierskiego, został wyznaczony adiutantem Inspekcji. 2 marca 1919 r. został awansowany na porucznika. Od 15 kwietnia objął dowództwo 3 baterii Dyonu Artylerii Konnej. 1 czerwca 1919 r. awansowany na kapitana. Od sierpnia 1919 r. przeniesiony został do 2 Pułku Artylerii Lekkiej, jako dowódca baterii, a od listopada jako dowódca 1 dywizjonu. Przeszedł cały szlak bojowy pułku (1919-1920). Po zakończeniu działań wojennych m. in. od 15 lutego 1924 r. w stopniu majora dowódca 7 Dyonu Artylerii Konnej Wielkopolskiej, 1 stycznia 1928 r. awansowany na podpułkownika, a od 1 stycznia 1932 r. – na pułkownika. W kampanii wrześniowej walczył do 28 września 1939 r. Przedostał się do Francji, gdzie od kwietnia do czerwca 1940 r. dowodził artylerią dywizyjną 3 Dywizji Piechoty. Po ewakuacji do Wielkiej Brytanii, od lipca 1940 r. do listopada 1941 r. był zastępcą dowódcy 1 Brygady Strzelców I Korpusu w Szkocji, w styczniu 1942 r. wyjechał na Bliski Wschód. Był komendantem Centrum Szkolenia Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, następnie dowódcą artylerii 3 Dywizji Strzelców Karpackich 2 Korpusu i dowódcą 7 Dywizji Piechoty (do kwietnia 1947 r.). 3 maja 1945 r. mianowany został generałem brygady. Po demobilizacji osiedlił się w Londynie, gdzie zmarł 24 marca 1961 r. Pochowany został na cmentarzu Gunnersbury. Odznaczony był m. in. Orderem Virtuti Militari V i IV kl., Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski V kl., Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, orderami i medalami zagranicznymi.

Bibliografia: B. Polak, Łakiński Zygmunt (1892-1961), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 203-204.

Michał Polak

ŁACKI-KORZBOK Stanisław (1866-1937), komendant i organizator Straży Ludowej na pow. nowotomyski.

Ur. 31 stycznia 1866 r. w Posadowie (pow. nowotomyski), w rodzinie ziemianina hr. Władysława Korzbok i Antoniny ze Skórzewskich. Ukończył Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu (8 klas). Od 12 IV 1888 r. do IX 1896 r. przebywał w Koninie (pow. nowotomyski), a następnie od IX 1896 do 25 I 1910 r. w Pakosławiu. Jako fideikomis, od 25 I 1910 r. aż do śmierci przebywał w Posadowie. Do 1918 r. brał czynny udział w pracach: komisji kursów dla pracowników społecznych oraz komitetu redakcyjnego „Gazety Narodowej”. Prowadził ożywioną korespondencję z polskimi działaczami politycznymi w sprawie nauki religii i języka polskiego w szkole, m. in. z W. Korfantym i W. Trąmpczyńskim. 11 XI 1918 r. utworzył we Lwówku Polską Radę Robotniczą. Pod jego nieobecność została ona przez Niemców rozwiązana. Nazajutrz zwołał we Lwówku zebranie, na którym ukonstytuowała się nowa Rada Robotnicza. 18 XI 1918 r. pod jego przewodnictwem wybrano w Posadowie 42 mężów zaufania, których przydzielono do poszczególnych urzędów. 25 listopada w Nowym Tomyślu wybrany został delegatem prowincjonalnym na

Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. 28 grudnia wystąpił z Posadowa do Poznania wóz ciężarowy po broń i amunicję. 2 I 1919 r. został mianowany przez Radę Ludową we Lwówku komendantem Straży Ludowej na pow. nowotomyski. Od chwili rozpoczęcia powstania brał czynny udział w organizacji działań wojennych. Zorganizował m. in. późniejszy II baon Grupy Zachodniej, liczący kilkuset żołnierzy. Dzięki jego inicjatywie i ofiarności sformowano oddział kawalerii (40 szabel) – tzw. patrole posadowskie (załążek późniejszego 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich). 6 I 1919 r. wskutek energicznych działań wziął do niewoli załogę samolotu niemieckiego, który wylądował pod Lewicami. W swoich dobrach posiadał największą w Polsce prywatną stadninę, w której prowadził hodowlę konia wierzchowego przeznaczonego dla kawalerii. Za 500 koni remontowych sprzedanych do 1936 r. otrzymał Złoty Medal od Ministerstwa Spraw Wojskowych. Łożył na cele społeczne, m. in. na Wiosenną Olimpiadę Powiatową, również organizował kolonie dla ubogich dzieci. Był honorowym członkiem Towarzystwa Powstańców i Wojaków we Lwówku. Zmarł 6 stycznia 1937 r. i został pochowany w swoich dobrach. Był odznaczony m. in. Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, La Croix d'Officier du Merite Agri-cola (1924), Croix du Comandeur du Merite Agri-cola (I 933), Der König für Verdienst um die Pferdezucht (1890). Żonaty z Emilią z Mielżyńskich, nie miał dzieci.

Bibliografia: Z. Kościański, Łącki-Korzbok Stanisław (1866-1937), [w:] Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 105- 107.

Zdzisław Kościański

ŁUKOWICZ Stefan Szczepan (1894-1941), major WP.

Ur. 26 sierpnia 1894 r. w Dziemianach (pow. kościerzyński) na Pomorzu, w rodzinie właściciela majątku ziemskiego Jana i Józefy z Butowskich. W Chojnicach ukończył gimnazjum humanistyczne. W trakcie nauki (1911-1914) należał do Drużyny Strzeleckiej. Od 12 sierpnia 1914 r. do 29 listopada 1918 r. służył w armii niemieckiej. 1 grudnia 1918 r. wrócił na Pomorze, organizując na Kaszubach Straż Obywatelską. Brał udział w rozbrojeniu kompanii Grenzschutzu w Kościerzynie i placówki w Lipuszu. Wskutek represji niemieckich, zagrożony aresztowaniem, przekroczył linię demarkacyjną i dotarł do Poznania, gdzie 6 marca 1919 r. ochotniczo zgłosił się do 1 Pułku Ułanów. Z chwilą rozpoczęcia organizacji Dywizji Strzelców Pomorskich w stopniu podporucznika brał udział w tworzeniu pułków tej dywizji. Jako oficer łącznikowy z Dywizją Pomorską przy sztabie frontu pomorskiego brał udział w zajęciu Pomorza w 1920 r. Jako dowódca 3 kompanii ckm., w stopniu porucznika 66 Kaszubskiego Pułku Piechoty wziął udział w wojnie 1920 r., odnosząc ranę (3 sierpnia 1920 r.). Po wyzdrowieniu przeniesiony do 58 Pułku Piechoty, gdzie dowodził kompanią i batalionem (od 25 marca 1932 r.). Awansowany na kapitana i majora, w 1935 r. został przeniesiony do rezerwy. Zamieszkał w Poznaniu, gdzie działał w organizacjach b. powstańców wielkopolskich. Autor Historii Organizacji Wojskowej Pomorza (maszynopis), zaginionej w niewyjaśnionych okolicznościach. Od pierwszych dni okupacji niemieckiej organizował konspirację pod pseudonimami: „Szczepan”, „Pomer”, „Czaszka”. Od stycznia do września 1940 r. był Szefem Sztabu Poznańskiego Okręgu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Aresztowany przez gestapo, został stracony w 1941 r. Odznaczony był Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych oraz medalami i odznakami. Był żonaty, lecz bezdzietny.

Bibliografia: B. Polak, Łukowicz Stefan Szczepan (1894-1941) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 212-213.

Michał Polak

MACEWICZ Gustaw (1879-1937), inspektor Wojsk Lotniczych Wojska Wielkopolskiego, generał brygady WP.

Ur. 5 września 1879 r. w majątku Prussy (pow. czerkaski, woj. kijowski), w rodzinie ziemianina Gustawa i Kazimiery z Cywińskich. Po ukończeniu szkoły realnej w Warszawie wstąpił do Oficerskiej Szkoły Kawalerii w Elisawetgradzie, gdzie w 1900 r. uzyskał stopień chorążego i był oficerem zawodowym armii rosyjskiej. W 1904 r. awansowany na podporucznika, a w 1908 r. na podrotmistrza. W latach 1911-1912 był słuchaczem Szkoły Pilotów w Sewastopolu. We wrześniu 1916 r. powołany został na inspektora wojsk lotniczych w sztabie frontu zachodniego i awansowany na rotmistrza. Od 1917 r. podpułkownik. Od lipca 1917 r. w I Korpusie Polskim, gdzie formował eskadry lotnicze. W maju 1918 r. zdemobilizowany. Do Wojska Polskiego zgłosił się w listopadzie 1918 r., skierowany 20 I 1919 r. przez Sztab Generalny Wojska Polskiego do dyspozycji generała J. Dowbor-Muśnickiego. 22 stycznia 1919 r. objął „kierownictwo spraw lotniczych Wojska Polskiego zaboru pruskiego”, przejmując inspektorat Wojsk Lotniczych. Dekretem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej zatwierdzony został w stopniu pułkownika a na podstawie dekretu nr 171 (z 25 czerwca 1919 r.) mianowany generałem podporucznikiem. 30 września 1919 r. mianowany został przez Naczelnego Wodza na stanowisko Inspektora Wojsk Lotniczych. Po reorganizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych, w marcu 1920 r. objął szefostwo Departamentu Żeglugi Powietrznej Ministerstwa Spraw Wojskowych. 30 września 1923 r. przeniesiony w stan spoczynku. Zainicjował wzniesienie pomnika poległych lotników oraz stworzenie funduszu zapomogowego dla inwalidów lotnictwa i sierot po poległych. Zmarł 31 stycznia 1933 r. w Warszawie i tam został pochowany. Odznaczony był Orderem Odrodzenia Polski III kl. oraz Orderem francuskiej Legii Honorowej. Zawarł związek małżeński z Katarzyną Jampolską (primo voto Baranowską), dzieci nie miał.

Bibliografia: B. Polak, Macewicz Gustaw (1879-1937), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 214.

Michał Polak

MACIEJEWSKI Julian Walenty (1884-?), organizator Straży Ludowej.

Ur. 6 lutego 1884 r. w Poznaniu w rodzinie Jana, kupca i powstańca z 1863 r., oraz Ewy z Brylskich. Ukończył 6 klas szkoły wydziałowej z uprawnieniami szkoły średniej i uzyskał kwalifikacje kupieckie. Działacz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. 3 sierpnia 1914 r. powołany do armii niemieckiej. W kwietniu 1918 r., po dłuższej chorobie, został wyreklamowany z wojska i wrócił do Poznania. Wraz z J. Lange w lipcu 1918 r. zorganizował Zlot Okręgu Poznańskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W fabrykach i warsztatach na terenie Poznania prowadzono szkolenie wojskowe. W grudniu 1918 r. uczestniczył w przygotowaniach do przyjazdu I. Paderewskiego. 27 grudnia 1918 r. brał udział w rozbrojeniu niemieckiego odwachu na Starym Rynku, a 29 grudnia przystąpił do obsadzania Strażą Ludową poznańskich komisariatów policji pruskiej, która przejęła funkcje policyjne. Maciejewski objął komisariat, a 21 lutego 1919 r. J. Lange mianował go komendantem

Straży Ludowej na Poznań, pow. Poznań-Wschód i Poznań-Zachód. Na początku maja 1919 r. Dowództwo Główne powierzyło Maciejewskiemu zorganizowanie IV Batalionu Obrony Krajowej, który zajął pozycje na linii Miały-Sieraków. 15 kwietnia 1920 r. na własną prośbę przeszedł do służby więziennej. Zweryfikowany w stopniu porucznika. Współorganizator i członek Zarządu Głównego Związku Powstańców Wielkopolskich. Po 1939 r. jego losy nie są znane. Odznaczony Krzyżem Walecznych, Medalem Niepodległości, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Medalem za Wojnę i in.

Bibliografia:: B. Polak, *Maciejewski Julian Walenty (1884-?)*, (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 215-216.

Michał Polak

MAŃCZAK Józef (1896-1940), kapitan WP.

Ur. 12 marca 1896 r. w Poznaniu, w rodzinie Stanisława i Marii z Hodernów. Tutaj ukończył szkołę powszechną i gimnazjum, uzyskując w 1914 r. świadectwo dojrzałości. Od jesieni tegoż roku w armii niemieckiej. W maju 1915 r., po ukończeniu szkoły pilotów w Darmstadt, skierowany został na front zach., gdzie odniósł kilka ran. Na początku listopada 1918 r. w stopniu sierżanta pilota zdezerterował z wojska i przyjechał do Poznania, gdzie wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego. Wraz z W. Pniewskim i B. Pinięckim oraz in. lotnikami polskimi zajmował się organizacją opanowania lotniska na Ławicy. Po wybuchu powstania brał udział w zdobyciu stacji lotniczej na Ławicy (z 5 na 6 stycznia 1919 r.). Czynnie uczestniczył w organizowaniu tamtejszej Szkoły Obserwatorów i Mechaników, objął dowództwo 1 Kompanii Lotniczej. 7 lutego 1919 r. mianowany podporucznikiem (od 21 stycznia). W marcu 1919 r. z sierż. Bartkowiakiem odbył kilka lotów na Śląsk, gdzie organizował zakup samolotów od Niemców dla Poznania. 25 czerwca objął dowództwo 3 Eskadry Wielkopolskiej, którą skierowano na front galicyjski. Do Wielkopolski eskadra wróciła 19 sierpnia 1919 r. Eskadrą tą, przemianowaną na 14 Eskadrę Wielkopolską, dowodził do końca 1920 r. Uczestniczył w organizowaniu III powstania śląskiego. W 1922 r. przeszedł do rezerwy w stopniu kapitana pilota. Do 1939 r. zajmował się w Poznaniu kupiectwem. Czynny w związkach kombatanckich b. powstańców wielkopolskich. Zmobilizowany do Bazy Lotniczej nr 3, 22 września 1939 r. został wzięty do niewoli sowieckiej. Zamordowany w Katyniu wiosną 1940 r. Odznaczony Krzyżem Niepodległości, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem za Wojnę i in. Zawarł związek małżeński z Ewą Greiserówną.

Bibliografia: B. Polak, *Mańczak Józef (1896-1940)*, (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 217-218.

Michał Polak

MARKOWSKI Karol (1890-1947), kapitan rez. WP.

Ur. 14 grudnia 1890 r. w miejscowości Bronisław (gmina Krzykosy, pow. średzki), w rodzinie Józefa Franciszka Markowskiego i Stanisławy Elżbiety z domu Rosochowicz. Miał cztery starsze siostry: Marię, Albinę, Stefanię i Bogusławę. Ojciec był właścicielem ma-

jątku ziemskiego w Wyszanowie (pow. średzki), który stracił, poręczywszy za niesolidnego dłużnika. (Następnie był zarządcą majątków kolejno w Bronisławiu, Popielewie i Miłosławiu). Ukończył szkołę powszechną w Miłosławiu. Następnie rozpoczął naukę w zawodzie kupca w Fabryce Cygar J. Smodlibowskiego T. A., która także znajdowała się w Miłosławiu. Pracował w niej jako uczeń od dnia 1. 01.1905 r. do 31.12.1908 r. Po trzyletniej nauce zawodu znalazł zatrudnienie na stanowisku subiekta handlowego w fabryce cygar Franza Geigera w Oberweier w Badenii - Wirtembergii. Pracował w dziale wysyłki towarów od 1. 01.1909 r. do 31. 03.1909 r., po czym 1 października 1909 r. w fabryce cygar J. H. Brunsza w Eisenach w Turynii. Pracował tam do 10 października 1910 r., kiedy to został powołany do odbycia służby wojskowej w armii pruskiej; od 11.10.1910 r. do 22.09.1912 r. w 5 Kompanii 94 Wielkoksiażęcego Saskiego Pułku Piechoty (5 Turyngskiego); od 16. 02.1914 r. do 7. 03.1914 r. – odbył ćwiczenia w oddziale obwodowym w Berlinie. Podczas I wojny światowej: od 4. 08.1914 r. do 27.07.1915 r. – na froncie wschodnim w 150 Pułku Piechoty (1 Warmiński – w Olsztynie); 27. 07.1915 r. podczas forsowania Narwi pod Ostrołęką został ranny w nogę – od 1. 08.1915 r. do 22.10.1915 r. – pobyt w szpitalu; od 22.10.1915 r. do 17. 09.1917 r. – służba w batalionie zapasowym 150. Pułku Piechoty, (odkomenderowany do prowiantury 20. Korpusu, który stacjonowała w Olsztynie); od 17. 09.1917 r. do 22.12.1918 r. – w 11. Rezerwowym Pułku Piechoty na froncie włoskim, następnie w Belgii i Francji. W tym czasie: 19.11.1915 r. mianowany podoficerem, 31. 01.1918 r. – mianowany sierżantem. W dniu 22.12.1918 r. – zwolniony z armii niemieckiej. Po powrocie do domu wstąpił do 2. kompanii Batalionu (Baonu) Śremskiego, której d-cą był Marian Trawiński (od 10. 01.1919 r. do 19.02.1919 r. – plutonowy i dowódca plutonu). Od 20. 02.1919 r. awansował na stopień sierżanta i został d-cą 2 kompanii w Batalionie Śremskim. Funkcję tę pełnił do 08.05.1919 r.. Następnego dnia został d-cą 3 kompanii w 11 Pułku Strzelców Wielkopolskich (do 9.07.1920 r.). W dniu 9. 05.1919 r. otrzymał awans na podporucznika. W walkach powstańczych 1919 r. walczył na odcinku rawickim. Później w obronie wschodniej granicy. W „Zarysie historii wojennej 69. pułku piechoty” zapisano: „W dniach 21 i 22 maja oddziały sowieckie gwałtownie atakują stanowiska polskie pod Kijanowem i Czerkasami. Odznaczył się w tych walkach podporucznik Markowski, dowódca 3. Kompanii, który osobiście poprowadził z karabinem w rękę swych żołnierzy do ataku na bagnety, dzięki czemu nieprzyjaciela wyparto za rzekę”. Od 9.07.1920 r. do 24.07.1920 r. przebywał w szpitalu. Następnie od 24.07.1920 r. do 9.08.1920 r. w batalionie zapasowym w Śremsku, a od 16.08.1920 r. do 29.08.1920 r. na froncie pod Warszawą wraz z 6 kompanią w 55 Pułku Piechoty. Od 29.08.1920 r. do 20.01.1921 r. był d-cą kompanii sztabowej i komendantem kwatery sztabu 17. Dywizji Piechoty. W tym czasie – 25.11.1920 r. – otrzymał awans na porucznika. Następnie pełnił funkcję d-cy batalionu sztabowego 69 Pułku Piechoty (od 20.01.1921 r. do 20.02.1921 r.). W okresie od 21.02.1921 r. do 26.03.1921 r. – brał udział w kursie informacyjnym dla oficerów w Biedrusku. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej (traktat ryski 18.03.1921 r.) służył w wojsku do 11.02.1922 r.. Pełnił funkcje: od 26.03.1921 r. do 07.05.1921 r. d-cy 8. kompanii 69 Pułku Piechoty; od 07.05.1921 r. do 21.06.1921 r. d-cy 1. batalionu 69 Pułku Piechoty; od 21.06.1921 r. do 02.08.1921 r. d-cy 3. batalionu 69 Pułku Piechoty; od 9.07.1921 r. do 11.02.1922 r. referenta do spraw wyszkolenia w 69 Pułku Piechoty. Dnia 8.06.1922 r. mianowany na kpt. Po przejściu do rezerwy od 1 marca do 31 października 1922 r. pracował w firmie Dom Rolniczy J. Słomińskiego i F. Mańkowskiego (mąż jego siostry Bogusławy) w Nowym To-

myślu. Później przez pewien czas mieszkał i pracował w Opalenicy. Od 1931 r. został zatrudniony jako kupiec przez swojego teścia Romana Nitschego w firmie Tartak Parowy i Fabryka Maszyn w Nowym Tomysłu. W dniu 06.08.1931 r. teść udzielił mu pełnomocnictwo. Współpracował m. in. przy produkcji form silosów przeznaczonych do stacji parowania ziemniaków do zakiszania. W latach 1937-39 pracował jako dyrektor Banku Ludowego w Nowym Tomysłu. Należał do licznych polskich stowarzyszeń i organizacji: Towarzystwa Powstańców i Wojaków (prezes zarządu w Nowym Tomysłu), Kurkowego Bractwa Strzeleckiego, Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (m.in. był prezesem towarzystwa w Nowym Tomysłu), Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Polskiego Związku Łowieckiego. Był członkiem Stronnictwa Narodowego. W Zarządzie Powiatowym Obozu Wielkiej Polski zajmował się propagandą. Od października 1937 r. był członkiem Powiatowego Komitetu Wykonawczego Funduszu Obrony Narodowej (FON). W dniu 10 lipca 1938 r., jako kapitan rezerwy, uczestniczył w przekazaniu na ręce generała Kazimierza Sosnkowskiego broni zakupionej ze zbiórki miejscowego społeczeństwa na rzecz FON m.in. kierownik placu uroczystości oraz prowadził defiladę organizacji społecznych. W czasie wojny 1939 r. został zmobilizowany w 69. Pułku Piechoty, który wszedł w skład 17 Dywizji Piechoty walczącej w ramach Armii „Poznań”. 8 grudnia 1939 r. został wraz z rodziną wysiedlony do miejscowości Zawadówka (wieś położona w woj. lubelskim), gdzie pracował w tartaku i fabryce parkietów (zarządzanej przez Niemców) jako księgowy. Od 18. 08.1944 r. do 04.11.1947 r. był internowany przez władze sowieckie i przebywał w obozie NKWD nr 178 w Diagilewie, a następnie w obozie jenieckim NKWD w Griazowcu. Wrócił do Nowego Tomysła 14.11.1947 r. dzięki staraniom żony, która od 1946 r. apelowała do władz polskich i radzieckich o jego zwolnienie z obozu NKWD i zgodę na repatriację do Polski. Zmarł po ciężkiej chorobie w Nowym Tomysłu dnia 1.01.1949 r.. (Przyczyną śmierci była gruźlica, którą zaraził się podczas internowania w Rosji). Spoczął na cmentarzu parafialnym w Nowym Tomysłu. W styczniu 1928 r. zawarł związek małżeński z Heleną Nitsche. Posiadał dzieci: Krystynę, Urszulę, Józefa, Mieczysława i Andrzeja.

Bibliografia: Z. Kościański, Markowski Karol (1890-1947), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XIV, red. B. Polak, Poznań 2017, s. 106-109.

Zdzisław Kościański

MASŁEK Stanisław (1887-1952), organizator kompani powstańczej w Lubasz, kawaler Orderu Virtuti Militari 5 kl. za Powstanie Wielkopolskie, kapitan WP.

Ur. 30 stycznia 1887 r. w Czarnkowie, syn Marcina i Marianny z domu Garstka. Po ukończeniu nauki w tamtejszej szkole powszechnej, (osiem klas), uczył się w dwuletniej szkole rolniczej we Frankfurcie nad Odrą. Praktykował w majątkach na terenie Wielkopolski, później pracował jako urzędnik gospodarczy w posiadłościach ks. Pszczyńskiego na Śląsku. Od 2 października 1907 r. do 30 września 1910 r. odbył obowiązkową służbę wojskową w 1. Królewskim Pułku Strzelców Konnych w Poznaniu. W latach 1911 i 1913 powoływany był na ćwiczenia wojskowe we Wrocławiu (śląski 1 Przybocznym Pułku Kirasjerów im. Wlk. Ks. Elektora (awansowany na wachmistrza). Podczas I wojny światowej służył najpierw w kawalerii, a później w piechocie (d-ca plutonu w baonie karabinów przeciwlotniczych nr 906). Zwolniony z wojska 22 grudnia 1918 r. powrócił do rodzinnych stron – 23 grudnia 1918 r. i odtąd współdziałał z tajnymi organizacja-

mi przygotowującymi powstanie. W Lubaszu zorganizował 5 stycznia 1919 r. kompanię i stanął na jej czele. Uczestniczył w walkach o Czarnków i powiat czarnkowski (d-ca odcinka lubaskiego). W drugiej połowie stycznia 1919 r. został dowódcą drugiej (czarnkowskiej), z którą brał udział we wszystkich bitwach przez nią stoczonych, także w walkach o zdobycie Chodzieży oraz ponownym zdobyciu Czarnkowa (po zajęciu go przez Niemców w dniu 8 stycznia 1919 r.). W dniu 13.02.1919 r. po zajęciu przez Niemców Romanowa, wysłany został z 1. kompanią czarnkowską do ponownego zdobycia Romanowa (jego 2. kompania była na pozycjach pod Czarnkowem). Za tę bitwę odznaczony został krzyżem VM 5 kl. Po przydzieleniu do 9. pułku strzelców wielkopolskich walczył pod Margoninem, Chodzieżą, Jaktorowem, Smogulcem, Szubinem, Krotoszynem oraz Zdunami. Z dniem 9 lutego 1920 r. 9 p. strz. wlkp. przemianowano na 67. pp. Wraz z nim skierowany został na front bolszewicki. W walkach nad Berezyną dowodził 10. kompania. Ciężko ranny 26 maja 1920 r. pod Buclawiem – od 27 maja do 13 sierpnia 1920 r. przebywał w szpitalu wojskowym w Krotoszynie. Po wyleczeniu, wraz z 67. pp, przeniesiony na front litewski przebywał tam aż do zakończenia działań militarnych. Awanse: 24 czerwca 1919 r. – podporucznik, 1 kwietnia 1920 r. – porucznik, 1 lipca 1923 r. – kapitan W czasie pokoju był w 67. Pułku Piechoty w Brodnicy oficerem mobilizacyjnym. Ukończył w Rembertowie kurs aplikacyjny dowódców kompanii (1.12.1920-23.04.1921). Później dowodził 3. kompanią ckm. Przełożeni wystawili mu bardzo dobre opinie, m. in. kpt. Zdzisław Orłowski (b. d-ca IV Okręgu Wojskowego). „Masłek Stanisław był jednym z najwybitniejszych moich dowódców kompanii. Przed rozpoczęciem akcji powstańczej zorganizował doskonałą kompanię, na której czele walczył z bardzo dobrymi rezultatami. Poza wszystkimi innymi bitwami w których brał udział, warto wymienić jego szczególne zasługi w krwawych bitwach pod Chodzieżą i pod Romanowem, o której to ostatniej bitwie mówi ze szczególnym uznaniem historia 9. Pułku Strzelców Wielkopolskich, późniejszego 67. pp.” Z dniem 28 lutego 1933 r. przeniesiony w stan spoczynku zamieszkał w Poznaniu i tam zm. 1 maja 1952 r. Pochowany na cm. Junikowskim w Poznaniu: pole: 3, kwatera: 8, rząd: 6, numer: 205. Odznaczony: Krzyżem Niepodległości (1938), Medalem Niepodległości (1932), Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego Virtuti Militari (1922), Krzyżem Walecznych (1920), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1929); Medalem Pamiątkowym Za Wojnę 1918-1921 (1928), Medalem Dziesięciolecia (1928), Medalem Za długoletnią Służbę oraz odznakami: Za Rany i Kontuzje oraz Odznaką Pamiątkową 67. Pułku Piechoty.

Bibliografia: Z. Kościański, Masłek Stanisław (1887-1952), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XIII, red. B. Polak, Poznań 2017, s. 117-119.

Zdzisław Kościański

MILEWSKI Michał (1875-1935), dowódca frontu zachodniego powstania, gen. brygady WP.

Ur. 5 grudnia 1875 r. w Suwałkach, w rodzinie mieszczańskiej Kazimierza i Józefy z Brzozowskich. Po ukończeniu szkoły średniej w Suwałkach (1895) wstąpił jako ochotnik do 14 Pułku Piechoty w Łomży. Szkołę junkierską zaliczył w Czugujewie. Od 1900 r. był oficerem. W szeregach Lejb-Borodyńskiego Pułku Piechoty brał udział w wojnie rosyjsko-japońskiej i I wojnie światowej. Czterokrotnie był ranny i dwukrot-

nie kontuzjowany. 3 IX 1917 r. wstąpił do 4 Pułku Strzelców I Korpusu gen. J. Dowbor-Muśnickiego, gdzie pełnił funkcję zastępcy dowódcy, a od stycznia 1918 r. dowódcy. Po rozwiązaniu Korpusu powołany do Wojska Polskiego w charakterze członka komisji gen. Iwaszkiewicza przy Sztapie Głównym w Warszawie. 12 XI 1918 r. został mianowany dowódcą XII Okręgu Wojskowego Ciechanów, zorganizował m. in. 32 Pułk Piechoty. Od II 1919 r. oddelegowany do Wielkopolski. 18 stycznia mianowany dowódcą frontu zach. powstania, 24 stycznia objął powierzone mu stanowisko z kwaterą w Posadowię. A. Biskupski napisał: Z całą energią i doświadczeniem rozwinął pułkownik Milewski pracę organizacyjną, ujął i zespolił w swoich rękach oddziały frontowe powierzonego mu odcinka, a jako prawdziwy dowódca stał się opiekunem i przyjacielem żołnierzy, i kierował nimi ku Chwale Ojczyzny. 19 II 1919 r., rozkazem Dowództwa Głównego nr 46, mianowany został dowódcą Okręgu Zachodniego frontu wlkp., a I czerwca – gen. brygady. Od 11 czerwca był inspektorem piechoty I Dywizji Strzelców Wielkopolskich i dowódcą I Brygady Piechoty, a od października dowódcą 27 Brygady (wraz z nią walczył na froncie litewsko-białoruskim). Po wojnie 1920 r. mianowany 25 IX 1921 r. dowódcą Okręgu Wojskowego Poznań, pozostał na tym stanowisku do 7 VIII 1924 r. Następnie pełnił obowiązki zastępcy komendanta Okręgu Wojskowego (Brześć n. Bugiem), a od 14 I 1926 r. komendanta tego Okręgu. 17 III 1927 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Zamieszkał w Kielcach. Zmarł 28 listopada 1935 r. w Warszawie. Odznaczony m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, Medalem Polska Swemu Obrońcy. Żonaty z Janiną z Puków, którą według rodzinnej legendy poznał jako tancerkę w przedstawieniu na dworze carskim (1905). Posiadał czworo dzieci Witolda (1908), Irenę (1905-1994), Janusza (1918-1941), Helenę (1904 - 1915).

Michał Milewski

Bibliografia: Z. Kościański, Milewski Michał (1875-1935), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 122-123.

Zdzisław Kościański

MUŚLEWSKI Józef (1893-1940), dowódca 1 kompanii śremskiej, agronom, major WP.

Ur. 8 marca 1893 r. w Śremie, w rodzinie Wojciecha, właściciela młyna, i Marii ze Słomińskich. Ukończył średnią szkołę rolniczą w Śremie. 11 listopada 1914 r. został wcielony do armii niemieckiej. W 1917 r. mianowany podporucznikiem. W listopadzie 1918 r.

wrócił do Śremu. Jako zaprzysiężony członek Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego organizował w mieście i pow. śremskim plutony Służby Straży i Bezpieczeństwa. Na początku grudnia 1918 r. zorganizował 1 kompanię śremską, liczącą 130 ludzi i objął jej dowództwo. W ramach baonu śremskiego jego kompania od 6 stycznia 1919 r. walczyła ofiarnie na froncie zach. pod Zbąszyniem i Strzyżnem. Od 1 lutego na froncie płd. pod Rawiczem, gdzie 10 lutego wyróżnił się w bitwie pod Zieloną Wsią. Od 22 lutego przydzielony do 2 PAL, jako dowódca 5 baterii, a 10 marca przeniesiony do 1 PAL, gdzie objął dowództwo 2 baterii. 3 czerwca 1919 r. awansowany na porucznika. Dwukrotnie wyruszał z baterią na front pod Lwów, w grupie generała D. Konarzewskiego. Z 1 (15) PAL brał udział w działaniach wojennych 1920 r. 7 listopada 1921 r. przesunięty do sztabu 1 dywizjonu. Zwolniony do rezerwy 13 lutego 1922 r., 7 czerwca awansowany na kapitana, a w 1934 r. awansował na majora rezerwy artylerii. We wrześniu 1939 r. z rodziną ewakuował się do Lwowa, gdzie 6 kwietnia 1940 r. zmarł na tyfus. Odznaczony był Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, medalami i odznakami. Ze związku małżeńskiego z Łucją Reysowską miał dwoje dzieci: Romualda (1926) i Barbarę (1927).

Bibliografia: A. Podsiadły, B. Polak, Musłewki Józef (1893-1940), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 243-244.

Michał Polak

NIEMIRA Rudolf (1886-1952), dowódca I dyonu 1 (15) Pułku Artylerii Polowej, generał brygady WP.

Ur. 1 maja 1886 r. w Świecianach na Wileńszczyźnie, w ziemiańskiej rodzinie Rudolfa i Heleny z Hryniewiczów. Ukończył wileńską szkołę wojskową i studiował ekonomię w Kijowskim Instytucie Handlowym. Od 1911 r. służył w armii rosyjskiej jako artylerzysta. W listopadzie 1917 r. wstąpił do I Korpusu Polskiego w Rosji. W stopniu kapitana dowodził baterią artylerii. W Warszawie w listopadzie 1918 r. zgłosił się do Wojska Polskiego. W połowie stycznia 1919 r. skierowano go do Poznania. 20 stycznia objął dowództwo 1 dywizjonu 1 PAL. Ukończył jego organizację w marcu i wyruszył na front galicyjski, w składzie Grupy Wielkopolskiej gen. D. Konarzewskiego. 6 czerwca 1919 r. awansowano go na podpułkownika. Od października 1919 r. pełnił obowiązki dowódcy, a następnie do 1927 r. dowódcy 1 (15) PAL. 1 lipca 1923 r. awansowany na pułkownika. 1 września 1938 r. przeniesiony w stan spoczynku. We wrześniu 1939 r. dowodził Ośrodkiem Wyszczolenia Artylerii Konnej. Przedostał się do Francji, gdzie został powołany do służby czynnej. Od grudnia 1939 r. do czerwca 1940 r. był dowódcą artylerii dywizyjnej 1 Dywizji Grenadierów. 3 maja 1940 r. mianowany generałem brygady. Od września 1940 r. do października 1945 r. dowodził artylerią 1 Korpusu Wojska Polskiego w Wielkiej Brytanii. Po demobilizacji osiadł w Szkocji. Zmarł 6 sierpnia 1952 r. w Balochmyle (Glasgow) i spoczął na cmentarzu St. Peter's. Odznaczony był m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Orderem Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych (trzykrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi. Rodzinę prawdopodobnie założył w Wielkiej Brytanii.

Bibliografia: B. Polak, Niemira Rudolf (1886-1952) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 247-248.

Michał Polak

NIEZYCHOWSKI Kazimierz (1892-1987), organizator artylerii powstańczej, major WP.

Ur. 24 lipca 1892 r. w Granówku (pow. kościański), w rodzinie Stanisława, właściciela Granówka i Łucji z Taczanowskich. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1913 r. 8 listopada 1914 r. jako rekrut wcielony został do 50 Pułku Piechoty w Rawiczu. W 1917 r. awansowany do stopnia wicewachmistrza. Na telefoniczne wezwanie M. Palucha (28 grudnia 1918 r.) udał się do Poznania. 29 grudnia na naradzie dowódców oddziałów powstańczych Poznania przedłożył projekt utworzenia artylerii. Propozycja została przyjęta. Tymczasowe dowództwo artylerii umieszczono w „Białych Koszarach” (przy ul. Solnej). 4 stycznia 1919 r. artyleria powstańcza liczyła już 5 półbaterii dwudziałowych (450 ludzi). Jedną półbaterię wysłał na front północny, a drugą na front zachodni. 6 stycznia wspierał atak powstańców na bazę lotniczą na Ławicy, celnymi pociskami zmuszając Niemców do kapitulacji. 8 stycznia 1919 r. zdał dowództwo artylerii i na czele półbaterii udał się w rejon Kcyni. Brał udział w zdobyciu Szubina (11 stycznia) i Rynarzewa (13 stycznia), Kcyni (2 lutego), gdzie zdobył 8 dział. 7 lutego 1919 r. mianowany został podporucznikiem. 8 marca 1919 r. został przydzielony do Grupy gen. D. Konarzewskiego jako dowódca baterii. Brał udział w walkach pod Lwowem aż do zdobycia Stryja, na krótko wrócił do Poznania i ponownie wyjechał na front galicyjski (w lipcu 1919). W styczniu 1920 r. uczestniczył z pułkiem w rewindykacji Bydgoszczy. Na początku lutego 1920 r. wyjechał na front wschodni. 10 listopada 1921 r. awansowany na porucznika. Z powodu złego stanu zdrowia 20 grudnia zwolniono go do rezerwy. W 1921 r. wydzierżawił majątek Chlewo (pow. ostrzeszowski). Działal w organizacjach spółdzielczych i powstańczych. 8 lutego 1924 r. awansowany na kapitana rezerwy. Od 5 września 1939 r. służył ochotniczo w wojsku, jako zastępca komendanta Baonu Wartowniczego „Kalisz”, Armii „Poznań”. Po rozbiciu batalionu pod Podzamczem przedarł się z rozbitkami do Warszawy. 26 września w Falenicy dostał się do niewoli, ale w nocy uciekł i 2 października dotarł do Chlewa. Następnego dnia został aresztowany przez żandarmerię i przeniesiony do więzienia w Ostrzeszowie, do jednej celi z pułkownikiem S. Thielem. Z powodów zdrowotnych na krótko zwolniony (28 XI 1939), jednak 5 grudnia z rodziną przewieziony do obozu w Kępnie i wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa. W 1945 r. wrócił do Wielkopolski. W maju 1945 r. w pow. sycowskim organizował spółdzielczość rolniczą i spożywczą. Jesienią 1958 r. przeszedł na emeryturę. Mieszkał w Gliwicach. W 1973 r. otrzymał awans do stopnia majora. Zmarł 12 czerwca 1987 r. w Gliwicach, pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Odznaczony był Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski IV i V kl., Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem

Kazimierz Niezychowski

Zasługi, Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym oraz szeregiem medali i odznak. Ze związku małżeńskiego z Aleksandrą Sieradzką miał dzieci – Barbarę (1921), Annę (1921) i Jacka (1924).

Bibliografia: B. Polak, Niezychowski Kazimierz (1892-1987) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 248-249.

Michał Polak

NOGAJ Stanisław (1897-1971), działacz niepodległościowy - dowódca kompanii, dziennikarz, powstaniec wielkopolski i śląski, por. WP.

Ur. 8 listopada 1897 r. w Poznaniu, w rodzinie woźnicy Jana i Rozalii z Chwiałkowskich. Uczestnik strajku szkolnego 1906 r. W 1912 r. należał do bojówki wojskowo-wywiadowczej podporządkowanej Janowi Kąkolewskiemu. W VI 1913 r. wchodził ze swoim zastępcem w skład hufca skautów „Piast”. Po wybuchu I wojny światowej nosząc pseudonim „Piłat” należał do dziesiątki bojowej „Sęp”, przygotowując się do działań dywersyjnych. 8 V 1915 r. członkowie tej bojówki na czele z N. utworzyli Klub Sportowy „Unia”, prowadząc działalność jawną i konspiracyjną. W VIII 1916 r. powołany do wojska niemieckiego, do oddziału saperów na Wildzie, z którego zdezerterował. Na Wielkanoc 1917 r. N. przeprowadził akcję propagandową, rozlepiając odezwę księcia Mikołaja Mikołajewicza „Do narodu polskiego”. W V 1918 r. został aresztowany. Przy pomocy członków „Unii” uciekł z więzienia i podporządkował się ze swoją bojówką POWZP. Według nie potwierdzonych informacji był zastępcą ppor. M. Andrzejewskiego - komendanta POWZP. W k. IX ponownie aresztowany i osadzony w Grolmanie. 12 XI 1918 r. na czele swojej bojówki zajął baraki będące magazynami za Bramą Kaliską, w nast. dniu brał udział w tzw. zamachu na ratusz. Nie uznawał kierownictwa wydziału bezpieczeństwa NRL. Należał do grona najb. radykalnych niepodległościowców, należąc do oddziału wykonawczo-wywiadowczego. Niezwykle aktywny w pierwszych dniach powstania uczestnicząc ze swoją kompanią w: wieczorem 27 XII akcji przed Prezydium Policji, zajęciu gmachu muzeum - odtąd siedziba jego kompanii, opanowaniu sztabu 20 Brygady na ul. Skarbowej, aresztowaniu w Komendzie Gen. V KA dowództwa oraz władz administracyjnych rejencji i prowincji. 28 XII nie uznał zwierzchnictwa por. J. Maciaszka, jako komendanta miasta. N. usamodzielniał się przestając słuchać rozkazów J. Kalinowskiego, a za swoją siedzibę obrał sztab 20 Pułku Artylerii Polowej przy ob. ul. Solnej. Doprowadził do ponownego aresztowania Blankertza. Podporządkował się ppor. M. Paluchowi i uczestniczył w akcji na Ławicę 5/6 I 1919 r. 8 I znalazł się ze swoją kompanią w składzie organizowanej przez M. Palucha gry skierowanej na front północny. W Gnieźnie, gdzie przygotowano oddziały powstańców do akcji na Szubin, został pomocnikiem kpt. Jana Tomaszewskiego, dowódcy batalionu poznańskiego. Dzięki jego wspomnieniom (bardzo osobistym) znamy atmosferę tych dni w Gnieźnie. Walczył pod Szubinem (11 I), Kcynią i Szamocinem, a nast. na odcinku Paterek-Ludwikowo. 18 II 1919 r. przebywał w P. na pogrzebie swojego podwładnego Edmunda Mikołajczaka. 21 II został aresztowany za bolszewizm. Sąd wojskowy skazał N. na 4 mies. więzienia, zawieszając wykonanie kary na czas wojny. Na wieść o tym podwładni Nogaja opuścili pozycje na froncie podążając mimo przeszkód do P. Wskutek interwencji polityków N. został zwolniony, a dezertorów skoszarowano w Forcie VI na Gołęczynie. W IV 1919 r. z żołnierzy o tendencjach buntowniczych, oczekujących na sąd wojenny, utworzono tzw.

Poznański Batalion Śmierci, w którym N. został dowódcą kompanii szturmowej. Do VI 1919 walczył na Froncie Litewsko-Białoruskim. Krótco leczyl się w Warszawie i Poznaniu. W okresie VI 1919-XI 1920 był oficerem (por.) II Oddz. SG WP, kierując jako por. Stefan Wolski ekspozyturą w Praszce, organizując oddziały konspiracyjne w powiecie kluczborskim, lublinieckim i oleskim. W VII 1919 r. aresztowany przez Niemców w Kluczborku. Skazany przez niem. sąd w Opolu na 15 lat, na mocy amnestii zwolniony 1 XI. Brał udział w akcji plebiscytowej na Śląsku, także na Warmii i Mazurach. W poł. VIII 1920 r. ranny i leczony w szpitalu w Działdowie. Po III powstaniu śląskim założył w Poznaniu Zw. Pol. Młodzieży Socjalistycznej. W XI 1921 r. zwolniony z wojska. Do tej pory nie udało się wyjaśnić okoliczności i dat jego oficerskich awansów; w armii niemieckiej był szeregowcem. Nast. przeniósł się na Śląsk pracując w redakcji „Polonii”, „Kuriera Wieczornego” i „7 groszy”, gdzie opisał swoją działalność na Górnym Śląsku. Wydał broszury: Bitwa pod Szubinem, Banda Hanysa Stolarza (1933), Bosogarda (1934). W 1937 opublikował zbiór reportaży Za drutami i kratami III Rzeszy, będący opisem życia w niemieckim obozie hitlerowskim w Lichtenbergu. Założył w Katowicach Towarzystwo Powstańców Wielkopolskich. We IX 1939 r. był dowódcą 3 kp. Robotniczych Batalionów Obrony Stolicy. Po kapitulacji Warszawy wrócił na Śląsk, ukrywając się założył organizację „Odrodzenie”. 9 III 1940 r. aresztowany przez gestapo, osadzony w Gusen, nast. w Mathausen-Gusen, gdzie pracował w kancelarii obozowej oraz organizował (trener) rozgrywki piłki nożnej. Po wojnie pracował w redakcjach katowickich. Autor wspomnień obozowych Gusen; pamiętnik dziennikarza (Katowice 1945-1946), również obszernych relacji o pracy niepodległościowej w Poznaniu. W Katowicach mieszkał z rodziną przy ul. M. Skłodowskiej 7 m. 2. Aktywnie działał w ZBoWiD, napisał obszernie wspomnienia. Zmarł 27 I 1971 r. w Katowicach. Spoczął na cmentarzu przy ul. Francuskiej. Odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), Gwiazdą Górnośląską, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Bibliografia: J. Karwat, Nogaj Stanisław (1897-1971) (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat. Red. G. Musidlak. Gniezno 2018, s. 240-242.

Janusz Karwat

NOWAK Alojzy (1894-1939), organizator i dowódca oddziałów powstańczych w pow. wrzesińskim, podpułkownik WP.

Ur. 20 czerwca 1894 r. w Poznaniu, w rodzinie woźnego szkolnego Wawrzyna i Weroniki z Maciejewskich. W 1914 r. ukończył gimnazjum w Krotoszynie. W sierpniu zmobilizowano go do armii niemieckiej. W październiku 1918 r. został mianowany podporucznikiem. W połowie grudnia wraz z pułkiem przybył do Wrześni, gdzie w konspiracji brał udział w przygotowaniach do powstania. Organizował kompanie w Miłosławiu, Strzałkowie i Wrześni. Od 27 grudnia był dowódcą batalionu wrzesińskiego. Brał udział w zajęciu Witkowa (29 grudnia) i w potyczce pod Zdziechową (30-31 grudnia 1918 r.). Od 8 stycznia 1919 r. dowodził wrzesińską kompanią karabinów maszynowych. Odznaczyl się w walkach o Szubin (11 stycznia 1919 r.). Z 5 na 6 lutego dowodził 4 kompanią jarocińską w tzw. drugiej bitwie rawickiej. W kwietniu 1919 r. wyznaczony został na dowódcę 2 batalionu 4 Pułku Strzelców Wielkopolskich (58 Pułk Piechoty). 24 czerwca 1919 r. mianowany podporucznikiem. W styczniu 1920 r. awansowany na kapitana. W szeregach puł-

ku walczył na froncie wschodnim. Od stycznia 1921 r. w konspiracji na Górnym Śląsku pod pseudonimem „Neugebauer”, jako jeden z czołowych organizatorów III powstania, a następnie dowódca grupy operacyjnej „Północ”. Jego nazwiskiem był nazwany jeden z powstańczych pociągów pancernych. Po ukończeniu kursu doskonalenia w Centrum Wyszukolenia Piechoty w Rembertowie (listopad 1921 r. - luty 1922 r.) ponownie objął dowództwo 2 batalionu 58 Pułku Piechoty. W styczniu 1928 r. awansowany na majora, a w styczniu 1934 r. - na podpułkownika. Od 1938 r. dowódca 13 Pułku Piechoty. W 1939 r. dowodził tym pułkiem w ciężkich walkach w rejonie Modlina. Poległ 24 września, prowadząc natarcie pułku z rejonu Kazunia na Czosnów i Palmiry. Pochowany na cmentarzu w Kazuniu Polskim, skąd 20 lutego 1952 r. ekshumowany i pochowany na Cmentarzu Powązkowskim. Był odznaczony m.in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi, a pośmiertnie Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Z małżeństwa z Marią Ganke miał dwóch synów: Lecha i Ludomira.

Bibliografia: B. Polak, Nowak Alojzy (1894-1939), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 250-251.

Michał Polak

OBRĘBOWICZ Tadeusz (1885-1940), major rezerwy 17 pułku ułanów wielkopolskich.

Ur. 4 października 1885 r. w Stęszewie, w rodzinie właściciela majątku Skórczewo Józefa i Stanisławy Odrowąż-Waligórskiej. Ukończył Królewskie Gimnazjum Wiktorii Augusty w Poznaniu (przy dzisiejszej ul. Bukowskiej, obecnie mieści się tam I Liceum Ogólnokształcące im. Karola Marcinkowskiego), gdzie uzyskał maturę. Przez 3 semestry studiował na politechnice w Niemczech. Później praktykował w majątku ojca w Skórczewie i jako urzędnik gospodarczy w Libnikach (Prusy Wschodnie), w gospodarstwie rolnym rodziny Waligórskich. Następnie do 1931 roku był administratorem w Skórczewie gm. Dopiewo. W 1907 roku został powołany do służby wojskowej w armii pruskiej; w roku 1909 został mianowany kapralem; w 1910 wachmistrzem. Na stopień podporucznika awansował w 1914 roku i w szeregach 3 Pruskiej Dywizji Rezerwowej został wysłany na front wschodni; od 1917 roku do końca I wojny światowej walczył na froncie zachodnim w Belgii i Francji. W początkach grudnia 1918 roku wrócił z frontu do rodzinnego Skórczewa. Po wybuchu Powstania Wielkopolskiego, razem z bratem Mieczysławem zebrał w Skórczewie zdolnych do noszenia broni ochotników, załadował na furmanki i przetransportował na miejsce zbiórki oddziału powstańczego podporucznika Andrzeja Kopy w Dopiewie. W miejscu koncentracji odpowiedzialny był za zakwaterowanie powstańców. Brał udział w zdobyciu lotniska w Ławicy w nocy z 5 na 6 stycznia 1919 roku; później walczył pod Zbąszyniem. W połowie stycznia 1919 roku, z własnym koniem wierzchowym został odesłany do Gniezna, gdzie został dowódcą 2 szwadronu, nowo tworzonego 3 pułku ułanów (późniejszy 17 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego). Wraz ze swoim pułkiem walczył na północnym odcinku Frontu Wielkopolskiego. 1 czerwca 1919 roku otrzymał awans na stopień majora kawalerii, został dowódcą dywizjonu i przez cały czas brał udział w walkach swojego oddziału. Po śmierci ojca, na własną prośbę odszedł z wojska i zajął się administrowaniem majątkością rodziców w Skórczewie. W 1934 roku zamieszkał w Warszawie i pracował ja-

ko urzędnik w Dyrekcji Okręgowej Poczty i Telegrafów. We wrześniu 1939 roku jako oficer rezerwy 17 Pułku Ułanów został powołany do wojska i skierowany do Ośrodka Zapasowego Wielkopolskiej Brygady Kawalerii w Kraśniku. W nieznanych okolicznościach dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie jenieckim w Starobielsku. Zamordowany na przełomie kwietnia i maja 1940. Brak informacji na temat rodziny. Odznaczony był Srebrnym Krzyżem Zasługi i medalem „Za wojnę 1918-1921”.

Bibliografia: M. Tomkowiak, Obrębowicz Tadeusz (1885-1940), (w:) Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, red. B. Polak, T. I, Poznań 2005, s. 138-139.

Malwina Tomkowiak

OSTRORÓG-GORZEŃSKI Zbigniew (1869 - 1926), organizator powstania, dowódca VI Okręgu Wojskowego .

Ur. 15 lutego 1869 r. w Lgowie (powiat jarociński), w rodzinie właściciela ziemskiego Stanisława i Elżbiety z Węgierskich. Po ukończeniu szkoły ludowej i gimnazjum w Jarocinie, podjął studia na Wydziale Rolnictwa i Leśnictwa Uniwersytetu Berlińskiego, wstępując do tajnych organizacji niepodległościowych. Jednoroczną służbę wojskową w armii niemieckiej pełnił (1902-1903) w 1 pułku huzarów w Miliczu, uzyskując stopień podoficerski. W 1904, po trzykrotnych ćwiczeniach wojskowych mianowany ppor. W międzyczasie objął majątek Tarce (powiat jarociński), gospodarując na roli. Aktywnie współpracował z Towarzystwem Ziemskim oraz udzielał się w pracach Powiatowego Komitetu Wyborczego. Z chwilą wybuchu rewolucji w Niemczech włączył się do przygotowań do zbrojnego powstania. Z inicjatywy członków tajnej organizacji „Jedność”, z 8 na 9 XI 1918 w koszarach zapasowych 46 pułku piechoty w Jarocinie rozpoczął się bunt, w wyniku którego powstała pierwsza w Wielkopolsce Rada Żołnierska, przejmując w mieście władzę wojskową i policyjną w skład której wszedł również Gorzeński. 10 listopada powstała Rada Robotnicza, tworząc po połączeniu się z Radą Żołnierską jarocińską Radę Robotniczą i Żołnierską. W dniu następnym członkowie „Jedności” przystąpili do organizowania w koszarach oddziału zbrojnego pod dowództwem sierż. B. Kirchnera. 29 listopada przywódcy „Jedności” zwrócili się do Gorzeńskiego z propozycją objęcia komendy nad polskim oddziałem, który organizowany był pod szyldem Służby Straży i Bezpieczeństwa. Obejmując dowództwo, przejął częściowo koszty utrzymania oddziału. Wkrótce oddział przekształcony został w polski baon, któremu Gorzeński ufundował sztandar, a na stanowisko kapelana powołał ks. I. Niedźwiedzińskiego, organizując także łączność, poprzez gońców, z innymi ośrodkami powstańczymi. Wybuch powstania zastał go w Po-

Zbigniew Ostroróg-Gorzeński

znaniu, gdzie przebywał z okazji wizyty I. Paderewskiego. Na jego telefoniczny rozkaz, w trybie alarmowym ściągnięto do Jarocina rozlokowany nad granicą rosyjską baon, który rozbroił stacjonujący w koszarach oddział niemiecki. 28 XII 1918 przybył do Jarocina z rozkazem zatrzymywania przejeżdżające przez miasto niemieckie transporty wojskowe. Ogółem do końca grudnia 1918 zatrzymano i rozbrojono 4 transporty, zdobywając broń, amunicję i żywność. W tym czasie baon rozrósł się do ok. 1000 żołnierzy. 31 grudnia otrzymał z Dowództwa Głównego rozkaz opanowania Ostrowa Wielkopolskiego, będącego jeszcze w rękach niemieckich, ale z chwilą jego przybycia (1 I 1919) miasto było już wolne. 3 I 1919 brał udział w pertraktacjach z niemieckim dowództwem 37 pułku piechoty w Krotoszynie, w wyniku których Niemcy opuścili miasto, a wkroczyła tam część sił baonu jarocińskiego. Zajęto także Zduny, skąd Gorzeński wysłał do Cieszkowa B. Kirchnera w celu zawarcia umowy z Niemcami odnośnie przebiegu granicy południowej. 4 I 1919 oddział jarociński opuścił Zduny, zluzowany przez 1 kompanię baonu pogranicznego i otrzymał rozkaz Dowództwa Głównego w P-niu skierowania 1 kompanii B. Kirchnera na Front Północny pod Nakło, a 6 stycznia sam z 2 kompanią J. Karolczaka wyruszył na Front Zachodni pod Zbąszyń. 10 stycznia, przebywając w Nowym Dworze, otrzymał nominację na stanowisko dowódcy VI Okręgu Wojskowego z siedzibą w Jarocinie oraz rozkaz bezwzględnego jego zajęcia. Pełniąc obowiązki dowódcy Okręgu, formował dalsze oddziały, kierowane następnie na różne odcinki Frontu Wielkopolskiego. Zorganizowany przez niego baon wszedł w skład 11 Pułku Strzelców Wielkopolskich. 19 II 1919 Dowództwo Głównie dokonało kolejnej reorganizacji frontu i Okręgu Wojskowego, w wyniku której mianowany został (9 marca) komendantem etapu przy II Okręgu Wojskowym w Jarocinie. 24 III 1920 na własną prośbę, zwłaszcza względu na stan zdrowia, przeszedł w stopniu kpt. do rezerwy (awans 12 VI 1919 ze starszeństwem od 1 IX 1918), a 28 V 1921 awansowany został do stopnia mjr. rezerwy. Po opuszczeniu szeregów Wojska Polskiego osiadł w majątku Tarce. 15 I 1922 powstało w Jarocinie Towarzystwo Powstańców i Wojaków, którego był komendantem, a w listopadzie 1922 został honorowym obywatelem miasta Jarocina, aktywnie uczestnicząc przy budowie Pomnika Wolności (wg projektu W. Marcinkowskiego, 1922) i tablicy pamiątkowej poświęconej Poległym Bohaterom (1924). Aktywnie uczestniczył również w pracach Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" oraz współpracował z miejscową jednostką wojskową. Zmarł w Tarcach. Pochowany został w grobowcu rodzinnym w Lgowie.

Bibliografia: P. Bauer, Ostroróg-Gorzeński Zbigniew (1869hh-1926), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 260-261.

Piotr Bauer

PALUCH MIECZYŚLAW (1888-1942), działacz niepodległościowy, organizator i dowódca oddziałów powstańczych, mjr WP.

Ur. 10 października 1888 r. w Trzemżalu (gm. Trzemeszno), w rodzinie gospodarza Jana i Józefy z Mayorów. W 1898 r. rozpoczął naukę w progimnazjum w Trzemesznie. Należał do TTZ. Za udział w strajku szkolnym wydalony z Trzemeszna. Przyjęty w gimnazjum w Gnieźnie został ponownie wydalony za działalność w TTZ. Ojciec postarał się o przyjęcie syna do gimnazjum w Wągrowcu, a następnie w Międzyrzeczu, gdzie jako ekstern uzyskał świadectwo dojrzałości (1909). Podjął studia ekonomiczno-handlowe w Ber-

linie, zakończone egzaminem i uzyskaniem patentu uprawniającego do pracy przedsiębiorstwach handlowych. Praktykę odbył w Gdańsku. 13 X 1913 r. został powołany do odbycia służby wojskowej w 5 PAC w Poznaniu. Po wybuchu wojny nadal służył w artylerii jako podoficer, głównie na froncie zachodnim. W 1917 r. uzyskał stopień podporucznika. Jesienią 1918 r. nie wrócił z urlopu do swojej jednostki. Ukrywał się w rodzinnych stronach, także u brata w Kępnie, jako „Maks”, „Polochowski”. 7 XI 1918 r. przyjechał do Poznania poszukując pracy m.in. w Zakładach Cegielskiego. Spotkał swojego przyjaciela z lat gimnazjalnych Bohdana Hulewicza, który wprowadził go w krąg osób przygotowujących powstanie. 10 XI został członkiem Komisji Wojskowej CKO, nawiązując kontakty z Bronisławem Sikorskim i Wojciechem Korfantym. Komisariat NRL widział w nim oficera mogącego zdyscyplinować prących do powstania członków POWZP i różnych bojówek niepodległościowych. Objął nad nimi opiekę, będąc ich nieformalnym komendantem. Wykorzystując zapal młodzieży przyczynił się do sukcesu

Mieczysław Paluch

brawurowego najścia na Ratusz i opanowania przez Polaków Wydziału Wykonawczego RRIŻ w Poznaniu (13 XI). P. został delegatem Rady przy komendzie V KA. Bardzo szybko stał się P. organizatorem kadr i legalnie tworzonych kompanii SSiB. Powstał batalion liczący w poł. XII 1918 r. ok. 2000 żołnierzy. Nawiązał kontakty z innymi ośrodkami, m.in. w Gnieźnie, Jarocinie, Pleszewie i Wrześni. W XI-XII 1918 r. wraz z B. Hulewiczem skupili wokół siebie grupę młodych oficerów i podoficerów, tworząc namiastkę tajnego sztabu wojskowego, który pełnił rolę ośrodka dyspozycyjnego dla legalnych i konspiracyjnych oddziałów polskich w P. i na prowincji. Utrzymywał kontakty z wysłannikami Sztabu Generalnego WP, dostarczając im danych do raportów o sytuacji Poznańskiem. 27 XII 1918 r. wprowadził do akcji kompanie SSiB, usiłując skłonić NRL do ogłoszenia powstania na terenie całego zaboru. Wysłał też emisariuszy lub przekazał polecenie rozpoczęcia akcji zbrojnej w innych miastach. Organizował ochotników do oddziałów piechoty, artylerii i kawalerii. Z jego inicjatywy zajęto większość obiektów wojskowych P. i okolicy. Po utworzeniu pol.- niem. komendy miasta doszło do sporu z Janem Maciaszkim o podporządkowanie oddziałów SSiB. Paluch przedstawił Komisariatowi NRL projekt wypowiedzenia Niemcom „małej wojny”. Kierownictwo polit. potraktowało to jako niesubordynację i konkurencję wobec tworzonego DG wojsk powstańczych. Na polecenie polityków DG pozbawiło M. Palucha komendy nad SSiB (4 I 1919) kierując go do nieistniejącej jeszcze komendy artylerii. Z 5 na 6 I wziął udział w wyprawie na Stację Lotniczą na Ławicy, którą zajęto przy niewielkich stratach. Po klęsce pod Szubinem (7-8 I) organizuje ochotnicze kompanie z P. i okolic, kierując je do Gniezna, jako miejsca koncentracji zgrupowania powstańczego. Podczas kolejnych odpraw kadry dowódczej przekonał K. Gru-

dzielskiego do zmiany planu ofensywy na Szubin. Osobiście kierował działaniami taktycznymi o Sz., później Kcynię. Był szefem sztabu na Fr. Płn., przyczyniając się do utrzymania linii Noteci. Płk K. Grudzielski dał mu wolną rękę do działań na tym kierunku. Dekretem Komisarjatu NRL nr 49 z 5 V awansowany został do stopnia kpt. Po krótkim przydziale do Inspektoratu Artylerii został dowódcą 8 PSW w Krotoszynie. Po podporządkowaniu jego pułku płk. A. Jasińskiemu, popadł w ostry konflikt z przełożonym. Sprawa zakończyła się przeniesieniem P. do dyspozycji Dowództwa Fr. Wlkp. (23 XI 1919), potem Inspekcji Artylerii DOGen. Poznań. 2 III 1920 r. przeniesiony został na Górny Śląsk, gdzie objął kierownictwo Wydziału Apropowizacyjnego Polskiego Komitetu Plebiscytowego. Nawiązał też kontakt z POWGŚl. Gdy wybuchło II powstanie śląskie, jego dowództwo powierzono M. Paluchowi. Wskutek interwencji Komisji Międzysojusznicej walki przerwano (24 VIII 1919), a POWGŚl. formalnie rozwiązano. Jej zadania przejęła legalna Centrala Wychowania Fizycznego na czele z kpt. M. Paluchem. W wyniku intryg P. wycofał się z pracy w CWF, działając nadal w Komitecie Plebiscytowym. W k. XI 1920 r. skierowany do Gniezna, gdzie 29 III 1921 r. na własną prośbę przeniesiono go do rezerwy. Jednocześnie awansowano go do stopnia mjr. ze starszeństwem od 1 VII 1919 r. Początkowo prowadził biuro zajmujące się handlem sprzętem rolniczym. Od 1923 r. dzierżawił polski majątek Piwnice k. Torunia. Od 1922 r. działał w Związku Towarzystw Powstańców i Wojaków. Po przewrocie majowym 1926 r. stał się rzecznikiem ścisłej współpracy z obozem sanacyjnym. W 1934 r. przyjął stanowisko dyrektora nadzoru państwowego dóbr hr. Hochberg-Pszczyńskiego. Działał w Związku Oficerów Rezerwy i BBWR. Jesienią 1939 r. przedostał się do Francji, a później do Anglii, gdzie jako zwolennika sanacji skierowano go do Bute w Szkocji, do obozu izolacyjnego w Rothsay. Tam zmarł 18 VII 1942 r. Pochowany na cmentarzu w Rothsay. Był odznaczony m.in. OVM V kl., KM z Mieczami, OOPV kl. W latach 1921-1935 był żonaty z Jadwigą Prus-Wieczfńską. Małżeństwo było bezdzietne. Od 2015 r. działa Tow. Pamięci mjr. M. Palucha, zrealizowano również o P. film – fabularyzowany dokument pt. „Mieczysław Paluch, człowiek, powstaniec, dowódca” (reż. Janusz Sidor).

Bibliografia: B. Polak, *Paluch Mieczysław (1882-1942)*, (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 267-269; J. Karwat, *Paluch Mieczysław (1882-1942)*, (w:) J. Karwat, *Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat*, red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s.243-245.

Janusz Karwat

PASZKIEWICZ Gustaw (1893-1955), generał dywizji WP.

Ur. 20 marca 1893r. w Wasiliskach (ówczesny pow. lidzki na Wileńszczyźnie), w rodzinie ziemiańskiej, jako syn Leonarda i Justyny z Felińskich. Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku Litewskim w 1913 r. wstąpił do Wileńskiej Szkoły Wojskowej. W latach 1914-1917 służył w armii rosyjskiej. 8 grudnia 1917 r. w stopniu kapitana wstąpił do I Korpusu Polskiego w Rosji. Awansowany przez generała J. Dowbor-Muśnickiego na podpułkownika. Do Wojska Polskiego wstąpił 11 listopada 1918 r. i został skierowany na kurs dla oficerów w Dęblinie. Od 6 grudnia tegoż roku w Ministerstwie Spraw Wojskowych, w styczniu 1919 r. skierowany do Poznania. Od 28 lutego 1919 r. dowodził batalionem 1 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Objął dowództwo (16 marca) 1 Pułku i na jego czele wyróżnił się w walkach z Ukraińcami o Lwów i pod Stryjem. Z pułkiem przeszedł szlak

bojowy w latach 1919-1920 (przemianowanym na 55 Poznański Pułk Piechoty). W latach 1921-1939 kolejno dowodził: 55 Poznańskim Pułkiem Piechoty, Szkołą Podchorążych i Oficerską Szkołą Piechoty w Warszawie, piechotą w 24 Dywizji Piechoty i od 1935 r. 12 Dywizją Piechoty. W 1938 r. mianowany generałem brygady. W 1939 r. dowodził 12 Dywizją Piechoty w ramach Armii „Karpaty”. W 1939 r. przez Rumunię przedostał się do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii, gdzie m.in. dowodził 1 Brygadą Strzelców I Korpusu w Szkocji (27 lipca 1940 r. - 31 maja 1942 r.), na Bliskim Wschodzie 4 Dywizją Strzelców, następnie 2 Samodzielną Brygadą Pancerną. Od czerwca 1943 r. w Wielkiej Brytanii. W 1945 r. wrócił do kraju. Od 22 stycznia 1946 r. dowodził 18 Dywizją Piechoty i aktywnie uczestniczył w likwidacji polskich oddziałów antykomunistycznych w Białostockiem. Politycznie angażował się po stronie komunistów. Opublikował broszurę *Dlaczego kandyduję z listy nr 3?*, będącą paszkwilem na kierownicze koła II Rzeczypospolitej, ostro atakował też Rząd Polski w Londynie. W 1947 r. awansowany na generała dywizji i wyznaczony dowódcą Okręgu Wojskowego Warszawa, poseł na Sejm. Od 1948 r. w dyspozycji MON. W 1952 r. przeniesiony w stan spoczynku. Zmarł w Warszawie 27 lutego 1955 r. i tam został pochowany. Był członkiem pierwszej Kapituły Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, odznaczony tym orderem kl. V, IV i III oraz Krzyżem Niepodległości i Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

Bibliografia: B. Polak, *Paszkwiewicz Gustaw (1893-1955)*, (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 271.

Michał Polak

PINIECKI Bolesław Wiktor pplk (1892 - 1940), dowódca batalionu w czasie powstania.

Ur. 16 września 1892 r. w Karczewie, w rodzinie nauczyciela Bronisława i Bronisławy de Elimer. Uczęszczał do gimnazjum w Poznaniu, a następnie we Wschowie, gdzie w 1914 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Od 1906 r. należał do Towarzystwa Tomasza Zana. W latach 1912-1914 był prezesem organizacji we Wschowie. Stworzył wtedy tajną Drużynę Strzelecką. Pełnił funkcje zastępcy komendanta, prowadząc ćwiczenia wojskowe w lasach wschowskich. 3 sierpnia 1914 r. został powołany do wojska niemieckiego z przydziałem do dyonu zapasowego 2 pułku artylerii ciężkiej w Poznaniu. Od 20 października na froncie zachodnim, dowódca plutonu. 24 sierpnia 1917 r. mianowany ppor. Do 23 stycznia 1918 r. pełnił funkcję oficera obserwacyjnego 2 dyonu. Od 24 stycznia tegoż roku przeniesiony do dyonu zapasowego. Od 16 października w dyonie zapasowym 23 pułku artylerii ciężkiej w Poznaniu. W listopadzie 1918 r. nawiązał kontakt z Mieczysławem Paluchem, wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego i na jego rozkaz włączył się w organizację oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa, kierując tajnym biurem informacyjnym na Wildzie. 27 grudnia brał udział w zajęciu magazynów uzbrojenia przy Wielkich Garbarach. W ostatnich dniach grudnia 1918 r. przystąpił do organizowania batalionu powstańczego. Na jego czele zajmował Stację Lotniczą na Ławicy (z 5 na 6 stycznia 1919 r.). Baon wcielony został do 10 Pułku Strzelców Wielkopolskich; od 23 stycznia do 14 kwietnia 1919 r. pełnił funkcje adiutanta. Dekretem Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej nr 41 (poz. 117 z 13 kwietnia 1919 r.) mianowany został por. (ze starszeństwem od 1 listopada 1917 r.). 14 kwietnia 1919 przeniesiony do 2 dy-

onu 1 Pułku Artylerii Ciężkiej Wielkopolskiej jako dowódca baterii. 26 maja mianowany dowódcą III baonu 1 Pułku Rezerwowego. Od 1 do 20 września przydzielony do szkoły podoficerskiej 1 Pułku Strzelców Wielkopolskich. 16 kwietnia 1920 r. objął dowództwo baterii w 14 Pułku Artylerii lekkiej, a od 20 lipca dowództwo 5 baterii w 15 Pułku Artylerii Ciężkiej. Jako dowódca baterii: W walce o Płock w dniach 18-19 sierpnia 1920 dowodził 5 baterią 15 pułku artylerii ciężkiej. Przyczynił się do tego, że bolszewicy nie zdobyli Płocka. DO ostatniej chwili, kiedy 5 bateria dostała się pod silny ogień artylerii nieprzyjaciela, pozostał na posterunku obserwacyjnym, aby uratować przyrządy optyczne, miernicze i telefoniczne - co mu się udało, ale został odcięty od oddziału. Wtedy przepłynął wpław Wisłę pod ogniem nieprzyjaciela. Za czyn ten odznaczony został VM 5 kl. (nr 4122). 20 października mianowany kapitanem. Od 1 grudnia przydzielony do 15 DP, a od 20 lutego 1921 r. do Dowództwa Okręgu Generalnego Pomorze,

Bolesław Wiktor Pinecki

od 1 sierpnia był tymczasowym dowódcą 30 Dywizjonu Artylerii Ciężkiej, a następnie dowódcą kadry zapasowej 7 Pułku Artylerii Ciężkiej. Od 17 października przeniesiony do DOK nr VII, 2 grudnia objął dowództwo kadry zapasowej 7 PAC, od 19 czerwca 1922 r. był dowódcą 2 dyonu 7 PAC, później kadry zapasowej. Od 24 października 1923 r. był dowódcą 1 dyonu 7 Pułku Artylerii Ciężkiej. Od 26 lipca 1924 r. kwatermistrzem. 25 kwietnia 1927 r. mianowany majorem. Od 1 sierpnia 1929 r. był dowódcą III dyonu 7 PAC, a od 15 II 1932 dowódcą II dyonu 19 Pułku Artylerii Ciężkiej. 1 stycznia 1934 r. mianowany podpułkownikiem i przesunięty 27 kwietnia t. r. do 17 Pułku Artylerii Lekkiej na stanowisko zastępcy dowódcy pułku. Od 1936 r. był zastępcą dowódcy 10 Pułku Artylerii Ciężkiej. We wrześniu 1939 r. dowodził artylerią dywizyjną w 36 Rezerwowej Dywizji Piechoty wchodzącej w skład Armii "Prusy". Po 17 września 1939 r. w nieustalonych okolicznościach dostał się do niewoli sowieckiej i osadzony w obozie w Kozielsku. Znajduje się na liście wywozowej nr 032/1 z 14 kwietnia 1940 r. Zamordowany został w Katyniu. Odznaczony był także Krzyżem Niepodległości z mieczami, Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi oraz licznymi medalami i odznaczeniami. Ze związku małżeńskiego z Marią z Pędzińskich, miał trzech synów: Ryszarda Jana (1926), Jerzego Bronisława (1931) i Andrzeja.

Bibliografia: B. Polak, Pinecki Bolesław Wiktor ppłk (16 IX 1892 - 1940), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 277-278; B. Polak, Pinecki Bolesław Wiktor (16 IX 1892 - 1940), (w:) Wielkopolanie Kawalerowie Orderu Virtuti Militari 1918-1920, red. naukowa B. Polak i M. Polak, Koszalin 2010, s. 156-157.

Bogustaw Polak

PNIEWSKI Wiktor (1891 - 1974), pierwszy komendant Ławicy.

Ur. 5 grudnia 1891 r. w Klecku (powiat gnieźnieński), w rodzinie urzędnika pocztowego Stanisława i Anny z Chrzanowskich. Do szkoły uczęszczał w Poznaniu. W trakcie nauki w Szkole Handlowej, od 1906 należał do Towarzystwa Tomasza Zana. Od 1910 pracował w Poznaniu jako drogerzysta. W październiku 1911 powołany został do odbycia służby wojskowej w armii niemieckiej - w 9 pułku huzarów w Strasburgu, skąd w grudniu 1913 przeniesiono go do 4 baonu lotniczego jako pomocnika mechanika. Od 2 X 1916 do 1 VI 1917 przebywał na kursie w Szkole Lotniczej w Koszalinie, którą ukończył w stopniu sierż. pilota. W sierpniu 1918 kontuzjowany na Froncie Zachodnim, w październiku ze szpitala skierowany do stacji lotniczej na Ławicy. Od listopada 1918 był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej Żabom Pruskiego i organizatorem jej komórki wśród Polaków, pilotów i żołnierzy obsługi stacji. Wybrany został także do Rady Robotniczej i Żołnierskiej, jej Wydziału Wykonawczego w Poznaniu. Jak wynika z wniosku odznaczeniowego, przez swoje zarządzenia uniemożliwił Niemcom wywiezienie ze stacji sprzętu lotniczego, który dostał się później w ręce powstańców. Od 27 XII 1918 uczestniczył w walkach, min. przyczynił się do opanowania Ławicy (z 5 na 6 I 1919). Był pierwszym komendantem stacji. Dekretem Komisariatu NRL nr 2 (poz. 31 z 21 I 1919) mianowany został ppor. Na przełomie stycznia i lutego formował 1 Lotniczą Eskadrę Wielkopolską. 15 lutego objął jej dowództwo. Za czyny te odznaczony został VM 5 Id. (nr 1136). 13 marca wyruszył na front wspierając z powietrza Grupę Wielkopolską walczącą pod Lwowem. 7 czerwca wrócił z eskadrą do Poznania. Od 16 czerwca na Froncie Wielkopolskim, operując z lotniska Wojnowice pod Bukiem. 6 września tego roku eskadra skierowana została na Front Litewsko-Białoruski. W styczniu 1920 powrócił z frontu (1 niczej w Warszawie. Od 13 II do 10 VI 1925 odbył kurs doskonalenia dla oficerów sztabowych w Rembertowie i kurs kwatermistrzowski przy Wyższej Szkole Wojennej. 11 1927 awansowany do stopnia mjr., w 1936 – pplk. W latach 1925-1939 był kolejno: oficerem taktycznym pułku, dowódcą dyonu, kwatermistrzem 3 pułku lotniczego w P-niu, komendantem bazy 6 pułku lotniczego we Lwowie (1932-1935) i Centrum Wyszkożenia Lotnictwa nr 1 w Dęblinie (1935-1936), zastępcą w Warszawie Szefa Kierownictwa Zaopatrzenia Lotnictwa (1936-1939). We wrześniu 1939 przez Rumunię dotarł do Francji, gdzie dowodził eskadrą oficerską. W czerwcu 1940 organizował ewakuację lotniska do Wielkiej Brytanii. Został tam mianowany komendantem obozu żołnierskiego Polskich Sił Powietrznych (Dunholme-Lodge, 1940-1947). W 1947 wrócił do Polski i 27 lipca został zweryfikowany w stopniu płk. Do przejścia na emeryturę (18 VII 1952) był m. in. dowódcą pułku lotniczego, szefem Wydziału Wojskowego w Państwowym Instytucie Hydrologiczno-Meteorologicznym. Od 1952 do 1968 był cywilnym pracownikiem tego Instytutu, jak również członkiem Klubu Seniorów Lotnictwa przy Aeroklubie PRL. Zmarł w Koźminie (koło Maciejewa), pochowany na cmentarzu w Rozdrażewie. Odznaczony był także Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski 5 i 4 kl., Złotym Krzyżem Zasługi, Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, orderem Korony Rumunii oraz licznymi medalami i odznakami. Ze związku małżeńskiego Jadwigą z Drygasów pozostawił syna Zbigniewa (1920).

Bibliografia: B. Polak, Pniewski Wiktor (1891-1974), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 282-283.

Bogusław Polak

POŁCZYŃSKI Marcei Stanisław (1894-1940), oficer zawodowy, dowódca kompanii witkowskiej, ofiara zbrodni katyńskiej, mjr WP.

Ur. 26 kwietnia 1894 r. w Witkowie, jako syn kupca Józefa i Marii z domu Ogórkiewicz. Od 1914 r. w armii niemieckiej (49 PP), na froncie wschodnim, potem francuskim. 27 XI 1918 r. powrócił do Witkowa, angażując się w przygotowania do wystąpienia zbrojnego. Został członkiem Powiatowej Rady Ludowej w Witkowie, wybrano go delegatem na Polski Sejm Dzielnicowy w Poznaniu (3-5 XII 1918 r.). Należał do organizatorów ochotniczej kompanii witkowskiej. Początkowo dowodził tym pododdziałem wraz z Ignacym Jezierskim. 1 I 1919 r. przybył z kompanią do Gniezna, uczestnicząc w walkach o Strzelno, Kruszwicę i Inowrocław. Od II 1919 r. był w stopniu ppor. dowódcą kompanii 12 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Udział w rewindykacji Pomorza. Od końca I 1920 r. na froncie litewsko-białoruskim, potem z pułkiem w działaniach odwrotowych i ofensywnych tej wojny. W 1921 r. przeniesiony do 59 PP w Inowrocławiu, gdzie zorganizował izbę pamięci oddziału. 15 VII 1924 r. Po trzech latach przeniesiony komendy Obozu Ćwiczebnego Biedrusko, następnie do 8 Pułku Legionów w Lublinie. Oddelegowany do Przystosowania Wojskowego. Od 1934 r. był oficerem Referatu Mobilizacyjnego DOK II w Lublinie. 14 IX 1939 r. opuścił Lublin ze sztabem okręgu, organizując punkt dowodzenia w Kowlu. Na wiadomość o wkroczeniu Armii Czerwonej (17 IX) usiłował się przedostać ze sztabem gen. Mieczysława Smorawińskiego na Węgry. W okolicy Włodzimierza Wołyńskiego został internowany. Osadzony w obozie w Kozielsku. 4 IV 1940 r. odjechał transportem do Katynia, gdzie został zamordowany. Awansowany pośmiertnie na stopień majora (2007). Odznaczony Orderem VM 5 kl., KW, SKZ. Żonaty z Marią z Rosińskich, z którą miał córkę Halinę i syna Zdzisława. W 2016 r. odsłonięto tablicę upamiętniającą P. przy ul. Poznańskiej w Witkowie.

Bibliografia: J. Karwat, Połczyński Marcei Stanisław (1894-1940), (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat, red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s. 248.

Janusz Karwat

POCZEKAJ Władysław (1885-1958), dowódca kompanii pakoskiej, kpt. Wojska Polskiego.

Ur. 4 czerwca 1885 r. w Bydgoszczy, w rodzinie inteligenckiej Stefana i Apolonii z Cichockich. Ukończył szkołę podstawową i wydziałową w Bydgoszczy, następnie w Sprembergu (dolnołużycki: Grodk; polski historyczny: Gródek na Łużycach) odbył studium dla nauczycieli szkół handlowych, gdzie po uzyskaniu dyplomu podjął pracę. W 1914 r. został powołany do armii niemieckiej. 13 XI 1918 r. wrócił do Pakości i wziął udział w organizacji oddziału powstańczego. 5 I 1919 r., jako dowódca kompanii pakoskiej wyruszył na odsiecz Inowrocławia i walczył (do 6 I) w składzie zach. grupy operacyjnej. 11 stycznia z K. Dratwińskim dowodził oddziałem ok. 200 powstańców w bitwie o Łabiszyn, walczył też w okolicy Barcina, Rynarzewa i Chodzieży (front płn.). W połowie października 1919 r. przeniesiony do rezerwy w stopniu por. W latach 1919-1922 był prokurentem w Banku Handlowym w Poznaniu (od 1921 w Bydgoszczy), 1922-1934 prezesem rady nadzorczej hurtowni drewna w Bydgoszczy (do 1925 r.) i Towarzystwa Akcyjnego Bydgoskiej Fabryki Narzędzi.

Od 1934 r. prowadził własne przedsiębiorstwo w Bydgoszczy (cegielnię). W 1937 r. przeprowadził się do Poznania. W okresie międzywojennym był członkiem zarządu głównego Związku Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu. Na rynku w Pakości nad Notecią (15 VIII 1937) wzniesiono pomnik, upamiętniający czyn zbrojny kompanii pakoskiej oraz jej dowódcy. Zburzony przez Niemców w 1939 r., został ponownie odbudowany i odsłonięty 15 VIII 1947 r. Uczestniczył w kampanii wrześniowej 1939 r. i jesienią wysiedlony został z rodziną do Warszawy, poszukiwany za udział w powstaniu – ukrywał się. Należał do Armii Ludowej, był oficerem do zadań specjalnych (organizował ratunek dla więźniów „Pawiaka” i więzienia przy ul. Rakowieckiej), awansowany do stopnia kpt. W 1945 r., w szeregach II Armii Wojska Polskiego, walczył m. in. na Rzeszowszczyźnie. W 1946 r. delegowany na stanowisko burmistrza Międzyrzecza, funkcję tę sprawował do 1948 r. W latach 1948-1955 prowadził w Poznaniu prywatną firmę. Przeszedł na emeryturę w 1956 r. Zmarł 11 sierpnia 1958 r. w Poznaniu, pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu górczyńskim. Odznaczony był m. in. Krzyżem Walecznych (1944), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1946), Złotym Krzyżem Zasługi (1947), Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (1957). Żonaty z Anielą z Drozdowskich (1885-1960), pielęgniarką w powstańczym szpitalu w Pakości, miał syna Jana Stefana (1910-1985).

Bibliografia: G. Łukomski, Poczekaj Władysław (1885-1958), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 283.

Grzegorz Łukomski

ROGALSKI Edmund (1891-1961), samorządowiec, dowódca kompanii kłęckiej, kpt. WP.

Ur. 22 października 1891 r. w Kłecku, w rodzinie mistrza rzeźnickiego Wincentego i Walentyny z Imbierowiczów. Początkowo był uczniem gimnazjum w Trzemesznie i Gnieźnie, jednak za przynależność do tajnego TTZ został wydalony z zakazem do uczęszczania do gimnazjów na terenie Poznańskiego. Następnie przez dwa lata w Oberlahstein pod Koblencją. W 1914 r. jako ekstern zdał maturę w Gimnazjum Św. Marii Magdaleny w Poznaniu, po czym podjął studia na Uniwersytecie w Berlinie na kierunku ekonomia. Został zmobilizowany do wojska niemieckiego 2 VIII 1914 r. do 49 PP, a nast. 210 PP, walczył na froncie zachodnim. W 22 III 1915 r. ukończył kurs oficerski i został awansowany na podporucznika. Ranny do 28 II 1916 r. był hospitalizowany. Objął następnie stanowisko dowódcy kompanii i służył na froncie zachodnim oraz rumuńskim. W XI 1918 r. urlopowany, wyjechał do Kłecka, gdzie zastał go wybuch Powstania Wielkopolskiego. Objął następnie dowództwo nad kompanią kłęcką i wraz ze swoim oddziałem opanował to miasto, a następnie stację kolejową w Łopienniu przyczyniając się do kapitulacji oddziału niemieckiego. Z ochotników z Kłecka, Gniezna i Janowca sformował kompanię, która została wcielona do batalionu gnieźnieńskiego, jako 3. kp. Dowodził następnie tym pododdziałem w bitwach pod Szubinem, w walkach o Rynarzewo i pod Szczepcami. Jego kp. 6 IV 1919 r. weszła w skład 4 PSW (późniejszy 58 PP). Po miesiącu został przeniesiony do 5 PSW i w składzie tego oddziału walczył w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920. 23 V 1919 r. został awansowany na porucznika, a 1 IV 1920 r. na kapitana. Od 29 IX

1920 r. dowodził batalionem zapasowym 67 PP. Po ukończeniu kursu dowódców baonów w Biedrusku (I 1921 r.) otrzymał stanowisko d-cy I batalionu w tym pułku. Z dniem 31 XII 1922 r. odszedł z wojska. Przez dwa lata był dyrektorem Powszechnej Kasy Chorych w Gnieźnie. W 1925 r. został burmistrzem Jarocina; w 1939 r. wybrany ponownie, sprawując to stanowisko do wybuchu wojny. W 1939 r. został aresztowany przez Niemców i wywieziony z rodziną do obozu przejściowego w Cerekwicy, a w grudniu przesiedlony do Opczna. Pracował jako tłumacz i społecznie kierował delegaturą Rady Głównej Opiekuńczej. 16 stycznia 1945 r. podczas nalotu sowieckiego został ranny. Nie odzyskał pełnej sprawności (75% inwalidztwa), był do 1947 r. delegatem przedsiębiorstwa zbożowego, potem pracował w spółdzielni inwalidów. Zmarł w wyniku wypadku 3 VII 1961 r., pochowany na cmentarzu w Jarocinie. Odznaczony był m. in.: Orderem Virtuti Militari V kl. (1921), Krzyżem Niepodległości, Medalem X-lecia Odzyskania Niepodległości. Był żonaty z Kazimierą Wrzyszczyńską, z którą miał dzieci: Otylię (1920), Bogumiłą (1926) i Teresę (1927). Wydał drukiem wspomnienia Kompania kłeckowska (Jarocin 1936, KłECKO 2012 – oprac. D. Jung i B. Borowiak). W 1978 r. Gerard Górnicki poświęcił R. sztukę Poszli ci, którzy powinni, wystawioną 27 XII w Teatrze Polskim w Poznaniu. 27 XII 1985 r. odsłonięto tablicę pamiątkową na budynku, w którym odbyło się pierwsze zebranie powstańców.

Bibliografia: J. Karwat, Rogalski Edmund (1891-1961), (w:) (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat, red. G. Musidlak. Gniezno 2018, s. 252-253.

Janusz Karwat

ROŻEK Jan (1886-1940), dowódca kompanii lwóweckiej.

Ur. 6 października 1886 r. w Wąsowie (pow. nowotomyski), w rodzinie rolnika Jana i Marii z Pawlików. W latach 1893–1901 uczęszczał do szkoły powszechnej w Wąsowie. W 1903 r. wyjechał do Lipska, gdzie podjął naukę jako brukarz. Do czynnej służby wojskowej powołany został do 22 baonu saperów w mieście Risa (Saksonia). Następnie pracował jako konduktor w Lipsku. Podczas I wojny światowej przebywał w armii niemieckiej (22 baon saperów) na froncie zach. (Francja). W listopadzie 1918 r. uciekł do Wielkopolski, gdzie obok S. Łąckiego był współorganizatorem kompanii powstańczej we Lwówku. Na jej czele w pierwszych dniach stycznia 1919 r. rozbroił niemieckich kolonistów (w Wąsowie, Kuślinie, Władysławowie, Chraplewie i Głuponiach) oraz obsadził Lwówek i okolice. Zajął okolice Miedzichowa i przerwał tor kolejowy Trzciel-Lwówek (6 i 7 I 1919). 6 stycznia sformował z roczników niepoborowych we Lwówku kompanię liczącą 120 ochotników. 9 stycznia uderzył na Sempolno i Miedzichowo, a 16 stycznia na Lewice, odnosząc poważne sukcesy. W lutym 1919 r. walczył przeciwko Niemcom pod Grudną i Blakami, zdobywając dwa ciężkie kulomioty, 1 kwietnia przydzielony do 7 Pułku Piechoty (późniejszy 61 Pułk Piechoty), pełnił funkcję dowódcy 6 kompanii do kwietnia 1920 r. W grudniu 1920 r. wstąpił do Policji Państwowej. Po odbyciu kursu szkolnego w Poznaniu, początkowo pełnił służbę w Nowym Tomysłu, a następnie w Buku. We wrześniu 1939 r. dotarł do Brześcia, gdzie go internowano. Został zamordowany w Twerze (ZSRR) przez NKWD, ostatni spoczynek znalazł

w Miednoje. Był odznaczony Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, Medalem Pamiątkowym za Wojnę, Medalem Odzyskania Niepodległości. Żonaty z Katarzyną Olejnik, miał dzieci: Mieczysława, Leonarda oraz Irenę.

Bibliografia: Z. Kościański, Rożek Jan (1886-1940), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 152.

Zdzisław Kościański

SCZANIECKI Władysław (1869-1942), dowódca 1 Pułku Artylerii Polowej, pułkownik WP.

Ur. 24 kwietnia 1869 r. w Łaszczynie (ówczesny powiat rawicki), w rodzinie ziemiani-
na Michała i Bogusławy z Kruszyńskich. Uczył się w gimnazjum w Chełmnie i Poznaniu,
gdzie w 1890 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. W Berlinie ukończył ekonomię i rolnic-
two. Należał do Towarzystwa Tomasza Zana i Bratniej Pomocy. W 1894 r. mianowany
został podporucznikiem, a w 1904 r. awansowany na porucznika. Do 1914 r. gospodaro-
wał w Łaszczynie, udzielał się społecznie. 1 sierpnia 1914 r. został zmobilizowany do woj-
ska niemieckiego. Od 15 stycznia 1915 r. kapitan. W listopadzie 1918 r. wrócił do Łasz-
czyna. Na wiecu ludności polskiej w Miejskiej Górze (29 listopada 1918 r.) wybrano go
Komisarzem Straży Ludowej na powiat rawicki i członkiem Wydziału Wykonawczego Po-
wiatowej Rady Ludowej. Był delegatem na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. 26 grudnia wy-
jechał do Poznania na powitanie Ignacego Paderewskiego i tam zastał go wybuch powsta-
nia. Zgłosił się do dyspozycji Komisarzatu Naczelnej Rady Ludowej i 28 grudnia wysłano go
do Gniezna, w celu wstrzymania walk pod Zdziechową. Następnego dnia został decernen-
tem wojskowym przy NRL. Dekretem Komisarzatu NRL nr 6 (poz. 6 z 1 marca 1919 r.)
został mianowany majorem. Na podstawie rozkazu Dowództwa Głównego od 5 marca
objął dowództwo 1 (15) PAL Wilk. 1 czerwca 1919 r. został awansowany na podpuł-
kownika. Od 2 października dowodził 3 Brygadą Artylerii, późniejszą 17 Brygadą Artyle-
rii, z którą przeszedł szlak bitewny w latach 1919-1920. 9 czerwca 1920 r. awansowano
go na pułkownika. Po zakończeniu działań wojennych (20 stycznia 1921 r.) przeniesiony
na stanowisko dowódcy 14 Brygady Artylerii Wielkopolskiej, a do rezerwy 22 lutego
1922 r. Do 1939 r. poświęcał się działalności gospodarczej. Na początku okupacji (1939
r.) był uwięziony wraz z żoną w Rawiczu, a po zwolnieniu udał się do Warszawy, gdzie
zmarł 6 kwietnia 1942 r. Pochowano go na Cmentarzu Powązkowskim. Odznaczony był
Orderem Virtuti Militari V kl., dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Orderem Odrodzenia
Polski IV kl. Zawarł związek małżeński z Jadwigą Plucińską i miał dzieci: Marię (1904 r.),
Józefa (1907r.), Andrzeja (1908 r.) i Michała (1910).

*Bibliografia: B. Polak, Sczaniecki Władysław (1869-1942), (w:) Słownik biograficzny powstańców wiel-
kopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 318-319.*

Bogusław Polak

SIUDA Stanisław (1880-1945), dowódca odcinka wolsztyńskiego powstania, płk WP.
Ur. 4 kwietnia 1880 r. w Błotnicy (pow. wolsztyński), w rodzinie rolnika Józefa i Elżbiety
z Piotrowskich. Po ukończeniu 4-oddziałowej szkoły powszechnej w Błotnicy został przyję-
ty do 3 klasy gimnazjum w Śremie. W 1907 r. wydalono go za próbę zorganizowania straj-

ku szkolnego w rodzinnej wiosce. Był członkiem Towarzystwa Tomasza Zana oraz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Podjął pracę w rolnictwie i mleczarstwie, IX 1913 r. jako jednoroczny powołany został do armii niemieckiej; służył w 50 Pułku Piechoty w Lesznie, z którym wyruszył na wojnę w pierwszych dniach sierpnia 1914 r., na front zach. 14 V 1915 r. został mianowany ppor. Był dwukrotnie ranny. Po zwolnieniu ze szpitala (18 XI 1918) przedostał się do Błotnicy, gdzie zorganizował oddział powstańczy, z którym II 1919 r. wyruszył do walki; zorganizował także oddział w Błotnicy i Rakoniewicach. 2 stycznia na rozkaz K. Zenklera zajął Rakoniewice. Kierował, jako dowódca odcinka wolsztyńskiego, zdobywaniem Wolsztyna (5 I 1919), Kopanicy i Chobienic (11 I 1919). 25 stycznia brał udział w zdobyciu Kargowy i Babimostu, 27 stycznia został mianowany dowódcą 4 baonu Grupy Zachodniej, a 2-3 lutego walczył o Nowe Kramsko. Od 12 do 18 lutego odparł silne ataki niemieckie na Kargową i Babimost. Od 6 marca po sformowaniu

Stanisław Siuda

2 Pułku Strzelców Wielkopolskich, dowodził 3 baonem. 5 maja mianowano go kpt. (ze starszeństwem od IX 1918). Następnie z 3 baonem 2 Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 56 Pułk Piechoty Wielkopolskiej) przebywał na froncie wsch. i brał udział we wszystkich walkach tego pułku (m. in. pod Połockiem, Bobrujskiem, Szaciłkami i Swobodą). Po zakończeniu wojny pełnił szereg funkcji: dowódcy 3 baonu, dowódcy baonu sztabowego, kwatermistrza, oficera PW – 56 Pułku Piechoty, zastępcy dowódcy 8 Pułku Piechoty Legionów, dowódcy 17 Pułku Piechoty. 3 V 1922 r. mianowany został mjr., w 1934 r. ppłk., a przed wybuchem wojny – płk. W sierpniu 1939 r. otrzymał dowództwo Brygady Obrony Narodowej „Poznań” i podczas wojny obronnej osłaniał działania Armii „Poznań” w rejonie Krośnice-Kutno oraz Ślesin-Koło-Dębie, następnie 11 września zorganizował obronę ptn. skrzydła armii. Po klęsce wrześniowej przebywał w Oflagu VII A Murnau (Bawaria). Zmarł na niewydolność nerek 25 lutego 1945 r. w lazarecie we Freising, gdzie został pochowany na przyszpitalnym cmentarzu. Po likwidacji cmentarza w 1985 r. szczątki płk. S. Siudy zostały przeniesione na cmentarz wojenny w Neumarkt in der Oberpfalz koło Norymbergii. Żonaty z Ludwiką Forecką, z którą miał troje dzieci: Jerzego (1922-2005), Barbarę (1924-2007, po mężu Niskisch) i Ludomiłę (1927-2010, po mężu Popowicz). Był odznaczony m. in. Orderem Virtuti Militari IV kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi. Żonaty z Ludwiką Forecką, miał dzieci: Jerzego (1922), Barbarę (1924) i Ludwika (1927).

Bibliografia: Z. Kościński, Siuda Stanisław (1880-1945), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 159-160.

Zdzisław Kościński

SKORUPKA-PADLEWSKI Juliusz Zygmunt (1884-1940), dowódca 9 pułku strzelców wielkopolskich, płk w st. sp.

Ur. 2 marca 1884 r. w Brzeżanach, (woj. lwowskie). Był trzecim, najmłodszym synem Juliusza Ludwika Ferdynanda Skorupka-Padlewskiego (herbu Ślepowron) i Izabeli z Czerwińskich herbu Lubicz. Miał dwóch starszych braci: Grzegorza i Mieczysława Apolinarego oraz przyrodną siostrę Karolinę Józefę Marie. Dzieciństwo, lata młodości i czas edukacji spędził w rodzinnych Brzeżanach. Wkraczając w samodzielne życie zdecydował się na podtrzymanie tradycji rodzinnej, dokonując wyboru przyszłej drogi zawodowej postanowił pójść w ślady ojca, oficera austriackiej armii, który służbę wojskową zakończył w stopniu pułkownika. Po ukończeniu 4 letniej (1900 -1904) Szkoły Kadetów we Lwowie został zawodowym oficerem armii austriackiej. Przydzielony do 1 p. bośniacko- hercegowińskiego, z którym przeszedł I wojnę światową. W Wiedniu należał do Klubu Polskiego, zaś w Sarajewie do Ogniska Polskiego. W armii tej dosłużył się stopnia kapitana (mianowany 25. 06. 1915 r.). W 1917 r. został przydzielony do Polskiej Siły Zbrojnej („Polnische Wehrmacht” , pełniąc funkcję doradcy w 5 pp Legionów, a następnie wykładowcy w Szkole Podchorążych w Ostrowie Łomżyńskim – obecnie Ostrowi Mazowieckiej (podlegał Komendantowi szkoły mjr. Marianowi Kukielowi). Na wiosnę 1918 r. wysłany został na front zachodni (belgijsko-francusko-niemiecki). Jesienią 1918 r. deklaruje swoją gotowość do pełnienia służby w odradzającym się polskim wojsku (od 29.09.1918 r.). W listopadzie 1918 r. przywrócił zerwaną przez Niemców łączność z Ostrowi Łomżyńskiej z Warszawą. 1.04.1919 r. powierzono mu zadanie sformowania 9 p. strz. wlkp. i 12 kwietnia mianowano jego d-cą. Jak zapisał: „Pułk w czasie walk poszczególnych jednostek z Niemcami w przeciągu niespełna jednego miesiąca sformowałem i północny front nad Notecią od Ujścia do Inowrocławia obsadziłem”. Za co zapisał się złotymi zgłoskami m. in. w „Księżde Chwały Piechoty” (1937-1939). 23 maja 1919 r. ze starszeństwem od l. 06.1919 r. mianowany został na stopień ppłk.. W styczniu 1920 r. odbiera od Niemców wraz pułkiem Leszno i Rawicz. Z kolei z końcem stycznia 1920 r. wyruszył na front bolszewicki. Obowiązki d-cy 9 p. strz. wlkp. pełnił do 3 czerwca 1920 r.. Następnie został przydzielony do RKU Kraków -Miasto na stan oficerskiej Kadry OK nr V. 25 maja 1920 r. został d-cą 33 Brygady Piechoty, funkcję tę pełnił do 10 lipca 1920 r... Major Jan Klein poświadczył w 1924 r., iż: „Niejednokrotnie podczas walk odwrotowych 1920 r. pułkownik Padlewski dzięki swej nadzwyczajnej osobistej odwadze i energii podtrzymywał ducha żołnierzy 33 bryg. piech., czym umożliwiał wykonanie zadań nakładanych przez D-two 17 Dyw. P. na 33 brygadę.”. Po tym czasie w okresie od 10.09.1920 r. do 11.06.1921 r. pełnił obowiązki oficera sztabu dowództwa 3 Armii. Po wojnie nadal pozostawał w czynnej służbie wojskowej. Od 16 listopada 1921 r. do 1927 r. pracował na stanowisku Komendanta Powiatowej Komendy Uzupelnień w Nowym Targu. W 1928 r. został przeniesiony w stan spoczynku – według Rocznica Oficerskiego Rezerwy z 1934 r. – ppłk w st. sp. z przydziałem do kadry DOK nr. V. W 1939 r. zmobilizowany i wraz ze swoją jednostką wojskową uczestniczył w kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli przez Rosjan. Jako jeńiec wojenny przetrzymywany był w obozie w Kozielsku. Rozstrzelany został w kwietniu 1940 r. w Katyniu. Pośmiertnie, rozkazem personalnym Ministra Obrony Narodowej z dnia 5 października 2007 r., awansowany został do stopnia płk.. Za zasługi wojenne był odznaczony Krzyżem. Walecznych. Uczczony Dębem Pamięci na 70. Rocznice Zbrodni Katyńskiej na terenie Zespołu Szkół im. Korpusu Ochrony Pogranicza w Szydłowcu (13.04.2010 r.). Żonaty z Teresą z Rosmanerów, miał dwie córki – bliźniaczki urodzone 15 kwietnia 1920 r.: Teresę Marię i Julię Marię.

Bibliografia: Z. Kościński, Skorupka-Padlewski Juliusz Zygmunt (1884-1940), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 150-152.

Zdzisław Kościński

SKOTARCZAK Antoni (1888-1932), współorganizator powstania w Rogoźnie, porucznik WP.

Ur. 13 kwietnia 1888 r. w miejscowości Pławno (k. Rogoźna, ówczesny pow. obornicki), w rodzinie rzemieślnika Antoniego i Antoniny z Kamińskich. Uczył się w szkole budowlanej w Poznaniu. W latach 1908-1910 odbył służbę wojskową w armii niemieckiej. Od 1910 r. pracował w Dortmundzie jako kierownik budowy, a 1 września 1914 r. został zmobilizowany do 20 pułku piechoty. W maju 1918 r. awansowano go do stopnia sierżanta. Po wybuchu powstania, od końca grudnia 1918 r. z bratem Wiktorem, A. Biskupskim i A. Dykiem organizował oddział ochotników. M. in. z 5 na 6 stycznia dowodził plutonem w zajęciu Budzyna przez kompanię rogozińską, następnie zorganizował oddział z miejscowych ochotników. Brał udział w zajęciu Chodzieży (8 stycznia). Z bratem Wiktorem 16 stycznia wyruszył do zagrożonego Czarnkowa i odpierał ataki Niemców. Został kometantem załogi Romanowa, przez dwa tygodnie odpierając ataki Niemców. 3 lutego obaj bracia wrócili na krótko do Rogoźna, gdzie sformowali nową 1 kompanię, liczącą 260 ludzi. Do 27 lutego był sierżantem, szefem kompanii, organizując równocześnie 2 kompanię rogozińską, która od 5 lutego stanowiła załogę Budzyna. Walki na tym odcinku trwały do końca marca 1919 r. Według S. Grochowskiego: (Skotarczakowie) Przewodząc swoim kompanom w niezliczonej ilości wypraw, nie tylko okazali się dowódcami wydającymi rozkazy; byli przede wszystkim najwyższym wcieleniem najlepszych cnót rycerskich i bojowych. Nieustraszonym męstwem pociągali za sobą innych. 15 lutego awansowany na sierżanta sztabowego, a 24 czerwca 1919 r. mianowany podporucznikiem. Od 14 kwietnia objął dowództwo 6 kompanii 4 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Od 31 lipca walczył na froncie litewsko-białoruskim jako dowódca 4 kompanii. W szeregach pułku, przemianowanego na 58 Pułk Piechoty, przeszedł cały szlak bojowy. Od 12 listopada 1920 r. do 14 stycznia 1921 r. objął dowództwo 1 baonu 58 Pułku Piechoty. 25 listopada 1920 r. awansowany na porucznika. Od 2 sierpnia 1921 r. dowodził 2 baonem 58 Pułku Piechoty. W 1922 r. przeniesiony został do rezerwy. Zamieszkał w Poznaniu, gdzie otworzył własną firmę budowlaną. Zmarł 30 kwietnia 1932 r. w Poznaniu i tam został pochowany. Był odznaczony: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, medalami i odznakami. Rodziny nie założył.

Bibliografia: I. Polak, B. Polak, Skotarczak Antoni (1888-1932), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 329-330.

Bogusław Polak

SKOTARCZAK WIKTOR (1891-1974), współorganizator powstania w Rogoźnie, porucznik WP.

Ur. 11 października 1891 r. w Kamińskich Olędрах (pow. obornicki), w rodzinie rzemieślnika Antoniego i Antoniny z Kamińskich. Ukończył trzyletni kurs handlowy i podjął pracę w Rogoźnie. Od 8 października 1911 r. do 22 września 1913 r. odbył służbę woj-

skąwą w 3 Pułku Gwardii w Berlinie. 3 sierpnia 1914 r. w stopniu szeregowca zmobilizowany do 2 Pułku Gwardii. Walczył na froncie zachodnim, a od 5 kwietnia 1915 r. na froncie wschodnim. 5 lutego 1918 r. awansował na sierżanta. Po zdemobilizowaniu (grudzień 1918 r.), od 1 stycznia 1919 r. był współorganizatorem oddziałów powstańczych w Rogoźnie. 2 stycznia objął dowództwo plutonu w 1 kompanii rogozińskiej. Z 5 na 6 stycznia dowodził akcją zajęcia Budzyna, Sokołowa i Ryczowolu, w walkach o Chodzież, zwyciężonych zdobyciem stacji kolejowej (8 stycznia), gdzie zdobył ciężki karabin maszynowy, z którego otworzył ogień do Niemców. Zdaniem T. Fenrycha: Tacy ludzie jak Skotarczakowie nie zrażali się nawet osaczeniem i umieli tylko zwyciężać. Dowodził powstańcami rogozińskimi w walkach pod Czarnkowem (16-22 stycznia 1919 r.) i podczas ponownych walk pod Chodziężą (19-22 lutego 1919 r.). W lutym tego roku objął dowództwo 1 kompanii rogozińskiej, przemianowanej w marcu na 5 kompanię 4 Pułku Strzelców Wielkopolskich. 7 lutego uczestniczył w zdobyciu niemieckiego samochodu pancernego. Dowództwo niemieckie wyznaczyło nagrodę 50 tys. marek za jego ujęcie lub zlikwidowanie. 24 czerwca 1919 r. mianowany został podporucznikiem. Od końca lipca 1919 r. walczył na froncie litewsko-białoruskim. 10 lutego 1920 r. objął dowództwo 10 kompanii 58 Pułku Piechoty, a od 10 kwietnia dowodził podgrupą Strakowice, mając pod komendą trzy kompanie piechoty, 1 baterię artylerii i pociąg pancerny. 26 września trzykrotnie ranny. 25 listopada 1920 r. awansowany na porucznika. 8 marca 1923 r. przeniesiony do rezerwy. Udzielał się w Związku Weteranów Powstań Narodowych RP 1914/1919, był też radnym miasta Poznania. 24 sierpnia 1939 r. zmobilizowany do Armii „Poznań”. Brał udział w bitwie nad Bzurą. Przebił się do Warszawy, gdzie walczył jako oficer sztabu odcinka Praga. Awansowano go do stopnia kapitana. Po kapitulacji stolicy wrócił do Poznania, ale poszukiwany przez gestapo, opuścił Poznań i pod przybranym nazwiskiem w Warszawie działał w Związku Walki Zbrojnej. Aresztowany, więziony był na Pawiaku, ale gestapo go nie rozpoznało. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim i jako inwalida wojenny wrócił w 1945 r. do Poznania. Zmarł w 1974 r., pochowany został na cmentarzu junikowskim. Był odznaczony: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, medalami i odznakami. Rodziny nie założył.

Bibliografia: I. Polak, B. Polak, Skotarczak Wiktor (1891-1974), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 401-402.

Michał Polak

SKRZYDLEWSKI Józef (1896-1952), organizator kompanii powstańczych w Grodzisku Wlkp., dowódca kompanii, ppłk WP.

Ur. 21 lutego 1896 r. w Grodzisku Wlkp., w rodzinie budowniczego miejskiego Franciszka i Wiktorii ze Strońskich. Podczas nauki w szkole powszechnej uczestniczył w strajku szkolnym 1906/1907. W gimnazjum grodziskim zaliczył 5 klas, pozostałe w Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu. Przeszedł trzy stopnie wtajemniczenia Towarzystwa Tomasza Zana, prowadząc tajne kółka i ucząc młodszych kolegów języka polskiego, literatury i historii. Od 1912 r. należał do drużyny wojskowej tejże organizacji, a następnie do Tajnej Organizacji Niepodległościowej w Poznaniu (1914). Brał udział w 4-tygodniowym kursie wojskowym w Krakowie (1914). 28 X 1915 r. zmobilizowany jako piechur do armii niemieckiej, po przeszkoleniu w baonie zapasowym 6 Pułku Grenadierów

we Wschowie wcielony został na początku 1916 r. do 82 Pułku Piechoty i skierowany na front wsch. (Wołyń). W lecie 1917 r. przerzucano go na front zach. (Verdun, Szampania). Odbił 4-miesięczny kurs oficerski (pocz. 1918), po ukończeniu którego awansowano go do stopnia ppor. Uczestniczył w walkach odwrotowych armii niemieckiej w Belgii. W końcu listopada zdezerterował i dotarł do Poznańskiego. Po nawiązaniu kontaktu z organizacjami ruchu niepodległościowego w rodzinnym Grodzisku Wlkp. przystąpił (I XII 1918) do zorganizowania polskiej Służby Straży i Bezpieczeństwa, z którą 27 grudnia usunął dotychczasowe władze z miasta i okolic. Pod jego dowództwem z Grodziska Wlkp. wyszło uderzenie na Rakoniewice, Wolsztyn, Nowy Tomyśl i Zbąszyń, a po ustabilizowaniu się linii frontu stanowił zaplecze organizacyjne i zaopatrzeniowe. Około 20 I 1919 r. zakończył formowanie drugiej z kolei grodziskiej kompanii powstańczej. W końcu stycznia przystąpił do formowania

Józef Skrzydlewski

trzeciej kompanii, na czele której na początku marca przeprowadzał operację zabezpieczenia obszaru na płd. od Zbąszynia. W marcu z kompanią wszedł w skład 2 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Zorganizował pierwszą szkołę podoficerską tegoż pułku we Lwówku i 4 kompanię karabinów maszynowych. Jako dowódca 4 kompanii karabinów maszynowych wyruszył w sierpniu 1919 r. na front wsch., gdzie przebywał do marca 1920 r. Następnie przeniesiony został rozkazem Naczelnego Dowództwa na stanowisko instruktora – wykładowcy Szkoły Oficerskiej w Bydgoszczy, gdzie przebywał do 1926 r. Po odbyciu studiów w Wyższej Szkole Wojennej przeniesiono go (1928) do Ministerstwa Spraw Wojskowych, potem do Sztabu Głównego (w międzyczasie – 1934-1936 – przebywał na stażu liniowym w 81 Pułku Piechoty w Grodnie, jako dowódca baonu). W 1937 r. został mianowany ppłk. Był aktywnym członkiem organizacji powstańczych, m. in. przez szereg lat przewodniczącym Koła Powstańców Wielkopolskich w Warszawie. Po przekroczeniu granicy rumuńskiej (18 IX 1939) został internowany. Od 1940 r. przebywał we Francji, gdzie pełnił funkcję szefa sztabu I Dywizji Grenadierów Armii Polskiej. Po upadku Francji więziony przez Niemców w obozach jenieckich Soest i Münster (1940-1945), po powrocie do kraju brał aktywny udział w pracach organizacji zrzeszających powstańców wielkopolskich, m. in. był częstym gościem Związku Powstańców Wielkopolskich w Grodzisku Wlkp. W latach 50. był represjonowany. Zmarł 7 maja 1952 r. w Warszawie. Staraniem Komisji Środowiskowej Powstańców Wielkopolskich przy ZBoWiD-zie ekshumowano jego zwłoki w Warszawie i przewieziono do Grodziska Wlkp., gdzie 13 X 1957 r. złożono je w mogile pierwszych poległych powstańców wielkopolskich na cmentarzu parafialnym. Był odznaczony m. in. Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Srebrnym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Legii Honorowej, Krzyżem Oficerskim Lwa Białego, Croix de Guerre.

SŁABĘCKI Mieczysław (1896-1939), działacz niepodległościowy, dowódca ochotniczej kompanii w Gnieźnie, żołnierz zawodowy, kpt. WP.

Ur. 18 października 1896 r. w Łojewie (pow. inowrocławski), w rodzinie robotnika rolnego Wojciecha i Franciszki z Halegierów, miał dziewięcioro rodzeństwa. Uczestniczył w strajku szkolnym 1906 r. Od 1907 r. był uczniem gimnazjum w Inowrocławiu, nast. w Gnieźnie, gdzie należał do koła TTZ i drużyny skautowej. Od VI 1915 r. służył w 1 Pułku Strzelców Konnych w Poznaniu. Po kursie aspirantów oficerskich w Biedrusku (15 I 1917), walczył ze 133 Pułkiem Piechoty na terenie Francji i Belgii. Na froncie wschodnim dostał się do niewoli rosyjskiej (VII 1917 – II 1918). Od V 1918 r. w 37 Pułku Piechoty w Krotoszynie. Od poł. XII 1918 r. przebywał w Gnieźnie, odnawiając kontakty gimnazjalne z konspiratorami gnieźnieńskimi (m. in. P. Cymsem, B. Kasprowiczem, S. Szalińskim i S. Żakiem). Przygotowywano się do powstania, nawiązując kontakt z POWZP w Poznaniu, głównie ppor. M. Paluchem. Wieczorem 27 XII bezskutecznie naciskano na Z. Kittla (kdt wojskowy „Sokoła”) na rozkaz o rozpoczęcie walki. Dopiero nast. dnia, po przybyciu z P. emisariusza RRIŻ, M. Słabęcki i Stanisław Szaliński na czele tłumu ruszyli do koszar piechoty. Sławiński rozbroił posterunki wartownicze wraz z odwachem. Po opanowaniu koszar kierował zajęciem dworca kolejowego, koszar 12 Pułku Dragonów (wraz z Z. Kitlem). Stał na czele zorganizowanej 4 kp gnieźn. W bitwie pod Zdziechową dowodził (30 XII) prawym skrzydłem powstańców. 1 I 1919 wyruszył z ppor. P. Cymsem na czele wzmocnionej kompanii w kier. Trzemeszna, Mogilna i Kruszwicy. Kierował walkami o Strzelno (2 I), na czele kompanii gnieźnieńsko-wrzesińskiej dotarł do Inowrocławia. 4 I 1919 r. stanął na czele ochotn. kompanii, prowadząc natarcie na l. od strony ptn.-zach. Na czele swojej kompanii zdobył po walce Złotniki Kujawskie (11 I). Nalegał na dalszą akcję w stronę Bydgoszczy i Torunia. Od 19 I w składzie 1 Pułku Grenadierów Kujawskich dowodzonego przez ppor. P. Cymsa. W okresie 15 I-23 II 1919 był oficerem operacyjnym pułku. Kolejno: w sztabie 5 PSW (VI-VII), instruktorem w Szkole Oficerów Piechoty w P. (VII-X 1919). 18 III mianowany ppor., a 14 X 1920 por. Udział w wojnie pol.-bol., ranny pod Drohiczyńem jako dowódca bat. 64 Pułku Piechoty. Na czele brawurowych akcji walkach pod Mińskiem, Łomżą (17-22 VII). Po zak. działań wojennych był d-cą kompanii 84 Pułku Piechoty. W 1925. w Centralnej Szkole Strzelców w Toruniu, następnie referent w DOK VII (16 I-24 VIII 1926), potem komendant szkoły podoficerskiej do I 1930 r. Po przejściu do rezerwy prowadził własne gospodarstwo rolne pod Świeciem, a od 1933 r. był urzędnikiem Starostwa Pow. w Toruniu. W l. 1936-1939 był burmistrzem Świecia. W k. VIII 1939 r. zgłosił się ochotniczo do wojska, następnie w niewoli niemieckiej, po ucieczce ukrywał się u rodziny w ln. Poszukiwany przez gestapo. Na ulicy w Bydgoszczy rozpoznany przez volksdeutscha i aresztowany. Przechowywany w areszcie Selbstschutzu, a w XI 1939 r. zamordowany w lesie k. Mniszka. Od 1923 r. żonaty z Heleną Grobelską, z którą miał troje dzieci: (Alicję 1926), Jacka (1927) i Wojciecha (1930). Jego imieniem nazwano jedną z ulic Świecia. Odznaczony m. in. OVM V kl. I KW.

Bibliografia: B. Piotrowski, Słabęcki Mieczysław (1896-1939), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 334-335.

Janusz Karwat

SŁAWIŃSKI Jan Nepomucen (1895-1981), organizator i dowódca Kcyńskiego Baonu Powstańczego, podpułkownik WP.

Ur. 3 maja 1895 r. w miejscowości Ujazd k. Szubina, w rodzinie dzierżawcy probostwa parafii kcyńskiej, Michała i Wiktorii z d. Szwed. Ukończył gimnazjum humanistyczne w Nakle; przez dwa lata praktykował w rolnictwie. W 1915 został powołany do a. niemieckiej; do 1 XII 1918 walczył na froncie wschodnim, później zachodnim. Ukończył kurs aspirantów oficerskich w Biedrusku k. Poznania; 24 IX 1918 awansowany na stopień ppor. W styczniu 1919 zorganizował i został d-cą Kcyńskiego Baonu Powstańczego. Na czele tego oddziału walczył pod Szubinem, Nakłem, Szczepicami, Gromadnem, Paterkiem i Kcynią. Po zawarciu rozejmu z Niemcami bronił odcinka frontu na linii Noteci od Paterka do Zamczyska włącznie. Po wcieleniu baonu do 9 p. strz. wlkp., w kwietniu 1919 został przeniesiony do 8 p. strz. wlkp. (62 pp) na stanowisko d-cy II baonu. Z pułkiem tym brał udział w wojnie bolszewickiej. Za wzorowo przeprowadzoną kontrakcję nad Bugiem, w okolicach Mielnika (1 VII 1920), gdzie wraz ze swoim baonem przez 6 godzin trwał na stanowisku pod silnym ogniem artylerii i karabinów maszynowych wroga, a wycofując się zabrał wszystkich swych rannych i zabitych, odznaczony został Krzyżem VM 5 kl. nr 297. Po przejściu do rezerwy (1 I 1924), prowadził gospodarstwo rolne i młyn gospodarczy w Białosławiu k. Wyrzyska. W 1939 był dowódcą 82 baonu wartowniczego piechoty w Bydgoszczy, ranny pod Sochaczewem, dostał się do niewoli niemieckiej. 6 II 1945 wrócił do Białosławia i pracował we własnym młynie. Po upaństwowieniu młyna, od 1953 pozostawał bez pracy, utrzymywał się ze skromnej zapomogi, później z emerytury wyjątkowej. 22 XII awansowany na stopień ppłk. Zm. w Poznaniu 28 września 1981 roku i spoczywa na cm. junikowskim. Odznaczony był m. in.: Orderem Odrodzenia Polski 5 kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi. Od 1921 żonaty z Heleną Reysowską miał dzieci: Janusza (ur. 1923 – zm. 1984), Danutę (ur. 1925), Marię (ur. 1927) i Andrzeja (ur. 1929).

Bibliografia: E. Tomkowiak, Sławiński Jan Nepomucen (1895-1981), (w:) Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, red. B. Polak, T. I, Poznań 2005, s. 171.

Eligiusz Tomkowiak

STREHL Władysław (1857-1928), organizator piechoty powstańczej, ppłk WP.

Ur. 10 kwietnia 1857 r. w Czamicach (ówczesny pow. człuchowski), w rodzinie ziemianina Franciszka i Kazimiery z Czarlińskich. Uczęszczał do gimnazjum w Chojnicach, a następnie w Poznaniu, gdzie w 1878 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Od 1 kwietnia 1879 r. do 1 kwietnia 1880 r. odbył służbę wojskową. W 1881 r. mianowany został ppor. Od 1880 do 1898 r. prowadził rodzinny majątek ziemski, następnie przeniósł się do Poznania, gdzie pracował jako urzędnik w firmie ubezpieczeniowej. Był akcjonariuszem Zakładów Cegielskiego. Od 3 sierpnia 1914 do 30 listopada 1918 r. służył w wojsku niemieckim w garnizonie w Poznaniu i obozie jeńców k. Kalisza. Kolejno mianowany był por. i kpt.

Po wybuchu powstania zgłosił się do dyspozycji Dowództwa Głównego, obejmując 4 stycznia 1919 r. dowództwo piechoty Okręgu Wojskowego I w Poznaniu. 9 stycznia wystawił baon piechoty, który skierowany został do Gniezna i wziął udział w bitwie szubińskiej. 27 stycznia 1919r. wszedł w skład komisji dla „przeegzaminowania i określenia kwalifikacji oficerskich kandydatów na oficerów”, powołanej przez Dowództwo Główne (24 stycznia 1919); członkiem tej komisji pozostał do 15 maja, równocześnie od 15 marca do 30 maja pełniąc funkcję szefa Powiatowej Komendy Uzupelnień Gniezno. 1 lipca objął szefostwo Urzędu Rent Wojskowych. Dekretem Komisariatu NRL nr 104 (z 3 czerwca 1919) został mianowany mjr., a dekretem nr 164 (z 23 czerwca 1919) – ppłk. Od 15 marca był też instruktorem Naczelnej Komendy Straży Ludowej – Inspekcji Obrony Krajowej. Od 15 listopada 1919 do 28 maja 1921r. był oficerem DOGen. w Poznaniu. 28 maja 1921r. przeszedł do rezerwy. Pracował w Poznaniu w Zakładzie Ubezpieczeń. Od 1927 r. po przejściu na emeryturę zamieszkał w Ostrowie n. Gopłem. Zmarł tam prawdopodobnie w 1928 r. izostał pochowany. Odznaczony był m. in. Orderem Virtuti Militari V kl. i Krzyżem Walecznych. Zawarł związek małżeński z Kazimierą Czarlińską, z którą miał dzieci: Mieczysława (1886) – również uczestnik powstania wielkopolskiego i III powstania śląskiego, Marię (1888-1969), Leona (1891-1960) – także uczestnik powstania wielkopolskiego, Adama (1897-1972) – uczestnik powstania wielkopolskiego, Tadeusza (1898-1925) – uczestnik powstania wielkopolskiego, Kazimierę, Antoniego i Bronisława.

Bibliografia: J. Basiński, Strehl Władysław (1857-1928), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 347.

Michał Polak

SZCZEŚNIAK Kazimierz (1885-1945), dowódca odcinka frontu powstania wielkopolskiego, organizator i dowódca kompanii wielichowskiej.

Ur. 20 lutego 1885 r. w Gałęzewie (pow. wrzesiński), w rodzinie rolnika Wawrzyńca i Stanisławy z Klikamrów. W latach 1889-1906 uczęszczał do szkoły rolniczej w Bojanowie. Po jej ukończeniu (1904-1906) był uczniem seminarium nauczycielskiego w Rawiczu, gdzie złożył egzamin dojrzałości. Był nauczycielem w Wiosce (pow. grodziski). Podczas I wojny światowej zmobilizowany do armii niemieckiej (od 11 X 1914), walczył na froncie wsch. i zach., m. in. n. Kamienną, Wisłą i Bugiem, a od 24 I 1917 r. n. Sommą. Był dwukrotnie ranny oraz ciężko zatruty gazem. Za udział w walkach otrzymał Krzyż Żelazny I i II kl. oraz plakietkę pułku za zdobycie angielskiej baterii (IV 1918). Po rekonwalescencji wrócił do baonu zapasowego do Berlina, gdzie od 25 IX 1918 r. organizował polskie zespoły bojowe. Z 8 na 9 grudnia otrzymał polecenie powrotu do Wielichowa, w którym przystąpił do konspiracyjnej pracy niepodległościowej. Po powrocie ze szpitala śmigielskiego (5 I 1919) czynnie włączył się w wir powstania: objął dowództwo nad kompanią wielichowską oraz wilkowską, z którymi przeprowadził ćwiczenia bojowe. 10 stycznia zdobył z kompanią wielichowską Kopanicę. Od 14 stycznia przystąpił do organizacji drużyny kopaniczkiej. Brał udział w obronie Kargowy (11 i 12 II 1919), a od 15 lutego obsadził kompanią odcinek w Widzimie, następnie 18 lutego w Wielkim Grójcu. Dekretem NRL nr 104 (z 3 VI 1919) od 1 czerwca (ze starszeństwem od 1 VI 1914) został mianowany por. 4 11-30 VI 1919 r. pełnił funkcję dowódcy 7 Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 61 Pułk Piechoty). Od lipca do 1 listopada był wykładowcą w Szkole Podchorążych w Pozna-

niu. Następnie znalazł się w szeregach 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej, gdzie pełnił funkcję dowódcy baonu oraz obowiązki dowódcy pułku. Podczas ofensywy ukraińskiej w kwietniu 1920 r. odznaczył się męstwem, a po powrocie z frontu pełnił szereg funkcji w 62 Pułku Piechoty: dowódcy pułku, referenta wyszkoleniowego, dowódcy baonu, pełniącego obowiązki dowódcy pułku, kwatermistrza. Od 30 XI 1927 do marca 1929 r. przebywał w Stonimie, gdzie był dowódcą 3 baonu 79 Pułku Piechoty. W marcu 1929 r. został przeniesiony na stanowisko Oficera Placu do Brześcia n. Bugiem. Od 31 III 1930 do 28 II 1933 r. pełnił funkcję komendanta Powiatowej Komisji Uzupelnień w Szamotułach, w stopniu ppłk., następnie przeniesiony w stan spoczynku. Przygotował i opublikował wartościowe wspomnienia, oparte na archiwaliach, notatkach własnych oraz relacjach. Podczas II wojny światowej początkowo brał udział w walkach w ramach 14 Dywizji Piechoty; ciężko ranny pod Garwolinem został ewakuowany do Lublina, a następnie do Rumunii. Po podleczeniu przebywał w obozach Calimanesti i Targoviste. W 1940 r. przedostał się przez Turcję, Syrię do Palestyny, gdzie wstąpił ochotniczo do oddziałów polskich. Wskutek odnowienia ran ciężko chorował. Zmarł 22 października 1945 r. w szpitalu w Tel-Awiiwie. Pochowany został na cmentarzu wojskowym w Ramleh. Był odznaczony m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Walecznych (trzykrotnie), Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Zasługi, Medalem Niepodległości, Medalem X-lecia Odzyskania Niepodległości. Żonaty ze Stanisławą z Janzkowskich, miał córkę Zofię (1913).

Kazimierz Szczeciński

Bibliografia: Z. Kościański, Szczeciński Kazimierz (1885-1945), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 188-189.

Zdzisław Kościański

SZYLLING Arnold (1894-1920), dowódca 3 Pułku Strzelców Wielkopolskich (57 Pułku Piechoty), pułkownik WP.

Ur. 7 września 1894 r. na Mazowszu, w rodzinie ziemiańskiej Stanisława i Kazimierzy z Olszewskich. Po ukończeniu gimnazjum w Warszawie, od 19 września 1905 r. służył w armii rosyjskiej. W 1909 r. mianowany został podporucznikiem, w 1912 r. awansowany na porucznika, w 1917 r. na kapitana. Od 17 maja 1917 r. służył w I Korpusie Polskim. 6 listopada 1918 r. przyjęty został do Wojska Polskiego w stopniu majora, z przydziałem do Wydziału Personalnego Sztabu Generalnego. 20 listopada awansowany na podpułkownika. Na początku lutego 1919 r. przybył do Poznania. 7 lutego 1919 r. Rozkazem dziennym Dowództwa Głównego (nr 44) rozkazano mu przystąpić do formowania w Bie-

drusku 3 Pułku Strzelców Wielkopolskich, назначając go dowódcą pułku. Zaprzysiężenie 3 Pułku Strzelców Wielkopolskich odbyło się 29 maja 1919 r., natomiast 6 czerwca na rozkaz Dowództwa Głównego pułk oddany został do dyspozycji dowódcy frontu południowego i pozostawał w odwodzie w Ostrowie Wlkp., zaś 29 lipca wyjechał na front litewsko-białoruski. 21 września awansowany na pułkownika. Po zdobyciu i zajęciu twierdzy w Bobrujsku (57 Pułk Piechoty), obsadził jej przedmoście do 19 maja 1920 r. W trakcie bitwy nad Niemnem (16 września 1920 r.) został ciężko ranny. Nie zgodził się na przewiezienie do szpitala i zmarł 17 września w Kobryniu, do końca informowany o sytuacji na polu walki. Przybyły niebawem do Kobrynia dowódca armii gen. L. Skierski, własnym Krzyżem *Virtuti Militari* udekorował poległego. Pochowany został w Warszawie na Cmentarzu Powązkowskim. Był też odznaczony Krzyżem *Walecznych*. Zawarł związek małżeński z Marią Dreмиńską i miał córkę Halinę.

Bibliografia: B. Polak, *Szylling Arnold (1894-1920)*, (w:) *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 357.

Bogusław Polak

SZYPER Stanisław (1888-1949), dowódca 4 kompanii 2 batalionu Grupy Zachodniej. Ur. 20 marca 1888 r. w Inowrocławiu, w rodzinie rolnika Wojciecha i Wiktorii ze Stelmachowskich. Podczas nauki w gimnazjum inowrocławskim brał czynny udział w pracy niepodległościowej. Po ukończeniu szkoły średniej służył jako jednoroczny w 11 Pułku Grenadierów we Wrocławiu (I X 1911-31 III 1912), następnie (do 30 IX 1912) w prowianturze Oleśnicy, gdzie otrzymał awans na podoficera. Jesienią 1912 r. rozpoczął pracę w administracji majątków hr. S. Łąckiego w Posadowie. Podczas I wojny światowej służył w armii niemieckiej. Początkowo (od 2 VIII 1914) jako zastępca komendanta dworca pełnił nadzór nad kuchnią dworcową w Nowym Tomyślu. Od 26 sierpnia był zawiadowcą prowiantury w Żaganiu, a następnie w Poznaniu. 22 IX 1916 r. jako zastępca urzędnika przydzielony został do 115 Dywizji Piechoty, a od 23 września do 199 Dywizji Piechoty. Od 29 listopada do końca wojny był kierownikiem polowej piekarni. Powstanie wielkopolskie zastało go w Posadowie. Współorganizował (6 I 1919) baon lwówecki, w którym pełnił funkcję dowódcy kompanii (późniejsza 4 kompania 2 baonu Grupy Zachodniej), a następnie oficera rachunkowego. 15 marca powołano go do Intendentury w Poznaniu. Dekretem NRL nr 28 (póź. 21 z 9 IV 1919) mianowany por., 12 IV 1920 r. został zwolniony z armii i podjął pracę w rolnictwie; był kolejno dzierżawcą folwarków: Ziemin k. Wielichowa (1920-1931), Polwica (ówczesny pow. średzki) i Jarosławiec (Fundacja Kórnicka). Podczas II wojny światowej (8 XII 1939) wysiedlony z rodziną do Całowania (k. Garwolina), od 20 X 1941 r. przebywał w Budziskach. W lutym 1945 r. zgłosił się do pracy w Fundacji Kórnickiej. Od sierpnia 1947 r. pracował jako administrator PGR – majątku Lubiekowo (pow. skwierzyński). Ze względów zdrowotnych w grudniu 1947 r. zrezygnował z pracy zawodowej. Zmarł 15 lipca 1949 r. w Poznaniu. Odznaczony był m. in. Medalem Niepodległości. Ze związku małżeńskiego z Antoniną Wiatrolikówną miał dzieci: Krystynę, Aleksandrę, Stanisława, Marię i Aurelię.

Bibliografia: Z. Kościański, *Szyper Stanisław (1888-1949)*, [w:] *Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919*, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 196-197.

Zdzisław Kościański

ŚLIWIŃSKI Bernard (1883-1941), organizator i dowódca Grupy „Leszno”, ppłk Wojska Polskiego.

Ur. 5 lipca 1883 r. w Poniecu, w rodzinie mistrza rzeźnickiego Romana i Antoniny z Obecnych. W rodzinnym mieście ukończył szkołę powszechną, gimnazjum we Wschowie. Studiował prawo na uniwersytecie w Berlinie (2 semestry) i we Wrocławiu (5 semestrów), gdzie 1 II 1911 r. uzyskał doktorat. Był czynnym członkiem Towarzystwa Tomaszka Zana i in. organizacji. Od 1911 r. do 1914 r. pracował w sądownictwie jako referendarz. W latach 1907-1908 odbył roczną służbę wojskową i ponownie wezwany, przesłużył dalsze 7 miesięcy (2 III- 30 IX 1909). 20 IV 1910 r. awansowany został do stopnia sierż., a patent oficerski ppor. otrzymał 22 III 1912 r. 1 VIII 1914 r. zmobilizowany został do armii niemieckiej. 15 VI 1917 r. awansował do stopnia por. W listopadzie 1918 r. był świadkiem wydarzeń w Berlinie. Zrzucił mundur i wyjechał do Wielkopolski. Na początku grudnia 1918 r., za pośrednictwem dr. B. L. Marchlewskiego, zgłosił się do dyspozycji NRL i „zapisał się na listę oficerów, chcących się wdać w bój powstańczy”. W Poniecu utrzymywał kontakty z tamtejszą polsko-niemiecką Radą Robotniczą i Żołnierską, jak i z PRL (na pow. gostyński), z której 6 I 1919 r. otrzymał rozkaz „natychmiastowego stawienia się w Gostyniu, celem rozpoczęcia akcji zbrojnej”. Zgłosił się w Gostyniu, gdzie powierzono mu „kierownictwo powstania w powiecie”. We wspomnieniach napisał: Zastrzegłem się, że akcja wojskowa należy odtąd tylko do mnie i że za nią biorę całą odpowiedzialność pod każdym względem, albowiem taką akcją może tylko prowadzić jeden dowódca, inaczej bowiem nie rozumiem działania powstańczego. Spowodował ogłoszenie pospolitego ruszenia na terenie powiatu i 7 stycznia zgłosiło się 415 ochotników, których podzielił na trzy kompanie, zapoczątkowując baon gostyński. Wyruszył w kierunku Ponieca, z zadaniem obsadzenia linii Sowiny-Zawada-Wieszkowa-Janiszewa, osłaniając Poniec – najbardziej zagrożony przez załogi niemieckie w Lesznie i Rawiczu. Zapoczątkowało to tworzenie odcinka płd.-zach. frontu wlkp. Rozesłano kurierów, równocześnie wysyłając patrole w kierunku Kąkolewa i Pawłowic. 8 stycznia wyjechał do Poznania po instrukcje i asygnaty na broń. Spowodował korektę w podziale Okręgów Wojskowych. Rozkazem dziennym z 13 I 1919 r. zatwierdzono go jako dowódcę odcinka Leszno. Do połowy stycznia 1919 r. w ciągłych potyczkach powstały grupy: Poniec, Pawłowice, Osieczna i Boguszyn. Podział ten usankcjonowany został Rozkazem Operacyjnym nr 1 Dowództwa Głównego z 18 I 1919 r. Na początku lutego z oddziałów grupy uformował 6 Pułk Strzelców Wielkopolskich, który wszedł w skład 2 Dywizji Strzelców Wielkopolskich. 3 marca Śliwiński zatwierdzony został dowódcą pułku. Na odcinku płd.-zach. pułk pozostał do 30 lipca. Dekretem Komisariatu NRL nr 102 (z 3 VI 1919) mianowany został kpt., a dekre-

Bernard Śliwiński

tem nr 104 – mjr. (ze starszeństwem od 1 XII 1917). 1 września przeszedł z pułkiem na odcinek zbąszyński, przygotowując się do operacji rewindykacyjnej. 18 grudnia został przesunięty pod Bydgoszcz, do rejonu Żnina. 20 I 1920 r. na czele 6 Pułku Strzelców Wielkopolskich wkroczył do Bydgoszczy i zajął Świecie, Koronowo oraz Tucholę. Na początku lutego skoncentrował pułk pod Koronowem, a następnie przeszedł do Bydgoszczy, skąd 8 marca wyruszył do Brodów w Małopolsce wsch. Uczestniczył w działaniach zaczepnych na Ukrainie (IV-V), w ofensywie na froncie litewsko-białoruskim, w walkach odwrotowych. 11 czerwca awansował do stopnia ppłk., a od lipca do października leczył się w szpitalu w Poznaniu. Po powrocie do pułku otrzymał opinię: Dowódca pułku bardzo dobry. Dba o żołnierzy i opiekuje się nimi. Do czasu przejścia do rezerwy (1922) nadal dowodził 60 Pułkiem Piechoty, a następnie 29 Brygadą Piechoty w Inowrocławiu. Od 7 II 1921 r. był komendantem wojewódzkim Policji Państwowej w Poznaniu, w latach 1922-1927 prezydentem Bydgoszczy, a następnie przeniósł się do Poznania, gdzie prowadził praktykę adwokacką. Współorganizował Związek Powstańców i Bojowników w Poznaniu, pełniąc funkcję prezesa. 23 I 1938 r. jako wiceprezes wszedł do Zarządu Głównego Związku Powstańców Wielkopolskich. W 1939 r. powołany został na dowódcę Pułku Obrony Narodowej w Poznaniu, Brygady Obrony Narodowej. We wrześniu brał udział w walkach odwrotowych i osłonowych nad Bzurą. Wzięty do niewoli zmarł 17 grudnia 1941 r. w obozie jenieckim Neubrandenburg. Był odznaczony: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi, Legią Honorową oraz wieloma in. medalami i odznakami. Związek małżeński zawarł z Marią z Cichowiczów i miał dwóch synów – Romana Mariana (1928) oraz Tomasza Augustyna (1930). Wiatach 1930-1939 opublikował szereg artykułów i wspomnień o powstaniu wielkopolskim.

Bibliografia: B. Polak, Śliwiński Bernard (1883-1941), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 361-362.

Bogusław Polak

ŚWIERCZYK Wojciech (1898-1987), organizator patroli posadowskich i 16 Pułku Ułanów.

Ur. 21 kwietnia 1898 r. w Obłoku (pow. ostrowski), w rodzinie rolnika Józefa i Mariany z Banasiaków. Po ukończeniu szkoły podstawowej pracował na roli. W 1906 r. wyjechał do Nadrenii, gdzie brał aktywny udział w pracach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol”. W 1911 r. powołany został do czynnej służby wojskowej w armii niemieckiej. Podczas I wojny światowej walczył na froncie zach., wsch. i bałkańskim. 4 IV 1918 r. mianowano go plut. 30 XI 1918 r. powrócił w strony rodzinne i zameldował się we Lwówku, u hr. S. Łąckiego – organizatora powstania w pow. nowotomyskim. Brał udział w sprowadzeniu broni z Poznania. W styczniu 1919 r. sformował oddział kawalerii, składający się z 22 (33) koni otrzymanych od hr. Łąckiego. 29 stycznia oddział otrzymał nazwę Szwadronu Jazdy II Okręgu, a jego dowódcą został podchorąży T. Bobrownicki, zaś szefem szwadronu plut. Świerczyk. Brał udział w walkach m. in. pod Lewicami, Zębowem, Kupferhammer, Mnichami, Miałą, Grolewem. 29 maja jego szwadron wszedł w skład 2 Pułku Ułanów Wielkopolskich (późniejszy 16 Pułk Ułanów), a sam otrzymał awans na wchm. Był pierwszym sztandarowym pułku. Od 10 do 29 VII 1920 r. przebywał na froncie radzieckim,

II 1922 r. mianowano go wachm. sztabowym. W 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich służył aż do przejścia na emeryturę (1939). Podczas II wojny światowej otrzymał przydział, jako szef szwadronu, do szwadronu zapasowego w Garwolinie. Walczył w rejonie Zyszyńska, a następnie Chełmna Lubelskiego. 27 września podjął decyzję o rozwiązaniu swojej grupy. Przedarł się do Bydgoszczy i wrócił na wieś, gdzie się ukrywał. Po wojnie za zasługi bojowe i udział w powstaniu wielkopolskim awansowano go do stopnia por. rezerwy. Zmarł 1 sierpnia 1987 r. w Bydgoszczy. Był odznaczony Krzyżem Walecznych, Orderem Odrodzenia Polski V kl., Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym, Brązowym Krzyżem Zasługi, Medalem za Wojnę 1918-1921, Odznaką Wojsk Wielkopolskich. Był żonaty, miał cztery córki.

Bibliografia: Z. Kościański, Świerczyk Wojciech (1898-1987), [w:] Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 199-200.

Zdzisław Kościański

TACZAK Stanisław (1874-1960), inżynier hutnik, dowódca powstania wielkopolskiego, generał brygady WP.

Ur. 8 kwietnia 1874 r. w osadzie Mieszkowo koło Jarocina, był synem Andrzeja (1840-1900), właściciela zajazdu w Mieszkowie, i Balbiny z Warasieckich (1843-1900). Uczył się w Gimnazjum w Ostrowie, gdzie od 1885 r. uczestniczył w działalności tajnego kółka Tow. Tomasza Zana. Po zdaniu 21 marca 1893 r. matury podjął studia na Akademii Górniczej we Freibergu w Saksonii; działał tam w Związku Młodzieży Polskiej „ZET” i Tow. „Sarmacja”. W tym okresie wstąpił do PPS. W 1897 r. uzyskał stopień inżyniera hutnika, a w 1898 r. inżyniera dyplomowanego. W okresie 1 kwietnia 1898 r. – 26 marca 1899 r. odbył służbę wojskową w 155. pp w Ostrowie, podczas której ukończył kurs aspirantów oficerskich. Mianowany podporucznikiem piechoty (15 listopada 1904 r.) i awansowany na porucznika (14 października 1913 r.). Praktykę zawodową odbył w Westfalii, po czym został zatrudniony jako asystent w Instytucie Doświadczalnym K nigliche Technische Hochschule w Berlinie. Pracował tam pod kierunkiem prof. Friedricha W. Hinrichsena, z którym opublikował pracę *Die Chemie der Kohle* (Leipzig 1916, wyd. 3, Leipzig 1919). Był też redaktorem pisma fachowego „Der Ingenieur”, w którym zamieszczał artykuły o tematyce górniczej. Po wybuchu w 1914 r. pierwszej wojny światowej zmobilizowany do armii niemieckiej, służył w 46. pp Obrony Krajowej. Awansował na kapitana. 11 grudnia 1916 r. został na własną prośbę przydzielony jako główny instruktor do 2. baonu 6. pp III Brygady Legionów Polskich stacjonującego w Nałęczowie, a później w Dęblinie. W kwietniu 1917 r. skierowano go do Inspektoratu Wyszkożenia formującej się Polskiej Siły Zbrojnej (Polnische Wehrmacht). W listopadzie 1918 zgłosił się w Warszawie do MSWojsk. i 15 listopada otrzymał przydział do Oddziału VIII (Naukowego) Sztabu Generalnego WP. 17 listopada 1918 r. współorganizował w Warszawie manifestację Polaków, byłych żołnierzy armii niemieckiej. W drugiej połowie grudnia przebywał na urlopie w Berlinie, skąd wracając do Warszawy, zatrzymał się 28 grudnia w Poznaniu, gdzie jeszcze tego samego dnia, przez brata Teodora, nawiązał kontakt z członkiem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej (NRL) W. Korfantym i objął stanowisko tymczasowego głównodowodzącego powstania wielkopolskiego. Po uzyskaniu 2 stycznia 1919 r. aprobaty Sztabu Generalnego i Józefa Piłsudskiego awansował na majora i został naczelnym wodzem wojsk

polskich w zaborze pruskim. 5 stycznia 1919 r. podporządkowano mu wszystkie formacje polskie w zaborze pruskim: Straż Ludową oraz Służbę Straży i Bezpieczeństwa, a polsko-niemiecką komendę m. Poznania rozwiązano. Z kpt. Stanisławem Łapińskim, rtm. Bronisławem Wzacnym i ppłk. Julianem Stachiewiczem zorganizował wydziały Dowództwa Głównego, którym podporządkował komendy powiatowe oraz sformował dowództwa frontowe jako ruchome dowództwa operacyjne. Tworząc podwaliny organizacyjne regularnego Wojska Wielkopolskiego podzielił w dniach 7-8 stycznia obszar Wielkopolski na dziewięć okręgów wojskowych; następnie 13 stycznia utworzono trzynaście obwodów uzupełnień i przygotowano pobór do wojska. Na rozkaz Taczaka opanowano 6 stycznia 1919 r. lotnisko na Ławicy, przygotowano zwycięską bitwę szubińską (8-13 stycznia) oraz zakończoną niepowodzeniem akcją pod Zbąszyniem. Taczak utrzymywał kontakt ze Sztabem Generalnym w Warszawie, a dowodzone przez niego siły powstańcze liczyły 16 stycznia ok. 14 tys. ludzi. Dn. 16 stycznia 1919 r. przekazał stanowisko głównodowodzącego Wojska Wielkopolskiego generałowi J. Dowborowi-Muśnickiemu, a sam objął funkcję II kwatermistrza Dowództwa Głównego. 14 lutego 1919 r. wszedł w skład powołanej przez generała Dowbora-Muśnickiego Komisji generała F. Dubiskiego, która ustalała zasady awansowania oficerów pochodzących z różnych armii zaborczych. 5 maja 1919 r. został członkiem Sądu i Rady Honorowej dla oficerów sztabowych. Powołany 16 maja na zastępcę szefa sztabu Dowództwa Głównego, awansował 3 czerwca 1919 r. na podpułkownika. Podczas wojny polsko-sowieckiej 20 kwietnia 1920 r. wyznaczony na dowódcę 69. pp wchodzącego w skład 34. Brygady Piechoty (w składzie 17. DP). W trakcie bitwy nad Berezyną objął 21 maja 1920 r. dowództwo całej Brygady (69. i 70. pp) i nazajutrz został awansowany na pułkownika. Z kolei podczas walk odwrotowych dowodził okresowo 17. DP w składzie I Armii. Zarówno u podkomendnych, jak i u dowódców jednostek sąsiednich (m. in. generała Aleksandra Osińskiego) miał opinię mężnego, walecznego, wyróżniającego się dużymi walorami taktycznymi oraz szczególnym poczuciem odpowiedzialności za los podległych mu oddziałów. Po zakończeniu działań wojennych został 22 stycznia 1921 r. dowódcą 17. DP w Poznaniu (od jesieni 1921 r. w Gnieźnie). W okresie 15 listopada 1923 r. – 15 sierpnia 1924 r. był słuchaczem I Kursu Centrum, Wyższych Studiów Wojskowych w Warszawie, w trakcie którego 31 marca 1924 r. został mianowany na generała brygady. W tym okresie współinicjował wzniesienie w Gnieźnie pomnika króla Bolesława Chrobrego. Na Uniwersytecie Poznańskim był członkiem wspierającym, potem honorowym, studenckiej korporacji „Lechia”. W 1925 r. włączył się w organizowanie Centralnego Komitetu dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Naukowo Finansowej Komitetu. Po przemianowaniu w 1927 r. Komitetu na Towarzystwo dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 stanął na czele jego Zarządu Głównego. Opatrzył przedmowami wydawnictwa „Problem ujęcia historii Powstania Wielkopolskiego 1918-1919” (P. 1926) i „Towarzystwo badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego...” (P. 1928). Podczas przewrotu majowego 1926 r. opowiedział się po stronie rządowej i ze swoją dywizją dotarł 14 maja 1926 r. pod Warszawę; nie wzięła ona jednak udziału w walkach i w dniach 18-19 maja wróciła do garnizonów. We wrześniu 1927 r. dowodził w zastępstwie Okręgiem Korpusu nr VII w Poznaniu. 19 października 1928 r. zakończył dowodzenie 17. DP i objął dowództwo Okręgu Korpusu nr II w Lublinie. 28 lutego 1930 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Zatrudnił się jako inspektor techniczny w Ubezpieczalni Krajowej w Gdyni, lecz po sześciu miesiącach wrócił

do Poznania i jeszcze w r. 1930 został prezesem Wielkopolskiego Związku Straży Pożarnych. W 1934 r. został wiceprezesem Zarządu Głównego Związku Straży Pożarnych RP, rezygnując równocześnie z prezesury Towarzystwa dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. W 1935 r. złożył też rezygnację z prezesury Związku Weteranów Powstań Narodowych RP 1914-1919, motywując swą decyzję chorobą, ale faktyczną przyczyną był brak reakcji władz na trudne warunki życia dawnych powstańców, pomijanie ich w rozdziale odznaczeń i stanowisk. Utrzymywał kontakty ze środowiskiem kombatanckim, m. in. uczestniczył w uroczystościach powstańczych w wielu miejscowościach Wielkopolski. Po wybuchu drugiej wojny światowej, podczas poszukiwania dowództwa Armii „Poznań”, 9 września 1939 r. dostał się w Łowiczu do niewoli niemieckiej. 13 września 1939 r. został osadzony w Oflagu II A w Prenzlau. Kolejno przebywał w Oflagu IV C Colditz, twierdzy Konigstein, twierdzy Hohenstein, Oflagu VIII E Johannisbrunn w Oflagu VII A Murnau, skąd 29 kwietnia 1945 r. został oswobodzony przez wojska amerykańskie. 10 maja 1945 r. wstąpił w Paryżu do Polskich Sił Zbrojnych, po czym został skierowany na rekonwalescencję do Nicei. W maju 1947 r. wrócił do Polski i zamieszkał z żoną w Janikowie na Kujawach u córki, Aleksandry (od 1948 r. już tylko z żoną, po wyprowadzeniu się córki z rodziną do Sztumu). W 1947 r. uczestniczył w zorganizowaniu Koła Związku Powstańców Wielkopolskich Gdańsk-Śródmieście. Był inwigilowany przez kontrwywiad wojskowy. Dopiero po przełomie politycznym 1956 r. minister obrony narodowej przyznał mu 14 lutego 1959 r. emeryturę specjalną. W 1959 r., obecnego w Poznaniu Taczaka nie dopuszczono na centralne obchody 40-lecia powstania wielkopolskiego; na zaproszenia kombatanatów uczestniczył natomiast w uroczystościach lokalnych w Janikowie, Inowrocławiu i Gostyniu. Od 1959 r. mieszkał w Malborku u córki. Nagrał w tym czasie wspomnienia dla Polskiego Radia. Zmarł 2 marca 1960 r. w Malborku, został pochowany 6 marca na cmentarzu w Malborku – Kałdowie; władze państwowe odmówiły wojskowego pogrzebu na Cmentarzu Zasłużonych w Poznaniu. Ekshumowany w 1988 r., został pochowany uroczyście 30 listopada 1988 r. na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan na Wzgórzu św. Wojciecha w Poznaniu. Był odznaczony m. in. Krzyżem Virtuti Militari V kl. (1921), Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (dwukrotnie), Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1928), Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym (1957), francuskim Krzyżem Kawalerskim Orderu Legii Honorowej oraz niemieckim Krzyżem Żelaznym I kl. i II kl. Z okazji 80-lecia powstania wielkopolskiego przyznano mu pośmiertnie w 1998 r. Krzyż Wielki Orderu Odrodzenia Polski. Z kolei w dniu 27 grudnia 2019 roku pośmiertnie odznaczony – najwyższym odznaczeniem państwowym – Orderem Orła Białego nadanym przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę na wniosek Zarządu Głównego Towarzystwa Pamięci Powstania Wielkopolskiego. W zawartym 22 września 1904 r. małżeństwie z Ewą z domu Wichmann (zm. 1953 r.), absolwentką studiów plastycznych, miał syna Stanisława Kazimierza i córkę Aleksandrę, zamężną za Czesławem Gogońkiewiczem. 16 stycznia 2009 r. w Mieszkowie odsłonięto pomnik generała S. Taczaka, autorstwa Rafała Nowaka oraz tablicę pamiątkową. Jego imię nosi Oddział Wojewódzki Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP woj. wielkopolskiego w Poznaniu (od 2005 r.), 16. Batalion Remontu Lotnisk z Jarocina (od 25 kwietnia 2010 r.), a także szkoły podstawowe m. in. w Mieszkowie, Poznaniu i Wąsowie oraz ulice m. in. w Bydgoszczy, Gorzowie Wlkp., Mogilnie, Ostrowie Wlkp., Poznaniu, Zbąszyniu i Szczecinie. Jego nazwisko widnieje na tablicy pamiątkowej poświęconej korporantom powstańcom wielkopolskim odsłoniętej 25 stycznia 2009 r. na

gmachu Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. Zjednoczenie Kurkowych Bractw Strzeleckich RP organizuje Memorial Generała Stanisława Taczaka.

Bibliografia: B. Polak, General Stanisław Taczak (1874-1960), Poznań 1997 (tamże źródła i literatura); B. Polak, Taczak Stanisław (1874-1960) (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 365-369; B. Polak, M. Polak, General Stanisław Taczak (1874-1960), Poznań-Warszawa 2019.

Bogusław Polak

THOMAS Paweł Bartłomiej (1891-1969), dowódca oddziałów ciężkich karabinów maszynowych – I kompanii zapasowej Grupy „Leszno”, ppłk WP.

Ur. 25 września 1891 r. w Walentynowie (pow. wyrzyski), w rodzinie rolnika Bartłomieja i Anny z Piszczków. Po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Kcyni pracował (od 15 II 1912 do 30 IX 1912) jako kierownik szkoły ludowej w Poznańskim. Odbił jednoroczną służbę wojskową w Poznaniu (1 X 1912 – 30 IX 1913). Od I X 1913 r. pełnił funkcję kierownika szkoły ludowej w pow. kościańskim. Następnie (1 IV 1915 – 12 XII 1918) służył w armii niemieckiej i walczył kolejno w 37 Pułku Piechoty, 345 Pułku Piechoty i 68 Pułku Piechoty. W czasie walk na froncie zach. został ranny. Od 27 XII 1918 r. służył w oddziałach powstańczych; był dowódcą odcinka na froncie zach. 20 II 1919 r. przeniesiono go do Grupy „Leszno” na stanowisko dowódcy oddziałów ciężkich karabinów maszynowych (I kompania zapasowa). Na początku kwietnia 1919 r. został mianowany dowódcą 4 baonu 6 Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 60 Pułk Piechoty). Dekretem NRL nr 54 (póź. 181 z 23 V 1919, ze starszeństwem od I IV 1914) został mianowany por. Od września 1919 r. dowodził I baonem 6 Pułku Strzelców Wielkopolskich. We wrześniu 1921 r. mianowano go kierownikiem wyszkolenia 74 Pułku Piechoty w Biedrusku, a w czerwcu 1922 r. szefem sztabu Grupy Północnej na Górnym Śląsku. Od września 1922 r. do stycznia 1928 r. pełnił w 74 Pułku Piechoty kolejno stanowiska: dowódcy I baonu i oficera P W. Awansował 15 VIII 1924 r. do stopnia mjr. Od I IX do 31 X 1925 r. odbył kurs kwatermistrzostwa przy Ministerstwie Spraw Wojskowych, a w 1928 r. – w Toruniu. W styczniu 1929 r. mianowany został dowódcą 3 baonu w mieście Lida. 1 I 1930 r. awansował do stopnia ppłk. i został zastępcą dowódcy pułku w 85 Pułku Strzelców Wileńskich (Nowa Wilejka). Po ukończeniu (1933) kursu dowódców pułków w Rembertowie, od 30 VII 1933 do 4 II 1934 r. pełnił obowiązki dowódcy 85 Pułku Strzelców Wileńskich, następnie przeniesiony został (4 II) na stanowisko komendanta Rejonowej Komisji Uzupełnień w Szamotułach. W wojnie obronnej 1939r. dowodził grupą ewakuacyjną. Po przekroczeniu granicy (20 IX) został internowany w Rumunii. Przebywał w obozach w Calimanesti i Targoviste. Od 8 II 1941 do I IV 1945 r. przebywał w niewoli niemieckiej – początkowo w oflagu VI E Dorsten (Westfalia), a następnie VI B Dossel. Po wyzwoleniu przebywał zaś (IV-XI 1945) w Polskim Obozie Oficerskim – Zgrupowanie Pohelsheim. Po powrocie do kraju (1945) pracował w: Oficerskiej Szkole Samochodowej w Bydgoszczy (1945), Oficerskiej Szkole Samochodowej w Koszalinie (1947), DOW w Bydgoszczy (1947-1949), sanatorium wojskowym w Ciechocinku (1949-1952). 25 VIII 1952 r. zwolniony od powszechnego obowiązku wojskowego, pracował w Wojewódzkim Zarządzie Przemysłu Gastronomicznego i do 1958 r. działał społecznie, m. in. jako opiekun społeczny. Zmarł 14 listopada 1969 r. w Bydgoszczy i spoczął

na cmentarzu na Bielawkach. Był odznaczony: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości, Orderem Odrodzenia Polski V kl., Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Odznaką „Bydgoszcz Zasłużonemu Obywatelowi”. Związek małżeński zawarł z Zofią z Menclewskich i miał córkę Irenę (1919).

Bibliografia: Z. Kościański, Thomas Paweł Bartłomiej (1891-1969), [w:] Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 204-205.

Zdzisław Kościański

TOMASZEWSKI Jan (1867-1942), dowódca odcinka łabiszyńskiego frontu ptn., kpt. WP.

Ur. 13 lipca 1867 r. w Chelmie (na Pomorzu), w rodzinie kupieckiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej wyuczył się zawodu kupieckiego. W latach 1900-1918 mieszkał m. in w Warszawie, Hamburgu, Antwerpii, stale jednak wracał do Poznania, gdzie mieszkała jego rodzina. W latach 1914-1918 służył w armii niemieckiej. Zdemobilizowany w stopniu por., wstąpił do POW ZP. Wybuch powstania zastał go w Poznaniu. Uczestniczył w zajęciu miasta i lotniska na Ławicy, do 9 I 1919 r. był komendantem Fortu Grolmana, gdzie organizował baon piechoty. Jako d- ca kompanii brał udział w walkach pod Szubinem i Żninem. Zajął Żnin i tworzył tam oddziały powstańcze. 4 stycznia 1919 r. mianowany został kpt. i objął dowództwo odcinka łabiszyńskiego frontu ptn., którym dowodził w czasie walk w końcu stycznia i lutego, odpierając uderzenie niemieckie. Przejściowo podporządkowany był mu również odcinek szubiński. Po 28 lutego 1919 r. brał udział w walkach na froncie litewsko-białoruskim. Jesienią 1919 r. wystąpił z wojska i zamieszkał w Poznaniu. W 1940 r. wysiedlony został przez Niemców do Częstochowy, gdzie zmarł przypuszczalnie w 1942 r. Został honorowym obywatelem Żnina. Żonaty z Olgą Wilkowską, miał dzieci: Zygmunta, Jana i Janinę. Był autorem wspomnień: *Walki o Noteć, Żnin, Łabiszyn-Szubin-Rynarzewo. Rok 1918/1919. Poprzedzone przygotowaniem i wybuchem powstania w Poznaniu* (Poznań 1930).

Bibliografia: B. Polak, Tomaszewski Jan (1867-1942), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 374.

Bogusław Polak

TOMIAK Stanisław (1894-1975), dowódca kompanii wolsztyńskiej, pamiętnikarz powstania, pplk WP.

Ur. 15 września 1894 r. w Wolsztynie, w rodzinie ogrodnika Walentego i Weroniki z Masznerów. Uczęszczał do gimnazjum w Wolsztynie, a następnie w Poznaniu, Fryburgu, Wrocławiu, Bydgoszczy, jako że z gimnazjum wolsztyńskiego usunięto go za udział w strajku szkolnym. Brał udział w pracach Towarzystwa Tomasza Zana. 13 I 1915 r. powołany do służby czynnej w 6 Pułku Piechoty armii niemieckiej, od marca przebywał na kursie oficerskim. Na front zach. powrócił w czerwcu, do 98 Pułku Piechoty. Nad rzeką Sommą (13 XI 1916) został ciężko ranny. Po wyleczeniu walczył w 5 baonie minomiotów na froncie francuskim, włoskim i macedońskim. Następnie przydzielony został do górskiej kompanii minomiotów na front w Serbii, Rumunii i na Kaukazie, II 1919 r. powrócił z armii niemieckiej, przez Wiedeń i Niemcy, do Wolsztyna. 5 stycznia przystąpił jako ochotnik do oddziału powstańczego, pełniąc funkcję dowódcy i organizatora kompanii wolsztyń-

skiej. Kierował zdobyciem przedmieścia i dworca kolejowego w Kopanicy – zdobył w tej akcji m. in. 6 ciężkich karabinów maszynowych, 30 karabinów, 16 000 amunicji paskowej, 4000 amunicji luźnej i ok. 20 jeńców. 25 stycznia otrzymał dowództwo nad odcinkiem babimojskim i podczas obrony miasta (31 I) z sukcesem odparł nieprzyjaciela. Sukcesem także zakończył się wypad na Nowe Kramsko i Goltzen (z 2 na 3 II). Zdobycz powstańczą stanowiło: 7 ciężkich karabinów maszynowych, 2 lekkie, 6 koni, 1 kuchnia polowa, 1 wóz amunicyjny, przeszło 40 karabinów, 15 000 amunicji paskowej i 25 jeńców. W ciężkich walkach zgrupowanie jego zmuszone zostało do odejścia (12 II) z Babimostu do Wielkiego Grójca. Podczas odwrotu sam został ciężko ranny. Za walki te odznaczono go Orderem Virtuti Militari V kl., a dekretem NRL nr 16 (póź. I z 28 III 1919) mianowany został ppor. (ze starszeństwem od 21 I 1919). Po wyzdrowieniu wcielony do 2 Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 56 Pułk Piechoty), walczył jako dowódca kompanii na froncie wsch. w wojnie polsko-bolszewickiej, aż do zawieszenia broni, 11 IV 1920 r. otrzymał awans na por. i w 56 Pułku Piechoty pełnił funkcję dowódcy kompanii szkolnej oraz dowódcy baonu. W 1922 r. otrzymał awans na kpt. (ze starszeństwem od 21 I 1919). W latach 1922-1929 przebywał w 86 Pułku Piechoty, a od 1929 do 1931 r. w 24 Pułku Piechoty, gdzie pełnił funkcję kwatermistrza. 11 1929 r. mianowany został mjr. W latach 1931-1934 był dowódcą baonu unitarnej Szkoły Podchorążych Piechoty w Różaniu (n. Narwią). Awansował na ppłk. (od 11 1934). W 1934 r. mianowany został zastępcą dowódcy 3 Pułku Strzelców Podhalańskich w Bielsku Śląskim. Od listopada 1938 r. był ostatnim dowódcą 58 Pułku Piechoty i z nim w wojnie obronnej 1939 r. brał udział m. in. w bitwie n. Bzurą. Po klęsce wrześniowej przebywał jako jeńiec w oflagach niemieckich: Hohnstein, Arnswalde i Dóssel. Był organizatorem konspiracji obozowej. Po zakończeniu wojny pozostał na emigracji; osiadł z rodziną w Londynie, resztę życia spędzając aktywnie, m. in. spisywał dzieje swojej kompanii. Był autorem wspomnień zamieszczonych w londyńskim „Przeglądzie Zachodnim”, a także w wydawnictwach krajowych. Zmarł 8 maja 1975 r. w Londynie, a prochy, zgodnie z jego wolą, zostały sprowadzone do kraju i złożone w ziemi rodzinnej – w Wolsztynie. Był odznaczony: Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Krzyżem Niepodległości, Złotym Krzyżem Zasługi, medalem za Wojnę, Medalem X-lecia Odzyskania Niepodległości. Związek małżeński zawarł z Zofią Chyłkowską i miał dzieci: Janusza Józefa (1924), Andrzeja (1927) oraz Marię Teresę (1930).

Stanisław Tomiak

Bibliografia: Z. Kościński, Tomiak Stanisław (1894-1975), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 205-206.

Zdzisław Kościński

VOGEL Dionizy (1896-1986), komendant powstania na pow. nowotomyski, ppłk WP.

Ur. 21 marca 1896 r. we wsi Trośczyń (pow. nowotomyski), w rodzinie rolnika Romana i Michaliny z Wojtkowiaków. Na przełomie 1906 i 1907 r. wziął udział w strajku szkolnym. W 1910 r. rozpoczął naukę w szkole średniej w Międzyrzeczu, a następnie we Wschowie. Po zdaniu matury, 15 VII 1915 r. zaciągnięty do armii niemieckiej, początkowo służył w 41 Pułku Artylerii Lekkiej w Głogowie, a od 15 października w Bojanowie – 19 Pułk Piechoty Rezerwowej. Skierowany na front zach. (3 III 1916, Francja), od marca do czerwca 1917 r. uczestniczył w kursie oficerskim w Biedrusku, po czym wrócił na front i walczył w 18 Pułku Piechoty Rezerwowej. 29 listopada awansowano go na ppor. Ranny 16 X 1918 r., leczyl się w szpitalu, ale 13 grudnia odesłany został do baonu aspirantów 19 Pułku Piechoty Rezerwowej w Bojanowie, gdzie pełnił funkcję dowódcy plutonu oraz kompanii (do 2 I 1919). Na wiadomość o wybuchu powstania wielkopolskiego stawil się do dyspozycji dowódcy frontu, gdzie otrzymał przydział na odcinek Lwówek-Trzciel. Brał udział w zdobyciu Nowego Tomyśla, a następnie jako dowódca zdobył pod Trzcielem samolot bombowy, biorąc do niewoli jego załogę. Wskutek dawnych ran musiał opuścić front i objął stanowisko komendanta na pow. nowotomyski (3 X – 5 IX 1919). K. Zenkeler (zob.) napisał o nim: Doświadczony i bardzo odważny żołnierz, doskonale orientował się w powierzonych mu zadaniach. Skromny i nie narzucający się, miłym jest towarzyszem. Wyszkolony piechur i kulomociosta. Kompanie utrzymuje w bardzo dobrym stanie. Płk dyplomowany J. Skrzydlewski stwierdził natomiast: Współpracując razem ze starostą przyczynił się do spolszczenia administracji powiatu, wyszkolenia kilku turnusów ochotników oraz sformowania baonu piechoty, który wszedł w skład armii polskiej, I VII 1919 r. mianowany został por. Jako dowódca 2 baonu I Pułku Piechoty Rezerwowej (późniejszy 155 Pułk Piechoty, a następnie 73 Pułk Piechoty) dowodził na froncie litewsko-białoruskim. Był ranny w akcji pod Grodnem (20 VII 1920). Następnie jako ochotnik uczestniczył w III powstaniu śląskim. 31 V 1923 r. przeszedł do rezerwy. W życiu zawodowym od 1926 r. kierował Spółdzielnią Rolniczo-Handlową „Rolnik” w Buku. W grudniu 1939 r. został wysiedlony z rodziną do GG. Od maja 1940 r. do końca II wojny światowej był kierownikiem młyna; pełnił jednocześnie w konspiracji funkcję komendanta AK na pow. Radomsko, (pseudonim „Gryf). W 1945 r. powrócił do Buku i dalej kierował „Rolnikiem”. 29 listopada aresztowany za działalność wojenną w szeregach AK, został zdegradowany i skazany. Na mocy amnestii zwolniony, powrócił na dawną posiadłość. W 1948 r. otworzył w Poznaniu firmę „Juta”, którą przemienił w 1950 r. na spółdzielnię. Z powodu choroby w 1954 r. przeszedł na rentę inwalidzką. Mieszkał w Poznaniu, aktywnie uczestniczył w pracach koła ZBoWiD-u na

Dionizy Vogel

Sołaczu. Zmarł 19 lutego 1986 r. Był odznaczony . in. Orderem Virtuti Militari V kl., Orderem Odrodzenia Polski V kl., Krzyżem Powstańców Wielkopolskich. Żonaty z Czesławą Mańczak, miał dzieci: Teresę (1930), Marię (1932-1939) oraz Marka (1941).

Bibliografia: Z. Kościański, Vogel Dionizy (1896-1986), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 208-210.

Zdzisław Kościański

WACHTEL Mariusz Józef (1892-1919), dekorator, dowódca 4 kompanii gnieźnieńskiej, zastępca oficera, bosman marynarki niemieckiej.

Ur. 12 lutego 1892 r. w Gnieźnie, jako syn kupca Jana i Antoniny z Czajkowskich. Użył zawód sztukatora, posiadał duże umiejętności plastyczne. Należał do gnieźnieńskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Powołany do niem. marynarki wojennej (X 1912 – XI 1918). Powrócił do rodzinnego Gn. w stopniu bosmana (sierż.). W nocy z 28/29 XII 1918 r. zajął wraz ppor. Z. Kittelem z grupą ok. 30 powstańców koszarę 12 Pułku Dragonów przy ul. Wrzesińskiej. Do końca I 1919 r. był dowódcą polskiej załogi tych koszar. Szkolił napływających ochotników i pomagał por. Edwardowi Grabskiemu w formowaniu pułku ułanów. 31 I 1919 r. wyruszył na czele wzmocnionego plutonu na front, by wejść w skład 4 kompanii gnieźnieńskiej 3 batalionu 4 PSW. 2 II został dowódcą tej kompanii. 18 II na czele kompanii atakował pod Rynarzewem niem. pociąg pancerny. W ogniu karabinów maszynowych został ciężko ranny i zmarł na polu walki. Wraz z W. poległo 14 powstańców. Uroczysty pogrzeb W. i jego żołnierzy odbył się 21 II 1919 r. w Gnieźnie na cmentarzu św. Piotra. Inskrypcja na tablicy brzmi „Marian Wachtel”. Pośmiertnie odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami. Jest patronem ulicy w Gnieźnie.

Bibliografia: B. Polak, Wachtel Mariusz Józef (1892-1919), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 384-385.

Janusz Karwat

WAWRZYNIAK Władysław Jan Nepomucen (1890 – 1940), dowódca frontu południowego powstania. plk WP

Ur. 15 maja 1890 r. w Antoninie koło Ostrowa Wielkopolskiego, w rodzinie Ludwika, gajowego w Tokarzewie i Józefy z Rosińskich. Studiował prawo w Monachium i we Wrocławiu. Prezes Towarzystwa Tomasza Zana i działacz Związku Młodzieży Polskiej (ZET). Po studiach pracował na stanowisku referendarza w sądzie w Ostrowie Wielkopolskim. W 1914 zmobilizowany do armii niemieckiej. W 1915 mianowany ppor. 16 XI 1918 przyjechał na urlop do Ostrowa Wielkopolskiego. Tamtejsza Powiatowa Rada Ludowa powierzyła mu dowództwo 2 kompanii tzw. ostrowskiego pułku piechoty. Od 25 XI tegoż roku dowódca Baonu Pogranicznego w Szczypiomie. W powstaniu wielkopolskim dowódca odcinka południowego Frontu Wielkopolskiego, brał udział w oswobodzeniu Skalmieczyca, Ostrowa Wielkopolskiego, sformował 12 Pułk Strzelców Wielkopolskich (70 Pułk Piechoty Wielkopolskiej). We wniosku na VM podkreślono, że W. Wawrzyniak: wraz z zorganizowanym przez siebie baonem przeszedł do Kalisza i tam zorganizował oddział powstańczy. W nocy z 30/31 grudnia 1918 na czele baonu zdobył Skalmieczyce i stanowczym i stanowczym wystąpieniem zdecydował o wybuchu powstania w Ostrowie. Zdobył

Krotoszyn i Zduny. W styczniu 1919 został dowódcą powstańczego Południowego Okręgu Wojskowego. Na przełomie stycznia i lutego zorganizował 12 Pułk Strzelców Wielkopolskich (przemianowany na 70 Pułk Piechoty Wielkopolskiej). Za czyny te odznaczony został VM 5 kl. (nr 4719). W 1919 awansowany przez Naczelną Radę Ludową na por. 5 V 1919 i kpt. 1 VI 1919. na froncie zachorował. 1 IV 1920 awansował na mjr. Od 7 VIII-1920 był komendantem Grudziądza. Od 1 VII-1921 w DOK nr VII w P-niu (do 1 11925) na stanowisku szefa poboru, potem I i V oddziału. Następnie dowodził baonami w 58, 57 i 35 pułku piechoty. 30 IX 1929 przeniesiony w stan spoczynku. Osiadł w Baku, pracując zarobkowo jako sekretarz Stowarzyszenia Kupców. W roku 1937 pełnił obowiązki komisarycznego burmistrza Opalenicy. W październiku 1939 zgłosił się ochotniczo do wojska. Przydzielony do jednostki zapasowej w nieznanymi okolicznościach dostał się do niewoli sowieckiej. Osadzony w Kozielsku, skąd przysłał list do żony. Zamordowany w Katyniu. Odznaczony był także Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Niepodległości i medalami pamiątkowymi. Żonaty dwukrotnie; z Romaną Łukanowską z Mayów (rozwiedziony) i Martą z Matuszewskich (zmarła około 1941). Bezdzienny.

Władysław Jan Nepomucen Wawrzyniak

Bibliografia: Z. Dykcik, Władysław Jan Nepomucen (1890 — 1940), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 386-388.

Bogusław Polak

WIERZEJEWSKI Wincenty (1889-1972), pseudonimy: Józef, Jerzy Warecki, Skaut, Orsza, Poznański, oficer WP, artysta malarz i rzeźbiarz, współtwórca skautingu i harcerstwa w Poznaniu i Wielkopolsce, założyciel i komendant Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego – zbrojnej konspiracji przygotowującej Powstanie Wielkopolskie.

Ur. 29 listopada 1889 r. w Poznaniu w rodzinie Franciszka i Michaliny z Majewskich. Miał brata Jana, działacza niepodległościowego w zaborze pruskim oraz siostrę Marię, nauczycielkę, działaczkę niepodległościową i społeczną w Bydgoszczy i na Kaszubach. Od młodości wykazywał dwie pasje: artystyczną i wojskową. Uczył się w Poznaniu na kursach malarstwa dekoracyjnego, następnie studiował malarstwo i techniki zdobnicze jako wolny słuchacz na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Był aktywnym członkiem towarzystwa samokształceniowego młodzieży pracującej „Iskra”. W latach 1910-1912 odbywał służbę wojskową w armii pruskiej (Cesarstwa Niemieckiego). Służbę tę traktował jako element niezbędnego wyszkolenia wojskowego, które młodzież polska przygotowująca

się do powstania winna opanować i następnie wykorzystać do walki z zaborcą. W 1912 roku do Poznania zaczęły docierać informacje o tworzącym się na terenie Krakowa i Lwowa ruchu skautowym. Wierzejewski uznał, że idea skautowa doskonale nadaje się do wykorzystania w Wielkopolsce znajdującej się pod zaborem pruskim. Ruch ten jednak należało traktować jako element przygotowujący młodzież do walki z zaborcą. W październiku odbyło się zebranie organizacyjne, na którym sformowano pierwszy konspiracyjny zastęp skautowy, nazwany „Poznań”, miesiąc później powstała 1. Poznańska Drużyna Skautów „Piast”, a rok później powstał hufiec „Piast” z Wincentym Wierzejewskim na czele. Ośrodek skautowy, którym kierował był najsilniejszy w zaborze pruskim. Wierzejewski był działaczem o dużym autorytecie, miał też odpowiednie predyspozycje i zdolności pozwalające mu na sprawne kierowanie skautingiem w warunkach konspiracji. Dla celów organiza-

Wincenty Wierzejewski

cyjnych wykorzystywał również swoje zdolności plastyczne, projektując wiele pocztówek o motywach skautowych i patriotycznych. Zaprojektował także pierwsze sztandary dla drużyn i hufca oraz oznaki drużyn i stopni. Po wybuchu „wielkiej wojny”, jak zwano wówczas I wojnę światową, został wcielony do armii pruskiej. W czasie walk na froncie zachodnim został lekko ranny i na początku 1915 roku przybył do Poznania. Nie stawiał się już jednak na powrót do armii i w warunkach konspiracyjnych prowadził dalej działalność niepodległościową. Zajął się intensywnie tworzeniem struktur Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego (POW zp), a obowiązki skautowe przekazał swojemu bliższemu współpracownikowi Henrykowi Śniegockiemu. Współpracując z Józefem Kostrzewskim, późniejszym profesorem i ukrywając się przed Niemcami w lokalu na strychu Muzeum Archeologicznego, zajął się wyrabianiem fałszywych dokumentów dla Polaków dezertersów z armii pruskiej. Tworzona POW zp opierała się głównie na skautach i dezertersach. Każdy członek składał przysięgę. Główne działania POW zp skierowane były na dezorganizację porządków niemieckich oraz mobilizowanie społeczeństwa polskiego do czynu. Te działania zwróciły uwagę środowisk niepodległościowych w Warszawie. Nawiązano ścisłe kontakty z przedstawicielami marszałka Józefa Piłsudskiego: Adamem Kocem, Stanisławem Rudnickim i księdzem Janem Mauersbergerem. Wierzejewskiemu poruczono zadanie uwolnienia Józefa Piłsudskiego z twierdzy w Magdeburgu. Mimo zaawansowanych przygotowań, do realizacji nie doszło wskutek faktu wcześniejszego zwolnienia Marszałka przez samych Niemców. W dniu 13 listopada 1918 roku Wierzejewski brał udział w „zamachu na ratusz” w Poznaniu, co przyczyniło się do spolszczenia Rady Żołniersko-Robotniczej, organizując jego przebieg i wyznaczając polskich przedstawicieli do Rady. Wierzejewski jednak, mimo pierwszoplanowej roli w zachodzących wydarzeniach, pozostawał w cieniu takich przywódców, jak Mieczysław Paluch i Bohdan

Hulewicz. W tym czasie działania podejmowane przez Wierzejewskiego koncentrowały się głównie na szkoleniu wojskowym i wywiadowczym w skautingu, co w późniejszym okresie zaowocowało wykształceniem wielu kadr dla Wojska Wielkopolskiego. Dzięki skautom opanowano niemiecką radiostację na Cytadeli, a kompania skautowa zdobyła Fort Grolmana w dniu 28 grudnia 1918 roku. Kompania ta, jako 1. kompania skautowa pod komendą Wincentego Wierzejewskiego wzięła później udział w odsieczy Lwowa i wykazała się wieloma bohaterskimi czynami w wojnie o ustalenie i utrwalenie granic Rzeczypospolitej na wschodzie. Wierzejewski w 1920 roku na czele 1. kompanii brał udział w przejęciu Leszna. 1 kompania stała się załącznikiem pierwszej zorganizowanej jednostki Wojsk Wielkopolskich – 1 pułku strzelców wielkopolskich (po przemianowaniu 55 poznańskiego pułku piechoty), a jej żołnierze w dużym stopniu stanowili później kadrę innych kompanii. W okresie po odzyskaniu niepodległości działał nadal w harcerstwie, m. in. w latach 1921-1923 piastował funkcję komendanta Chorągwi Poznańskiej ZHP. Pozostał w wojsku. Początkowo służył w 55. ppp w Lesznie. W latach 1924-1925 ukończył 10-miesięczny kurs w Centralnej Wojskowej Szkole Gimnastyki i Sportu w Poznaniu, później był wykładowcą w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty w Śremie, a następnie przeszedł do pracy w Dowództwie Okręgu Korpusu VII Poznań. W latach 1932-1935 pełnił służbę w Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte na stanowisku zastępcy komendanta. Służba ta była związana z planami jakie polskie władze miały wobec obszaru Wolnego Miasta Gdańska i jego powrotu w granice Rzeczypospolitej. Wierzejewski został skierowany na Westerplatte jako doświadczony konspirator doskonale orientujący się w realiach niemieckich i mający kontakty z miejscowym środowiskiem harcerskim. W czasie służby na Westerplatte organizował też tajną rozbudowę posterunków wartowniczych, które zyskały charakter uzbrojonych bunkrów obronnych. Dla kamuflażu zajmował się wtedy działalnością artystyczną i namalował cykl obrazów olejnych „Na plaży Westerplatte”. Przed wybuchem II wojny światowej organizował i kierował na terenie VII Dowództwa Okręgu Korpusu w Poznaniu pracami tzw. Tajnej Organizacji Wojskowej tj. Społeczną Siecią Informacji i Siecią Dywersji Pozafrontowej „Okrzeja”. Sieć ta składała się w dużej mierze z byłych powstańców wielkopolskich i instruktorów harcerskich. Jej zadaniem było przygotowanie Wielkopolski na wypadek agresji niemieckiej, a tworzone przez nią składy broni i materiałów wybuchowych miały służyć jednostkom konspiracyjnym. Pozornie został wówczas przeniesiony do rezerwy. Od 1936 roku wspólnie z bratem Janem organizował struktury Ruchu Harcerzy-Obywateli. Ruch ten miał na celu zaangażowanie byłych harcerzy do pracy nad odrodzeniem i rozwojem gospodarczym państwa. Wspólnie z bratem byli pomysłodawcami budowy pomnika obok jeziora Malta w Poznaniu dla upamiętnienia poległych w walkach o niepodległość skautów wielkopolskich. Jednocześnie ustanowiono wg projektu Wincentego Wierzejewskiego Ryngraf Pamiątkowy dla Harcerzy z Czasów Walk o Niepodległość w latach 1912-1920 wręczany żyjącym bohaterom tych walk. Z powodu zbliżającej się wojny został zmobilizowany i przydzielony do Sztabu Głównego, z którym opuścił kraj, udając się przez Węgry i Francję do Wielkiej Brytanii. W roku 1940 brał udział w tworzeniu I Brygady Strzelców w 1 Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie stacjonującym w Szkocji. Po zakończeniu wojny w 1945 roku przeszedł na emeryturę w stopniu kapitana, otrzymując później od władz na wychodźstwie awanse do stopnia pułkownika. Pozostał w Wielkiej Brytanii, zamieszkując w Leeds. Do kraju nie powrócił, ostrzeżony o grożących mu represjach. W okresie powojennym jego rola w tworzeniu ruchu harcerskiego i w Powstaniu

Wielkopolskim była przez władze marginalizowana, niemniej w opracowaniach historyków znajdowała należne jej miejsce. Wincenty Wierzejewski uznawany jest za głównego przedstawiciela zbrojnej konspiracji przedpowstaniowej i powstałej na bazie skautingu wielkopolskiego. Wincenty Wierzejewski jest autorem wielu obrazów i rzeźb, w tym wielu dzieł o charakterze patriotycznym, ale i również sakralnym. Jest twórcą wielu pocztówek o tej tematyce. Jest też autorem, m. in. odznaki pamiątkowej 1. pułku strzelców wielkopolskich (55. poznańskiego pułku piechoty) i 1. brygady strzelców PSZ na Zachodzie. Zmarł 8 września 1972 roku w Leeds w Wielkiej Brytanii. Z pierwszego związku małżeńskiego z Ireną Janowską (zmarła w roku 1926) miał dwie córki: Danutę i Stefanię. Małżeństwo z drugą żoną Angielką Winifred Mary Powell było bezdzietne. Był odznaczony m. in.: Orderem Wojennym *Virtuti Militari* V klasy z niskim numerem 847, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918-1921, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości, Medalem za Długoletnią (XX) Służbę, Pamiątkowym Krzyżem Rady Ludowej w Poznaniu „Za Waleczność”, Odznaką Pamiątkową „Orlęta” oraz harcerską Odznaką Wdzięczności. Pośmiertnie nadano mu Wielkopolski Krzyż Powstańczy.

Bibliografia: W. Wierzejewski, Wierzejewski Wincenty (1889-1972), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. XII, red. B. Polak, Poznań 2015, s. 175-179.

Wawrzyniec Wierzejewski

WIĘCKOWSKI Stanisław Henryk Józef (1885-1946), współorganizator artylerii wielkopolskiej, pułkownik WP.

Ur. 27 października 1885 r. w Moskwie, w rodzinie urzędnika Jana Stanisława i Henrietty z Winków. W 1906 r. ukończył gimnazjum realne w Jekaterynburgu (na Uralu), następnie Instytut Języków Wschodnich we Władywostoku. Od 1906 r. służył w wojsku rosyjskim. Podczas wojny m. in. był dowódcą dywizjonu. W lutym 1918 r. wstąpił ochotniczo do I Korpusu Polskiego w Rosji. W listopadzie zgłosił się do Wojska Polskiego i przydzielony został do Inspekcji Artylerii. W styczniu 1919 r. skierowany został do dyspozycji generała J. Dowbor-Muśnickiego w Poznaniu i 6 lutego objął dowództwo 3 dywizjonu 1 PAL. Po sformowaniu dywizjonu, 1 czerwca przeniesiony został na stanowisko dowódcy 1 dywizjonu 2 PAL, którego formowanie zakończył w lipcu 1919 r. 6 sierpnia został dowódcą 2 PAL. Na froncie wielkopolskim w rejonie Ostrzeszowa organizował linię obrony na wypadek ofensywy niemieckiej. Baterie te skutecznie likwidowały liczne wypady piechoty niemieckiej i próby ostrzału pozycji polskich ogniem artyleryjskim. 2 grudnia pułk Więckowskiego wszedł w skład 3 Brygady Artylerii, podporządkowanej taktycznie 3 Dywizji Strzelców Wielkopolskich. Uczestniczył w przygotowaniach do operacji rewindykacji Wielkopolski i Pomorza. 18 stycznia 1920 r. dywizjony pułku wkroczyły do Kępna (I), Leszna (II) i Zbąszynia (III). 23 stycznia pułk przemianowany został na 17 PAL Wielkopolskiej i skierowany na front litewsko-białoruski. Więckowski przeszedł cały szlak bojowy pułku, dowodząc nim do 23 grudnia 1929 r. 15 lipca 1924 r. awansowany na pułkownika. Następnie m. in. powołano go na stanowisko zastępcy Szefa Departamentu Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych. Był założycielem Towarzystwa Polsko-Chińskiego w Warszawie i prezesem Okręgu Warszawskiego Stowarzyszenia Dowborczyków. W 1939 r. przedostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie zmarł w 1946 r. Odznaczony był

Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi, medalami i odznakami. Zawarł związek małżeński z Janiną z Odlanickich-Poczobutt. Małżeństwo było bezdzietne.

Bibliografia: B. Polak, Więckowski Stanisław Henryk Józef (1885-1946), (w:) Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 401-402.

Michał Polak

WLEKLIŃSKI Władysław (1886-1964), stolarz, dowódca kompanii trzemeszeńskiej, oficer zawodowy, mjr WP.

Ur. 21 listopada 1886 r. w Trzemesznie pow. Mogilno, jako syn garncarza Marcina i Rozalii z d. Galewskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej ukończył kurs stolarski. Należał do miejscowego „Sokoła”, będąc sekretarzem gniazda. W latach 1907-1909 odbył służbę wojskową w armii niemieckiej. Po wybuchu I wojny światowej ponownie powołany do wojska. Po powrocie do domu (29 IX 1918) był w stopniu sierż., aspiranta oficerskiego. Nawiązał kontakt z Edmundem Sędzierskim, ks. Marcelim Kowalskim i Radą Robotniczo-Żołnierską. Na bazie członków „Sokoła”, byłych żołnierzy utworzył Straż Ludową. 28 XII został dowódcą ponad 50 osobowego pododdziału trzemeszeńskiego zajmując miasto. 30-31 XII udał się z kompanią do Zdziechowej, uczestnicząc w walce z Grenzschutzem. Po przybyciu do Trzemeszna kompanii ppor. P. Cymśa, po złożeniu przysięgi, wieczorem 1 I 1919 r. pomaszerował na czele kompanii, jako straż przednia do Mogilna. Po oswoobodzeniu tego miasta ochotnicy trzemeszeńscy weszli w skład kompanii gnieźnieńsko-wrzesińskiej. Na czele z W. uczestniczyli w walkach o Strzelno, Kruszwicę, Inowrocław. Następnie walczył o Żnin (11 I), pod Łabiszynom, Ołędrami, Antoniewem, Rynarzewem i Florentynowem. W kwietniu jego kompania weszła w skład 9 (później 10) Pułku Strzelców Wielkopolskich. Zorganizował w pułku kompanię techniczną i miotaczy min (moździerz). Po powstaniu W. w stopniu ppor. uczestniczył jako dowódca kompanii saperów 67 Pułku Piechoty Wielkopolskiej w wojnie z bolszewikami 1920 r. W bitwie pod Smorgoniami śmiałym przeciwuderzeniem powstrzymał natarcie nieprzyjaciela, przyczyniając się do utrzymania polskiej linii obrony. Od 1921 r. pełnił obowiązki dowódcy 17 baonu 7 Pułku Saperów Legionów, mieszkając w Legionowie. W 1924 r. był kapitanem ze starszeństwem od 1 VI 1919 r. 1 I 1928 r. awansowany do stopnia majora. W 1933 r. mianowany komisarycznym wójtem na obwód Chelmece, będąc w dyspozycji dowódcy Okręgu Korpusu VII z przydziałem mobilizacyjnym do 7 Pułku Saperów w Poznaniu. 1 kwietnia 1936 r. przeszedł na emeryturę. Podczas II wojny św. pracował jako stolarz meblowy w poznańskiej firmie Posener M belwerke. Tuż po jej zakończeniu 14 V 1945 r. został mianowany kierownikiem Rejonowego Zarządu Kwaterunkowo-Budowlanego w Jarocinie. 18 lipca 1946 r. zdemobilizowany z czynnej służby wojskowej z przyczyn zdrowotnych. Zmarł 16 lutego 1964 r. w Poznaniu. Spoczął w kwaterze powstańczej na cmentarzu par. w Trzemesznie. Od 1924 r. żonaty z Marianna Galewską. Odznaczenia: Srebrny Krzyż Orderu Wojennego VM V kl. Należał do Związku Powstańców Wielkopolskich, a po 1956 r. do ZBoWiD.

Bibliografia: J. Karwat, Wlekiński Władysław (1886-1964), (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat, red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s. 266-267.

Janusz Karwat

WOLNIEWICZ Władysław (1890-1978), dowódca drużyny powstańczej z Parzęczewa, mjr WP.

Ur. 8 lipca 1890 r. we wsi Gorzyce (pod Miłostawiem, ówczesny powiat wrześnieński), w rodzinie rzemieślnika Franciszka i Bronisławy z domu Czyżak, jako potomek uczestników powstań narodowych 1848 i 1863 r.. Po ukończeniu gimnazjum w Poznaniu odbył czteroletnią praktykę leśną. Podczas I wojny światowej uczestniczył w walkach na froncie zach., gdzie został dwukrotnie ranny. Następnie pracował (I V 1918) jako leśniczy w Kotuszu. Sporządził ewidencję mężczyzn w wieku poborowym oraz zorganizował oddział Straży Ludowej na terenie Parzęczewa i przyległych wsi. II 1919 r. stanął na czele drużyny (baonu) parzęczewskiej, która z 4 na 5 stycznia wyruszyła na front pod Wolsztyn. Uczestniczył w akcjach bojowych pod Kopanicą, Kargową i Chwalimiem. Wskutek zajęcia przez jego oddział Kargowej możliwe było zdobycie przez ppor. Nieboraka Babimostu. 29 stycznia 1919 r. został zaprzysiężony. Od 5 czerwca w 4 kompanii 2 baonu 155 Pułku Piechoty (późniejszy 73 Pułk Piechoty) pełnił funkcję dowódcy w szarży sierż. aspiranta oficerskiego. 15 lipca został przesunięty do 7 kompanii tegoż pułku, jako komendant ds. wojskowych na pow. Poznań-Zachód, z siedzibą w Stęszewie. 20 sierpnia złożył egzamin oficerski w Poznaniu. W ramach macierzystego pułku brał udział w wojnie 1920 r.. 12 III 1923 r. przeniesiony został do rezerwy w stopniu sierż.. W okresie międzywojennym był dyrektorem tartaków we wsi Mostki (w Kieleckiem). Po II wojnie światowej zamieszkał w we wsi Jarnatów, obecnie gmina Lubniewice, pow. sulęciński, woj. Lubuskie, a od 08.01.1959 r. w miejscowości Bedrony (obecna nazwa tej miejscowości Baldram). Zmarł w Kwidzynie w 13.09.1978 r. Pochowany na tamtejszym cmentarzu komunalnym: kwarta I rząd 8, miejsce 6. Żonaty z Marianną Grzywacz (ur. 25.01.1910 r. w Poświętnym zm. 4.01.1989 r. w Kwidzynie) c. Wojciecha i Karoliny z domu Dybisz, w związek małżeński wstąpili 12.01.1977 r. w Kwidzynie. Pozostawił spisane relacje ze swej działalności niepodległościowej. Był członkiem ZBoWiD-u. r. Odznaczony był m. in. Medalem Niepodległości i Krzyżem Walecznych.

Bibliografia: Z. Kościański, Wolniewicz Władysław (1890 -1978), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 216-217.

Zdzisław Kościański

WOLSKI Tadeusz (1897-1983), dowódca plutonu 5 Pułku Strzelców Wielkopolskich.

Ur. 27 października 1897 r. w Tucznie (pod Inowrocławiem), w rodzinie rolnika Wojciecha i Franciszki ze Szpringerów. W 1906 r. wziął udział w strajku szkolnym w Jaksicach. Do 1916 r. uczęszczał do gimnazjum w Inowrocławiu. Zmobilizowany do armii niemieckiej (449 Pułk Piechoty), walczył na froncie zach. Ranny jesienią 1918 r., przebywał w szpitalu w Sulzbach. Po powrocie do Inowrocławia brał czynny udział w walkach o wyzwolenie miasta. W ramach nowo sformowanego 2 Pułku Grenadierów Kujawskich walczył w bitwie o Złotniki (11 I 1919), podczas której został kontuzjowany (pułk przemianowano następnie na 5 Pułk Strzelców Wielkopolskich). Po opuszczeniu szpitala walczył pod Łabiszynem (w ramach pułku). 15 kwietnia mianowany ppor., objął 2 kompanię w 2 baonie 5 Pułku Strzelców Wielkopolskich. W styczniu 1920 r., w związku z rewindykacją Pomorza mianowany został komendantem Tucholi. 10 lutego brał udział w uroczystościach zaślubin z morzem (poczet sztandarowy pułku). Podczas wojny 1920 r., od marca do listo-

pada, był dowódcą 2 kompanii ckm 59 Pułku Piechoty (przez krótki czas dowodził 2 batalionem tego pułku w walkach n. Liwcem). W kwietniu 1920 r. mianowany został por. Do rezerwy przeniesiono go 10 XI 1920 r. W latach 1921-1923 studiował na Wydziale Prawa UP. Do 31 XII 1927 r. był asesorem, od II 1928 r. – sędzią grodzkim. Do 1937 r. pracował w Czersku (pow. Chojnice), a później we Wrześni, gdzie przebywał do wybuchu II wojny światowej. Na początku 1944 r. został aresztowany przez poznańskie gestapo, osadzony w Forcie VII, a następnie w obozie Żabikowo. Po wyzwoleniu uruchomił Sąd Grodzki we Wrześni, wybrany był przewodniczącym tamtejszej Miejskiej Rady Narodowej. W 1950 r. mianowano go sędzią Sądu Wojewódzkiego w Koszalinie, gdzie do przejścia na emeryturę (1967) pełnił funkcję przewodniczącego Wydziału Karnego. Czynny w ramach ZBoWiD-u, był m. in. przewodniczącym komisji środowiskowej powstańców wielkopolskich. Zmarł 2 sierpnia 1983 r. w Słupsku. Odznaczony m. in. Krzyżem Walecznych, Orderem Odrodzenia Polski V kl., Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Niepodległości, Medalem X-lecia Odzyskania Niepodległości. Związek małżeński zawarł ze Stefanią z Podhajskich, pozostawił syna Janusza (1928).

Bibliografia: Z. Kościański, Wolski Tadeusz (1897-1983), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 217-218.

Zdzisław Kościański

WRÓBLEWSKI Józef (1879-1920), w powstaniu dowódca powstańczej kompanii przemęckiej.

Ur. 25 października 1879 r. w Sarbinowie (powiat gostyński), w rodzinie Antoniego i Marii z domu Koralewskiej, właścicieli gospodarstwa ogrodniczego. Miał siostrę Władysławę. Ukończył seminarium nauczycielskie. Posiadał status nauczyciela elementarnego. W okresie od 1 października 1900 r. do 30 września 1901 r. odbył roczną służbę wojskową w armii niemieckiej w 155 Pułku Piechoty w Ostrowie Wlkp. Po jej ukończeniu awansowany na stopień kaprała. W latach 1910-1914 był kierownikiem Szkoły Powszechnej w Radomierzu (daw. pow. babimojski). Po wybuchu I wojny światowej został 2 września 1914 r. zmobilizowany do armii niemieckiej z zadaniem szkolenia rekrutów przy 37 Pułku Zapasowym. W maju 1915 r. ukończył w Neuhammer (Nowa Kuźnia) 4-tygodniowy kurs dający kwalifikacje na zastępcę oficera. W październiku tegoż samego roku odbył kolejny kurs 3-tygodniowego przeszkolenia wojskowego, ale już na linii frontu w Marville pod Verdun. 27 lutego 1916 r. został na własną prośbę wysłany na linię frontu do 77 Pułku Grenadierów Obrony Narodowej, który prowadził działania wojenne we Flandrii i na terenach Francji aż do rzeki Sommy. 5 kwietnia 1917 r. otrzymał awans na stopień podporucznika. 1 czerwca 1918 r. został przeniesiony do 267 Pułku 37 Dywizji w Alzacji, gdzie dowodził najpierw do 25 września kompanią kulomiotów, a potem do 27 października kompanią piechoty. Tegoż dnia po poważnym zranieniu prawej dłoni od postrzału z kulomiotu z czołgu angielskiego został wycofany z pola walki i leczony następnie przez 8 tygodni w lazarecie w Erfurcie. Odznaczony niemieckim Krzyżem Żelaznym II klasy. 1 stycznia 1919 r. po zwolnieniu z dalszego leczenia powrócił na Ziemię Przemęcką, włączając się aktywnie w nurt walki narodowo-wyzwoleńczej. 6 stycznia 1919 r. został dowódcą powstańczej kompanii przemęckiej oraz komendantem odcinka powstańczego od południowego Kanału Obry za Solcem aż do Brenna, Wijewa i Włoszakowic. Siedzibą komendan-

tury była Błotnica, w której werbowano ochotników również na odcinek „Wolsztyn” do ppor. Stanisława Siudy. 6 marca 1919 r. w wyniku przekształcenia oddziałów powstańczych wchodzących w skład Grupy „Leszno”, w 6 Pułk Strzelców Wielkopolskich (późniejszy 60. Pułk Piechoty Wielkopolskiej) został dowódcą 2 batalionu tegoż pułku. Po zakończeniu zwycięskiego Powstania awansowany na stopień porucznika Wojska Polskiego. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. W dniu 9 maja tego roku jego 2 batalion wchodzący w skład 60 Pułku Piechoty Wlkp, zniszczył mosty kolejowe za Kijowem, aby uniemożliwić wejście do miasta wojskom bolszewickim.(...) Porucznik Wróblewski jako dowódca II/60 energicznie i umiejętnie przeprowadził przejście przez most leżący w ogniu nieprzyjacielskich ckm i pancerniaków (...) wyskoczywszy osobiście przed linie z okrzykiem „niech żyje Polska” rzucił się na przewagę nieprzyjacielską odepchnął 3 km w głąb lasu (...). Kilka dni później we wniosku do Kapituły Tymczasowej o odznaczenie por. J. Wróblewskiego Orderem Virtuti Militari, jego przełożeni napisali: mjr B. Śliwiński - dowódca 60 Pułku Piechoty: Porucznik Wróblewski jest dzielnym żołnierzem, odważnym i prężnym oficerem i umiejętnym i doskonałym dowódcą. Za oddane przysługi na powstaniu wielkopolskim podałem go na V. M. IV. stopnia. Dziś proszę o odznaczenie V. M. trzecim stopniem, na które w pełni szczerze zasłużył, a plk Wł. Yung - dowódca 15 Wielkopolskiej Dywizji Piechoty dodał: "Por. Wróblewskiego i jego czyny znam osobiście i wniosek d-cy pułku popieram". W trakcie dalszych działań wojennych 2 batalion w dniu 14 czerwca wziął do niewoli w rejonie Berezyny bolszewicki pułk kawalerii liczący 400 żołnierzy. Potem w czasie odwrotu naszych wojsk por. J. Wróblewski zachorował na czerwonkę i zmarł 13 lipca 1920 r. w wieku 41 lat. Pochowano go we wsi Zagórze nad Niemnem. Ciało ś.p. porucznika Wróblewskiego spoczęło w ziemi, lecz duch jego pozostanie na zawsze wśród wszystkich następnych pokoleń pułku, jako wzór cnót żołnierskich, poświęcenia dla Ojczyzny i powierzonego mu oddziału. Dwa dni po śmierci został awansowany przez Naczelnego Wodza Marszałka Józefa Piłsudskiego na stopień majora. Pośmiertnie odznaczony 18 maja 1921 r. Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari V klasy (nr 864) oraz 9 listopada 1932 r. Krzyżem Niepodległości. Rodziny nie założył. Pamięć o majorze Józefie Wróblewskim jest kultywowana w Zespole Szkół Gimnazjum i Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich w Przemęcie oraz w Zespole Szkolno-Przedszkolnym w Radomierzu.

Bibliografia: A. Fornalski, Wróblewski Józef (1879-1920), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. III, red. B. Polak, Poznań 2007, s. 248-249.

Antoni Fornalski

WRZALIŃSKI Stanisław (1882-1950), pułkownik Wojska Polskiego, organizator armii powstańczej, dowódca wojskowy (m.in. 5 p. strz. wlkp - późniejszy 59 pp ; XXIX Brygady Piechoty).

Ur. 3 września 1882 r. w Płocku, jako syn Emilii Wrzalińskiej i Mikołaja Szestowa. Ojciec był kupcem pochodzenia rosyjskiego od wielu lat mieszkającym na ziemiach Królestwa Polskiego, matka Emilia Wrzalińska była Polką z mazowieckiej części rodziny Wrzalińskich. Od 1894 r. po śmierci obojga rodziców, adoptowany i wychowywany był przez ciotkę Marię Wrzalińską z.d. Gizińską i wuja Aleksandra Wrzalińskiego, uczęszczał do płockiego gimnazjum, które ukończył w 1900 roku. Następnie wstąpił do Armii Imperium Rosyjskiego.

skiego, służąc m.in. na Dalekim Wschodzie Rosji, gdzie brał udział w wojnie rosyjsko-japońskiej. W 1914 r. wraz z jednostkami Syberyjskimi został skierowany do Europy. Uczestniczył w walkach z Niemcami na terenie Królestwa Polskiego, Ukrainy i Białorusi. Brał udział w kilkunastu największych bitwach I wojny światowej na froncie wschodnim w tym w kilku stoczonych na ziemiach polskich m. in. pod Warszawą (28 września - 8 listopada 1914), Łodzią (11 listopada - 6 grudnia 1914) czy Przasnyszem (18 lutego - 26 marca 1915). Podczas walk w czasie I wojny światowej w Armii Rosyjskiej wykazywał się niezwykłą odwagą był też kilkakrotnie ranny. Za niezwykle męstwo i odwagę został odznaczony szeregiem orderów Armii Rosyjskiej m.in. Złotą Szablą św. Jerzego Orderem św. Jerzego, Orderami św. Anny, Orderami św. Stanisława oraz Orderem św. Włodzimierza. W czasie I wojny światowej awansował do rangi kapitana, zaś wiosną 1917 r. został przedstawiony do zatwierdzenia jako pułkownik. Po wybuchu rewolucji lutowej i tworzeniu przez żołnierzy polskich służących w Armii Rosyjskiej jednostek polskich, w stopniu kapitana w sierpniu 1917 roku wstąpił na ochotnika do I. Korpusu Polskiego pod dowództwem gen. Józefa Dowbora Muśnickiego. Decyzją jaką podjął w tym czasie podyktowana była przede wszystkim, głębokim poczuciem patriotyzmu, który pomimo długiej służby w Armii Rosyjskiej na Dalekim Wschodzie Rosji pozostał żywy u kapitana Wrzalińskiego. Przejście do I. Korpusu Polskiego wiązało się z ryzykiem zaprzepaszczenia kariery a nawet możliwego uznania za zdracę, zarówno przez białych jak i czerwonych Rosjan. Ryzyka tego Wrzaliński nie bał się jednak podjąć. W I. Korpusie Polskim pełnił kolejno stanowiska szefa sztabu 1. Dywizji Polskiej a po krótkim czasie na własną prośbę został skierowany do oddziałów liniowych 1. Dywizji Polskiej toczących w tym czasie pierwsze walki z bolszewikami. Dowodził pododdziałami 1. Dywizji m. in. pod Rohaczewem i Bobrujskiem. Następnie był dowódcą I. Legii Oficerskiej i I. Batalionu Legii Rycerskiej w I. Korpusie Polskim, gdzie był jednym z najwierniejszych żołnierzy gen. Dowbora- Muśnickiego. Po kapitulacji I. Korpusu Polskiego powrócił do Warszawy, gdzie organizował oddziały polskie oraz na czele grup bojowych złożonych z Dowborczyków i mieszkańców stolicy rozbrajał oddziały niemieckie. W listopadzie 1918 roku oficjalnie wstąpił do odradzającego się Wojska Polskiego. W tym czasie był jednym z głównych organizatorów 21. Pułku Piechoty Dzieci Warszawy. Po organizacji wojska w Warszawie na początku 1919 roku na własną prośbę został skierowany do Wielkopolski, śladem dawnego dowódcy gen. Dowbora-Muśnickiego. W Wielkopolsce u boku głównodowodzącego powstaniem gen. Dowbora-Muśnickiego. Uczestniczył w walkach z Niemcami podczas Powstania Wielkopolskiego. 23 marca 1919 przejął dowództwo 5. pułku strzelców wielkopolskich (17 stycznia 1920 przemianowanego na 59. pułk piechoty). 25 maja 1919 został wyznaczony na stanowisko szefa sztabu Dowództwa Frontu Północnego. W czerwcu 1919 r. powrócił jednak do 59. Pułku Piechoty Wielkopolskiej. Również w Wielkopolsce rozbudowywał i organizował oddziały polskie na bazie 59. Pułku Piechoty Wielkopolskiej. Praktycznie wśród ciągłych walk zreorganizował pułk tworząc pełne 12 kompanii strzeleckich i 3 kompanie karabinów maszynowych. Dodatkowo podobnie jak w 1. Dywizji Polskiej w Rosji utworzył przy 59. Pułku szkołę podoficerską. W styczniu 1920 r. uczestniczył w obsadzaniu Pomorza maszerując wraz z swymi oddziałami kolejno przez: Żnin, Szubin, Nakło nad Notecią (21 stycznia), Mrocze (22 stycznia), Więcbork (24 stycznia), Sępólno Krajeńskie (24 stycznia), Kamień Krajeński (28 stycznia), Chojnice (31 stycznia), Tucholę i Puck. Doskonale zorganizowane, składające się z karnych i doświadczonych żołnierzy oraz byłych powstańców oddziały wielkopolskie były pilnie potrzebne na wschodzie kraju, gdzie wojna polsko- bolszewicka wkraczała

w decydującą fazę. Z Tucholi na czele 59. Pułku Piechoty wyruszył na front polsko- bolszewicki na Ukrainie w międzyczasie awansując w maju 1919 roku do stopnia pułkownika. Uczestniczył w walkach z bolszewikami w czasie wyprawy kijowskiej. Dowodzony przez Wrzalińskiego pułk walczył przyczynił się do przełamania frontu bolszewickiego przełamując aż 6 kolejnych linii obronnych nieprzyjaciela. Następnie w wyniku ofensywy radzieckiej wojska wielkopolskie przerzucono nad Berezynę skąd powstrzymały marsz Sowietów na Warszawę. W tym miejscu należy zaznaczyć, że dowodzony przez Wrzalińskiego 59. Pułk Piechoty ani razu nie zaznał porażki, co zostało odnotowane w dokumentach wojskowych. Wycofywanie się oddziałów wielkopolskich pod jego dowództwem do Warszawy następowało głównie z powodów ogólnej sytuacji strategicznej na froncie polsko- bolszewickim. Podczas bitwy warszawskiej pułkownik Wrzaliński objął dowództwo nad utworzoną XXIX Brygadą Piechoty w składzie 59. i 60. Pułku Piechoty Wielkopolskiej. Grupa pułkownika Wrzalińskiego wchodząca w skład 15. Dywizji Wielkopolskiej gen. Junga miała za zadanie bronić południowych przedmieść Warszawy. Wielkopolskie oddziały Wrzalińskiego odparły natarcia radzieckie na południowe dzielnice Warszawy, zaś rano 17 sierpnia grupa operacyjna płk Wrzalińskiego składająca się z XXIX Brygady Piechoty oraz przydzielonych do niej grupy czołgów i 3 pociągów pancernych, współdziałając z lotnictwem przeszła do kontrofensywy i przełamała front polsko-radziecki zajmując m. in. Mińsk Mazowiecki. Następnie oddziały płk Wrzalińskiego ścigały bolszewików do granicy z Niemcami w Prusach oraz uczestniczyły w bitwie nad Niemnem. Bitwa grupy płk Wrzalińskiego o Mińsk Mazowiecki jest jednym z pierwszych przykładów zastosowania przez Wojsko Polskie skoordynowanego ataku piechoty, lotnictwa i broni pancernej. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że płk Wrzaliński był pierwszym polskim dowódcą, którego oddziały zastosowały taktykę podobną do późniejszego „Blitzkriegu”. Dokument przechowywany w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie, sporządzony w 1921 r., wspomina się o „niezliczonej ilości” czynów bojowych Wrzalińskiego. Podczas jednej z bitew, dzięki własnemu męstwu zatrzymał siły wroga umożliwiając wycofanie sztabu brygady w bezpieczne miejsce. Charakteryzowany jest jako oficer wyróżniający się walecznością, poświęceniem i olbrzymią wręcz odwagą. Niejednokrotnie w swoim postępowaniu daje wzór do naśladowania swym podkomendnym. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej pułkownik pełnił szereg ważnych funkcji w wojsku polskim. Był m. in. dowódcą piechoty dywizyjnej a zarazem zastępcą dowódcy 11. Dywizji Piechoty, zaś w 1925 roku został pierwszym dowódcą 5. Brygady Ochrony Pogranicza (Polesie). Z dniem 28 maja 1926 został przeniesiony z KOP i przydzielony do dyspozycji dowódcy Okręgu Korpusu Nr IX w Brześciu. W lipcu 1928 wyznaczony został na stanowisko szefa Biura Uzupelnień Ministerstwa Spraw Wojskowych. Pełniąc służbę w Stanisławowie i Warszawie pozostawał oficerem nadetatowym 49. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych. 8 października 1929 wyznaczony został na stanowisko dowódcy 30. Dywizji Piechoty w Kobryniu. 13 października 1931 zwolniony został ze stanowiska dowódcy dywizji a z dniem 31 grudnia 1931 przeniesiony został w stan spoczynku. Decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych został mianowany na stanowisko Prezydenta Gniezna, którą to funkcję pełnił w latach 1934-1936. Podczas wybuchu II wojny światowej udał się na Polesie. Próbował dotrzeć do ośrodka zapasowego 30. Dywizji Piechoty a po wkroczeniu Sowietów dołączyć do walczących z nimi oddziałów KOP. Następnie ukrywał się przed bolszewikami w radzieckiej strefie okupacyjnej. W tym czasie musiał spalić dużą część dokumentów osobistych i pamiętek, cały czas ukrywając się przed ścigającymi go bolszewikami. Był to jeden z najgor-

szych okresów w życiu pułkownika Wrzalińskiego, skazanego na życie w ukryciu w radzieckiej strefie okupacyjnej. Po wybuchu walk niemiecko-radzieckich i odkryciu przez Niemców grobów zamordowanych przez NKWD oficerów polskich w Katyniu, pod wpływem emocji, prawdopodobnie nie znając dokładnie skali niemieckiego okrucieństwa w okupowanej Polsce 2 lipca 1943 wystąpił z Wrocławia list do Himmlera, w którym zgłaszał się „wraz ze swoimi ludźmi” (... mit meinen Landsleute Polen) do walki z bolszewizmem. Jego pismo pozostało bez odpowiedzi. Wrzaliński jak później tłumaczył, wobec zbliżającej się klęski Niemiec, za ich aprobatą chciał zorganizować oddziały polskie, podobnie jak czyniono to w końcówce I wojny światowej, aby w odpowiednim momencie wystąpić przeciwko głównym jego zdaniem wrogom Polski – bolszewikom. Nie bez znaczenia było zapewne długie ukrywanie się Wrzalińskiego w radzieckiej strefie okupacyjnej a przede wszystkim zamordowanie w Katyniu przez bolszewików wielu przyjaciół pułkownika z polskiego korpusu oficerskiego. Realia II wojny światowej były jednak zupełnie inne a podjęta pod wpływem emocji, oburzenia i awersji do komunizmu decyzja była wyjątkowo niefortunna i przyniosła Wrzalińskiemu wyłącznie problemy. Został aresztowany następnie był przesłuchiwany przez Niemców, którzy uznali, że pomimo zaawansowanego wieku jest dla nich zagrożeniem i do końca wojny należy go przetrzymywać w obozie jenieckim. Osadzono go w obozie dla polskich oficerów Oflagu VII A w Murnau am Staffelsee. Dzieci pułkownika wysłano na roboty przymusowe. Po zakończeniu II wojny światowej, wobec niezrealizowania planów organizacji jednostek polskich, uświadomieniu sobie zbrodni dokonanych przez Niemców na Polakach i dostaniu się Polski w strefę kontroli Związku Radzieckiego, nie mogąc wrócić do opanowanego przez komunistów kraju 4 stycznia 1950 r. popełnił samobójstwo w obozie przejściowym dla ludności polskiej w Wentorf. Żonaty z Bronisławą Wrzalińską z domu Pomorską, miał dwóch synów Stanisława i Jerzego. W czasie swojej służby w Armii Polskiej został odznaczony wieloma orderami i odznaczeniami m. in. Orderem Virtutii Militarii, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, zaś za wyjątkowe zasługi w organizacji wojska polskiego – Złotym Krzyżem Zasługi. W zasadzie w większości dokumentów archiwalnych podkreślano wyjątkową odwagę pułkownika Wrzalińskiego, którego oddziały na polu bitwy w zasadzie nigdy nie zasnęły porażki a pod względem stricte wojskowym nie zawodził nigdy. Był też bardzo dobrym i skutecznym organizatorem wojska zarówno w Korpusie Polskim na Wschodzie jak i w odrodzonym Wojsku Polskim. Należy zaznaczyć, że płk Wrzalińskiego pomimo piastowania wysokich stanowisk w Armii Polskiej na poziomie generała brygady i generała dywizji głównie z przyczyn politycznych nigdy nie awansowano do stopnia generalskiego.

Bibliografia: P. Hojka, Wrzaliński Stanisław (1882-1950), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. X, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 211-214.

Piotr Hojka

ZENKTELER Kazimierz (1884-1955), dowódca frontu zach. powstania, ppłk WP.

Ur. 24 stycznia 1884 r. w Wojnowicach (pow. nowotomyski), w rodzinie kupca Edwarda i Joanny z Szyfterów. Po ukończeniu 7 klas gimnazjum w Poznaniu, powołany został (I IX 1906) na jednoroczny kurs do armii niemieckiej. Służbę odbywał w 5 Pułku Artylerii Ciężkiej, gdzie ukończył kurs aspirantów oficerskich. Awans na sierż. otrzymał (30 VII 1909) po odbyciu obowiązkowych ćwiczeń. Zajął się kupiectwem. Po wybuchu I woj-

ny światowej, I VIII 1914 r. powołany został do armii niemieckiej. Wcielony do komisji remontu, przeniesiony został do 3 baonu 5 Pułku Artylerii Ciężkiej, a we wrześniu do I baonu tegoż pułku. Odbył kampanię na froncie zach. i w listopadzie otrzymał awans na zastępcę oficera. W styczniu 1915 r. mianowano go dowódcą lekkiej kolumny baonu w Poznaniu, z którą wyruszył na front wsch. i tam awansowany (30 X 1915) do stopnia ppor. artylerii ciężkiej. Przeniesiony do Francji (2 V 1917), brał udział w walkach we Flandrii. Ciężko ranny pod górą Kemmel (25 VI 1918), został przekazany do lazaretu w Malborku, a następnie w Poznaniu. Orzeczeniem komisji lekarskiej (7 VII 1918) zwolniono go jako pełnego inwalidę. Powrócił do Buku i włączył się do akcji niepodległościowej, wstępując do POW ZP (XI 1918). Został mianowany przewodniczącym grodzkiej PRL (XI 1918). Jednocześnie został mianowany dowódcą Powiatowej Straży Ludowej. 28 grudnia przystąpił do organizowania sił powstańczych na terenie zach. Wielkopolski. Z jego osobą od II 1919 r. powiązały swoje działania grupy powstańcze w: Buku, Grodzisku, Opalenicy, Rostarzewie, Rakoniewicach, Wielichowie, Przemęcie, Witkowie Polskim i Kamieńcu. 5 stycznia był autorem akcji powstańczej oddziałów z Wielichowa, Kościana, Wilkowa Polskiego, Stęszewa, Wielkich Łęk, Kamieńca, Obry, Rakoniewic i Grodziska, które opanowały Wolsztyn. W ręce dowodzonych wtedy przez niego powstańców wpadła broń z dużą ilością amunicji oraz całkowite urządzenie szpitala wojskowego. We wniosku o odznaczenie Orderem Virtuti Militari stwierdzono, że mimo nie wyleczonych ran prowadził (o kij) walki o Wolsztyn, Nowy Tomyśl i Zbąszyń. Rozkazem dziennym nr 2 (z 7 I 1919) Dowództwa Głównego w Poznaniu otrzymał nominację na dowódcę V Okręgu Wojskowego w Grodzisku, który obejmował (od 13 I 1919) pow.: międzyrzecki, nowotomyski, grodziski i babimojski. Jako dowódca frontu zach. przeprowadził (po 10 I 1919) szereg akcji zaczepnych, m. in. na Kopanicę i Zbąszyń. Po objęciu dowództwa frontu zach. przez płk. M. Milewskiego, pełnił (od 17 IV 1919) obowiązki komendanta okręgu. Rozkazem Dowództwa Głównego nr 46 (z 19 II 1919) został mianowany komendantem etapu zach. Dekretem Komisarjatu NRL (z 17 IV 1919) awansowano go do stopnia kpt. Na skutek zmian strukturalnych w czerwcu 1919 r. objął Okręg Wojskowy II, równocześnie pełnił obowiązki dowódcy 155 Pułku Piechoty (I Pułku Rezerwowego), złożonego z 4 baonów (od 4 X 1919). Rozkazem dziennym Dowództwa Głównego w Poznaniu nr 238 (z 7 X 1919) mianowany został dowódcą grupy zach. frontu wlkp. W styczniu 1920 r. dowodzone przez niego oddziały uczestniczyły w rewindykacji ziem zach. Wielkopolski, przyznanych ostatecznie Polsce. Podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. dowodził, równocześnie awansując, 7 Rezerwową Wielkopolską Brygadą Piechoty, a następnie 23 Dywizją Piechoty. W czasie powstań śląskich wspierał materiałami wojennymi POW Górnego Śląska. Polskie czynniki rządowe wyznaczyły go tam dowódcą armii powstańczej (3 VI 1921). Zadaniem jego miało być utrzymanie w ryzach armii powstańczej w chwili, gdy zapadną decyzje o likwidacji powstania i podziale Górnego Śląska. Po likwidacji powstania przeszedł z powrotem do Wojska Polskiego. 31 XII 1921 r. przeniesiony został do rezerwy. Osiadł na roli w Mieściskach (dawny pow. szamotulski). W życiu społecznym wyróżniał się ofiarnością i szlachetnością, nie gardząc pomocą finansową dla potrzebujących. Został członkiem honorowym wielu towarzystw, m. in. Towarzystwa Powstańców i Wojaków w Lwówku, które przyjęło go także jako swojego patrona. Wchodził w skład grupy b. dowódców powstania, którzy powzięli decyzję o utworzeniu Centralnego Komitetu do Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 (20 I 1926). Z uwagi na stan zdrowia zwolniono go (4 III 1926) z obowiązku służby w rezerwie. Represjonowany

po kampanii wrześniowej 1939 r., w grudniu został przez Niemców deportowany do GG. Osiadł w Jędrzejowie na Kielecczyźnie, zajmując się handlem. Zmarł 22 stycznia 1955 r. w całkowitym zapomnieniu. Pochowany został na pocysterskim cmentarzu parafii św. Trójcy w Jędrzejowie. Skromny pomnik na jego mogile wystawiło miasto i ZBoWiD w Jędrzejowie. Odznaczony był m. in. Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Walecznych, Legią Honorową, Orderem Polonia Restituta.

Bibliografia: Z. Kościański, Zenktele Kazimierz (1884-1955), (w:) Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918-1919, t. IV, red. B. Polak, Poznań 2008, s. 228-231.

Zdzisław Kościański

ZŁOTOWICZ Franciszek (1876-1944), przemysłowiec, dowódca kompanii czerniejewskiej, por. WP.

Ur. 25 listopada 1876 r. w Czerniejewie, jako syn rzemieślnika Józefa i Michaliny z d. Węclewska. Po ukończeniu szkoły budowlanej i śmierci ojca (1912) utrzymywał matkę i rodzeństwo. Po wybuchu I w. świat. powołany do wojska, po kursie oficerskim otrzymał stopień aspiranta. Od połowy XI 1918 r. organizował w Czerniejewie ćwiczenia w „Sokole”. Z członków tej organizacji utworzył kompanię ochotniczą, na czele której wyruszył w noc sylwestrową 1918/1919 do Poznania. Czerniejewian zakwaterowano w forcie Grolman, podporządkowując por. J. Tomaszewskiemu. Od 5 I 1919 r. Z. skierowano do dyspozycji komendanta OW I Poznań. Rozkazem DG SZ b. zab. pr. nr 64 z 9 III 1919 r. mianowany ppor. piechoty ze starszeństwem od 1 XII 1917 r. 1 VI mianowany por. i został skierowany do intendentury. W 1921 r. przeniesiony do rezerwy, po czym zamieszkał w Kcynii. Prowadził tam dobrze prosperującą cegielnię parową, należał do Związku Powstańców Wielkopolskich, także do BBWR. W k. 1939 r. wysiedlony do GG, prowadząc w Warszawie niewielki sklep spożywczy. Po zakończeniu powstania warszawskiego przebywał z rodziną w Piotrkowie Trybunalskim. W wyniku choroby serca i płuc zmarł 28 XII 1944 r. W 1984 r. ekshumowany na cmentarz na Bielawkach w Bydgoszczy. Od VII 1924 r. żonaty z Elżbietą Kowalską, z kt. miał dwie córki: Bożenę Józefę (1926) i Janinę (1929).

Bibliografia: W. Kielbowski, Złotowicz Franciszek (1876-1944), (w:) J. Karwat, Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat, red. G. Musidlak, Gniezno 2018, s. 271.

Janusz Karwat, Waldemar Kielbowski

Bibliografia (wybór)

- Album Dziesięciolecia Okręgu Korpusu nr VII*, Poznań 1932.
- Album Pamiątkowy Powstańców Ziemi Zachodnich RP*, Poznań 1937-1939. nr 1-6.
- Basiński J., *Organizacja i znaczenie służby sanitarno-medycznej w przebiegu powstania wielkopolskiego i organizacji Wojska Wielkopolskiego*, Koszalin 2010.
- Bauer P., *Generał Józef Dowbor - Muśnicki 1867-1937*. Poznań 1988.
- Becker W., Idkowiak F., *Wojska inżynieryjno-saperskie na terenie Wielkopolski 1918-1939*, Leszno-Poznań 2011.
- Bohaterowie Powstania Wielkopolskiego w portretach Franciszka Pasińskiego*. Opracowanie D. Chadrysiak, M. Zynk. Inowrocław 2017.
- Bończa-Bystrzycki L., Basińska I., *Duchowieństwo polskie wobec powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Koszalin 2010.
- Chruszczewski R., *Mieszkańcy gminy Suchy Las i okolic w Powstaniu Wielkopolskim*, Poznań 2016.
- Cześć pamięci powstańców wielkopolskich 1918-1919 z Czarniejewa i okolic. W 100. Rocznicę zwycięskiego zrywu Wielkopolan*, pod red. W. Kielbowskiego, Gniezno 2018.
- Czubiński A., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza - charakter - znaczenie*, Poznań 1978.
- Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały V Ogólnopolskiego Seminarium Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*. Kościan, 3 kwietnia 1984 r., Pod red. B. Polaka, Koszalin - Kościan 1985.
- Dąbrowski Sz., Wincenty Wierzejewski. *Działaj, twórz i nie bój się życia*, Poznań 2008.
- Dąbrowski Sz., Wincenty Wierzejewski. *Działaj, twórz i nie bój się życia*, Poznań 2010.
- Dowbor-Muśnicki J., *Moje wspomnienia*, Warszawa 1935.
- Dowbor-Muśnicki J., *Moje wspomnienia*, Poznań 2013.
- Dworecki Z., *Poznańskie i Piłsudski*, Poznań 2008.
- Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, pod red. Janusza Karwata, Marka Rezlera, Poznań 2018.
- Fenrych T., *Próba syntezy powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Poznań 1928.
- Filary J., *Zarys historii wojennej 69-go pułku piechoty*, Warszawa 1928.
- Fornalski A., *Ziemia Przemęcka ich matką ojczyznę*, Przemęt 2010.
- Gabrielski W., Mieloch P., Nowaczyk J., Szeszuła J., *Powstańcy Wielkopolscy z Mosiny i okolic*, Mosina 2018
- Glabisz K., *Wojskowy aspekt powstania wielkopolskiego*, "Przegląd Zachodni", [Londyn] 1958 r., nr 10-11.
- Gloria victoribus*. Powstańcy wielkopolscy powiązani z Ziemią Chodzieską, pod red. Doroty Marciniak. Chodzież 2017.
- Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. *Walka o wolność narodową i społeczną*, Praca zbiorowa pod red. J. Topolskiego i B. Polaka, Gniezno - Poznań 1978.
- Grabowski Z., Franciszek Jach - *Ikar rodem z Wapna*, Wapno 2014.
- Grot L., Pawłowski I., Pirko M., *Wielkopolska w walce o niepodległość 1918-1919. Wojskowe i polityczne aspekty Powstania Wielkopolskiego*, Pod red. I. Pawłowskiego. Warszawa 1968.
- Grot Z. [red.], Czubiński A., Miśkiewicz B., *Powstanie Wielkopolskie. Zarys dziejów*, Poznań 1978.
- Grot Z., *Czyn zbrojny ludu wielkopolskiego 1918-1919*, Poznań 2008.
- Powstanie Wielkopolskie. Źródła - stan badań - postulaty badawcze*, Kościan 1973.

- Studia z historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 r.*, Praca zbiorowa pod red. Z. Kaczmarczyka, Poznań 1962.
- Grzelak A., *Powstańcy Wielkopolscy Ziemi Jutrosińskiej 1918-1919*. Zeszyty historyczne część 2, Jutrosin 2018.
- Gwincińska K., Jankowski T., Kaczmarek B., *Powstańcy Wielkopolscy Ziemi Książkiej*, Książ Wielkopolski 2018.
- Hałas B., Talaga W., *Powstańcy Wielkopolscy z Żerkowa i Gminy Żerków*, Żerków 2018.
- Hoff K., *Skrzydła Niepodległej. O wielkopolskim lotnictwie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 2005.
- Horyza Pachciarz K., *Powstańcy Wielkopolscy ziemi jarczewskiej*, Jarczewo 2015.
- Hulewicz B., *Powstanie wielkopolskie. Przyczynek do dziejów przewrotu z listopada i grudnia 1918 r.*, Zamość 1920.
- Hulewicz B., *Wielkie wczoraj w małym kręgu*, Warszawa 1968.
- Jankowiak S., Bauer P., *Ziemia Gostyńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919*, Gostyń 1989.
- Jedlina-Jacobson W., *Z ludem wielkopolskim przeciw zaborcom*. Wspomnienia, Poznań 2018
- Kabat E. *Budzyń i jego mieszkańcy*. Budzyń 2018.
- Kandzióra K., *Działalności POW w Poznaniu. Przyczynek do historii Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego w latach 1918/19*, Poznań 1939.
- Karwat J., *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 w historiografii i kulturze. Próba analizy i syntezy*, Poznań 2012.
- Karwat J., *Ziemia Gnieźnieńska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919*. Wybrane aspekty z perspektywy 100 lat. Gniezno 2018.
- Kawalerowie Virtuti Militari (1792-1945)*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji Naukowej, Red. naukowa B. Polak, Koszalin 1993.
- Kęszycki D., *Wspomnienia z 1919/22. Księga I. Udział Śremu w Powstaniu Wielkopolskim*, Śrem 2018.
- Kicman W., *Powstańcy Wielkopolscy 1918/1919 mieszkańcami Piły*, Piła 2017.Ż
- Kicman W., *Pułkownik Kazimierz Zygmunt Rybicki 1897-1985. Powstaniec Wielkopolski 1918/1919, Żołnierz Wojska Polskiego 1920-1939 oraz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1941-1945*, Piła 2018.
- Kicman W. *Podporucznik Antoni Knajtek. Powstaniec Wielkopolski 1918/1919 z Łobzenicy*. Żołnierz - artysta - fotograf. Piła 2018.
- Księga Chwały Piechoty*, Warszawa 1937-1939.
- Kolbuszewska D., *Trzynastu wspaniałych. Powstanie Wielkopolskie w życiu i losach powstańców i ich rodzin*, Poznań 2008.
- Kosman M., *Determinacja połączona z rozważą. W dziewięćdziesięciolecie Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 2008.
- Kościański Z., *Kadra dowódcza Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Inicjatorzy wyzwolenia Nowego Tomysła spod jarzma pruskiego 2/3.01.1919*. Nowy Tomyśl 1988.
- Kościański Z., Tomkowiak E., *Bukowanie w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*. Poznań - Buk 2008.
- Kościański Z., Tomkowiak E., *Mieszkańcy gminy Dopiewo w Powstaniu Wielkopolskim w latach 1918-1919*, Dopiewo 2009.
- Kościański Z., Tomkowiak E., *Mieszkańcy gminy Dopiewo w Powstaniu Wielkopolskim w latach 1918-1919. Słownik biograficzny*. Dopiewo 2010.
- Kościański Z., Tomkowiak E., *Niepodległościowe tradycje gminy Rakoniewice*, Rakoniewice 2010.
- Kowalewska H., *Powstańcy Wielkopolscy Ziemi Kleszczewskiej*, Kleszczewo 2018.

- Lewandowski W., *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*. Ze słowem wstępnym dra M. Jabczyńskiego, Poznań 1939.
- Lewandowski W., *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*. Ze słowem wstępnym dra M. Jabczyńskiego, Poznań 2018.
- Lewandowski W., Załęski A., *Bój o Szubin dnia 11 stycznia 1919 r., T. 1-2*, Poznań 1936-1937.
- Lubonianie w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919 z biogramami*, pod red. Piotra Pawła Ruszkowskiego, Janusza Karwata, Luboń 2009.
- Lubonianie w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919 z biogramami*, pod red. Piotra Pawła Ruszkowskiego, Janusza Karwata, Luboń 2018.
- Łuczak J., *Zrodzone w powstaniu... 90. Rocznica Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Poznań 2008.
- Łukomski G., *Generał Brygady Antoni Szymański (1894-1973). Wielkopolanin - żołnierz i dyplomata*, Pruszków-Warszawa-Londyn 2006.
- Łukomski G., Polak B., *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919. Działania bojowe - aspekty polityczne - kalendarium*, Koszalin -Warszawa 1995.
- Miśkiewicz B., *Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego, (w:) Powstanie Wielkopolskie 1918/1919*, Praca zbiorowa pod red. Z. Grota, Poznań 1968.
- Miśkiewicz B., *Z najnowszych polskich dziejów wojskowych*, Poznań 1994.
- Mocą Bóg, celem Ojczyzna. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*, pod red. E. Śliwińskiego, Leszno 2011.
- Mogilno w Powstaniu Wielkopolskim*, pod red. Danuty Konieczka-Śliwińskiej, Poznań 2008.
- Muszyński W. J., Sierchuła R., *Józef Dowbor-Muśnicki 1867-1937*, Poznań-Warszawa 2018.
- Myrius Rybka S., *Tajemnica 27 Grudnia. Dziesiąta rocznica powstania wielkopolskiego*, Poznań 1928.
- Myrius-Rybka S., *Zerwane pęta. Karty z pamiętnika Wspomnienia z dni rewolucji i powstania w Poznaniu 1918-1919*, Poznań 1919.
- Namysł W., *Niepokorny Mieczysław Paluch we wspomnieniach Jadwigi Krauze, Brwinów* 2018.
- Olszewski M., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*. Koszalin 2008.
- Olszewski M., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*. Warszawa- Poznań 2018.
- Olszewski W., Jastrząb Ł., *Lista strat Powstania Wielkopolskiego od 27.12.1918 r. do 8.03.1920 r.*, Koszalin 2009.
- Opalenicki słownik biograficzny*. Pod red. B. Wojcieszaka. Tom I - III. Opalenica 1993-2013.
- Pańczakowa J., Cichoń M., *Powstańcy Wielkopolscy w grobach katyńskich*, Poznań 2010.
- Pawelczyk M., *Ziemia Nekielska w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919*, Nekla 2015.
- Pawelczyk M., *Ziemia Strzałkowska w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*. Wydanie II, Strzałkowo 2018.
- Piętka J., *Wolsztyński słownik powstańców wielkopolskich*, Wolsztyn 2019.
- Polak B., 1919. *Powstanie Wielkopolskie*, Warszawa 2015.
- Polak B., *Dowódca Grupy "Leszno" Płk dr Bernard Śliwiński (1883-1941)*, Leszno 2018.
- Polak B., *Dowódcy Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Koszalin 1989.
- Polak B., *Dowódcy Wojska Wielkopolskiego 1919*. Koszalin 1989.
- Polak B., *Front południowo-zachodni (Grupa "Leszno") Powstania Wielkopolskiego*, Kościan 1971.
- Polak B., *Generał Stanisław Taczak 1874-1960*, Poznań 1988.
- Polak B., *Generał Stanisław Taczak 1874-1960*, Koszalin 1998.

- Polak B., *Kadra dowódcza powstania wielkopolskiego*, (w:) *Biografistyka powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Redakcja naukowa B. Polak, Koszalin 1985, (biogram próbny).
- Polak B., *Mieczysław Paluch (1882-1942)*, "Kronika Miasta Poznania" 1985, nr 4.
- Polak B., *Organizacja i działalność Dowództwa Głównego i Wojsk Wielkopolskich 1918-1919*, (w:) *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919* (artykuły i przyczynki), Pod red. B. Polaka. Kościan 1975.
- Polak B., *Stanisław Taczak - Głównodowodzący Powstania Wielkopolskiego (28 XII 1918-15 I 1919)*, "Kronika Miasta Poznania", 1983 r., nr 4.
- Polak B., *Wojsko Wielkopolskie 1918-1920*, Koszalin 1990.
- Polak B., *Wojsko Wielkopolskie 1919-1920*. Koszalin 2010.
- Polak B., *Wpływ Dowództwa Głównego na przebieg działań bojowych na Froncie Wielkopolskim (28 grudzień 1918 - 12 listopad 1919 r.)*, (w:) *Walki powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Red. naukowa B. Polak, M. Rezler, Koszalin 2010.
- Polak B., Polak M., *Generał Stanisław Taczak 1874-1960*, Poznań-Warszawa 2019.
- Polak B., Polak M., Milewscy. *Powstańcy Wielkopolscy z ziemi śródzkiej 1918-1919*, Środa Wielkopolska 2013.
- Politowski P., *Stanisław Wyskota-Zakrzewski (1902-1986). "W drodze do domu"*, Inowrocław 2017.
- Powstanie Wielkopolskie*, pod red. J. Macyszyna, Warszawa 2006.
- Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*. Katalog źródeł i materiałów, pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 2003.
- Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 na Pałukach i Krajnie*, pod red. K. Czechowskiej i P. Adamczewskiego, Szubin 2006.
- Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybrane aspekty z perspektywy 90 lat*, pod red. J. Karwata, Poznań 2008.
- Powstanie Wielkopolskie w Żninie. Przebieg, uczestnicy, pamięć*, pod red. Jadwigi Jelinek, Żnin 2018.
- Powstańcy wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*. Pod red. B. Polaka. t.I- XV. Poznań 2005- 2018.
- Przeciw pruskiemu zaborcy. Wspomnienia i listy uczestników Powstania Wielkopolskiego*, Wybór i opracowanie L. Gomolec i B. Polak, Warszawa 1979.
- Purczyński W., *Wągrowiec w dobie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Wągrowiec 1998.
- Radziszewski E., *Powstańcy Wielkopolscy z terenu gminy Przygodzice. Losy i pamięć*, Przygodzice 2019.
- Rezler M., *Nasze Powstanie. W 100 Rocznicę Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Szamotuły 2018.
- Rzepecki K., *Oswobodzenie Poznania 27.12.1918-5.1.1919*, Poznań 1923.
- Rzepecki K., *Powstanie grudniowe w Wielkopolsce. 27 XII 1918*, Poznań 1919.
- Sesja naukowa poświęcona problematyce Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 roku, "Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza", t. V, z. 2 za rok 1959, Poznań 1960.
- Siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości i wybuchu Powstania Wielkopolskiego*, pod red. T. Kotłowskiego, Poznań 1992.
- Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich*, red. naukowa A. Czubiński i B. Polak, Poznań 2002.
- Słownik biograficzny uczestników Powstania Wielkopolskiego frontu północnego (nadnoteckiego)*, pod red. Sławomira Łanieckiego, Nakło nad Notecią - Sępólno Krajeńskie 2009.

- Szeszycki T., *Zapomniani zwycięzcy. Znane, mało znane i nieznane wydarzenia z powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Szczecin 2010.
- Tomaszewski J., *Walki o Noteć (Znin-Łabiszyn-Szubin-Rynarzewo). Rok 1918/19*. Poprzedzone przygotowaniem i wybuchem powstania w Poznaniu, Poznań 1930.
- Tomaszewski R., *Wysiłek militarny i materialny mieszkańców Ziemi Gostyńskiej w walkach o kształt granicy wschodniej II Rzeczypospolitej (1918-1920)*, Gostyń 2002.
- Trzeba było pójść. *Powiat nowotomyski w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919. Historia i pamięć*, pod red. Z. Kościańskiego i B. Wojcieszaka. Nowy Tomyśl 2010.
- U progu niepodległości Polski. Wrzesień 1918 — marzec 1919*, pod red. S. Biegańskiego, Londyn 1990.
- Udział społeczeństwa Ziemi Kaliskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, pod red. Antoni Czubińskiego, Kalisz 1978.
- Walki powstania wielkopolskiego 1918-1919*, pod red. Bogusława Polaka i Marka Rezlera, Koszalin 2010.
- Wawrzyniak J., *Osieczna w powstaniu wielkopolskim 1918-1919*, Osieczna 2008.
- Wawrzyniak J., *Pawłowie i gmina Krzemieniewo w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, Krzemieniewo-Lesno 2005.
- Wawrzyniak J., *Śrem w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, Śrem 2011.
- Wieczorek A., *Gołaniecka Kompania Powstańcza 29.12.1918-16.02.1919*, Gołańcz 2013.
- Wieczorek A., *Pptk dypl. Włodzimierz Mieczysław Kowalski 17.04.1889-8.08.1969 Nauczyciel. Żołnierz Powstaniec Wlkp.*, Gołańcz 2014.
- Wieczorek A., *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918/1919 związanych z Ziemią Gołaniecką i jej okolicami*. Gołańcz 2017.
- Wieliczka Z., *Na pożegnanie. Uwagi, uzupełnienia i poprawki do historiografii powstania wielkopolskiego 1918-1919*, S. Paulo 1971.
- Wielkopoleanie Kawalerowie Orderu Virtuti Militari 1918-1920*, red. naukowa B. Polak i M. Polak, Koszalin 2010.
- Wieliczka Z., *Powiat witkowski w okresie rewolucji niemieckiej 1918-1919*. Lublin - Witkowo 2008.
- Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Poznań 1981, 1984.
- Wojtala T., *Bociun. Ptk dypl. Ludwik Bociński (1892-1970)*, Pleszew 2012.
- Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego*, Wybór i opracowanie: J. Karwat, Poznań 2007.
- Z postępowych tradycji oręża polskiego 1917-1939*, Praca zbiorowa pod red. I. Pawłowskiego, Warszawa 1966.
- Zwycięzcy. Bohaterowie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 we wspomnieniach swoich bliskich*, pod red. L. Adamczewskiego i S. Kmiećka, Poznań 2008.
- Zwycięzcy. Tom II. Bohaterowie Powstania Wielkopolskiego. Najnowsza lista ofiar*, pod red. Leszka Adamczewskiego i Sławomir Kmiećka, Poznań 2009.

Skróty językowe i ogólne

AK - Armia Krajowa
baon - batalion
b. zab. prusk. (b. z. pr.) - były zabór pruski
CAW - Centralne Archiwum Wojskowe
ckm - ciężki karabin maszynowy
cm. - cmentarz
dak - dywizjon artylerii konnej
d-ca - dowódca
dr - doktor
ds. - do spraw
dyon - dywizjon
Fr. Lit.-Biał. - Front Litewsko-Białoruski
Fr. Wlkp. - Front Wielkopolski
Fr. Ukr. - Front Ukraiński
Fr. Woł. - Front Wołyński
gen. - generał
GG - Generalne Gubernatorstwo
hr. - hrabia
inż. - inżynier
k. - koło
kl. - klasa
km - karabin maszynowy
komp. - kompania
kpr. - kapral
kpt. - kapitan
kpt. posp. rusz. - kapitan pospolitego ruszenia
ks. - ksiądz
LOPP - Liga Obrony Powietrznej Państwa
m. in. - między innymi
mjr - major
MSZ - Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NKSL (Nacz. K-da Straży Lud.) - Naczelną Komenda Straży Ludowej
NRL - Naczelną Radą Ludową
ok. - około
org. - organizacja, organizacyjny
p. - pułk
pac - pułk artylerii ciężkiej
pal - pułk artylerii lekkiej
pap - pułk artylerii polowej
PKU - Powiatowa Komenda Uzupelnień
płd. - południe
płk - pułkownik
płn. - północ
por. - porucznik
POW zab. prusk. (z. p.) - Polska Organizacja Wojskowa zaboru pruskiego
pp - pułk piechoty
ppłk - podpułkownik

ppor. - podporucznik
PRL - Powiatowa Rada Ludowa
psp - pułk strzelców pieszych
p. strz. wlkp. - pułk strzelców wielkopolskich
p. uł. - pułk ułanów
p. uł. wlkp. - pułk ułanów wielkopolskich
rez. - rezerwowy, rezerwy
rtm. - rotmistrz
sierż. - sierżant
SL - Straż Ludowa
ur. - urodzony
VM - Virtuti Militari
wg - według
Wlkp., wlkp. - Wielkopolska, wielkopolski
woj. - województwo
WP - Wojsko Polskie
wsch. - wschód
zach. - zachód
ZBoWiD - Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
zm. - zmarł
ZPW - Związek Powstańców Wielkopolskich

Spis treści

Przedmowa: Przewodniczący Komisji Historycznej ZG TPPW dr Zdzisław Kościański	7
Dowódcy Powstania Wielkopolskiego, ich działalność i sukcesy, Prof. dr hab. Bogusław Polak	19
Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 - zarys dziejów, Piotr Kościański, Zdzisław Kościański	34

Biogramy

ANDERS Władysław, <i>Bogusław Polak</i>	44
ANDRZEJEWSKI Mieczysław, <i>Bogusław Polak</i>	50
BARANIECKI Ludwik, <i>Zdzisław Kościański</i>	51
BARTKOWIAK Jan, <i>Bogusław Polak</i>	51
BARTSCH Maksymilian, <i>Bogusław Polak</i>	52
BEUTLER Zdzisław, <i>Bogusław Polak</i>	52
BIGOSZT Henryk, <i>Bogusław Polak</i>	53
BILSKI Józef, <i>Janusz Karwat</i>	54
BISKUPSKI Antoni, <i>Zdzisław Kościański</i>	55
BOBKIEWICZ Stanisław, <i>Zdzisław Kościański</i>	56
BOCIANSKI Ludwik, <i>Bogusław Polak</i>	56
BOGUSŁAWSKI Edmund, <i>Zdzisław Kościański</i>	57
BREZA Alfons, <i>Bogusław Polak</i>	58
BROCHWICZ-DONIMIRSKI AUGUST, <i>Zdzisław Kościański</i>	58
CEPTOWSKI Józef Sylwester, <i>Bogusław Polak</i>	60
CHATLIŃSKI Roman, <i>Ewelina Tomkowiak</i>	61
CHEŁMICKI Stanisław, <i>Janusz Karwat</i>	61
CHOSŁOWSKI Stefan Stanisław Seweryn, <i>Bogusław Polak</i>	62
CHYLEWSKI Jan Władysław, <i>Michał Polak</i>	63
CIACIUCH Jan, <i>Janusz Karwat</i>	64
CIESIELSKI Antoni, <i>Bogusław Polak</i>	65
CIEŚLICKI Marcei Leon, <i>Janusz Karwat, Waldemar Kiełbowski</i>	65
CIEŚLEWICZ Michał, <i>Janusz Karwat</i>	66
CODROW Józef, <i>Bogusław Polak</i>	67
CYMS Paweł Kazimierz, <i>Janusz Karwat</i>	67
DOWBOR MUŚNICKI Józef, <i>Piotr Bauer</i>	68
DUBISKI Filip Stanisław, <i>Bogusław Polak</i>	73

FENRYCH Tadeusz Wiktor, <i>Bernard Piotrowski</i>	74
GOETZENDORF-GRABOWSKI Tadeusz, <i>Bogusław Polak</i>	76
GRABSKI Edward, <i>Janusz Karwat</i>	76
GRUDZIELSKI Kazimierz, <i>Bogusław Polak</i>	77
JACHMANN Walenty, <i>Zdzisław Kościański</i>	78
JAHNS Antoni, <i>Zdzisław Kościański</i>	79
JĘCZKOWIAK Józef Gabriel, <i>Bogusław Polak</i>	79
KAŹMIERCZAK Stefan Idzi, <i>Bogusław Polak</i>	80
KĄKOLEWSKI Jan, <i>Bogusław Polak</i>	81
KITTEL Zygmunt, <i>Janusz Karwat</i>	82
KLEIN Jan Aleksander, <i>Zdzisław Kościański</i>	83
KLEMCZAK Edmund, <i>Zdzisław Kościański</i>	84
KOMORSKI Leon, <i>Bogusław Polak</i>	85
KOPA Andrzej, <i>Eligiusz Tomkowiak</i>	86
KOPCZYNSKI Józef, <i>Zdzisław Kościański</i>	88
KOSTENCKI Leon, <i>Waldemar Kietbowski</i>	89
KOWALSKI Kazimierz Józef, <i>Janusz Karwat</i>	90
KRAUSE Edmund, <i>Zdzisław Kościański</i>	91
LANGE Julian Bolesław, <i>Michał Polak</i>	92
ŁAKIŃSKI Zygmunt, <i>Michał Polak</i>	92
ŁAČKI-KORZBOK Stanisław, <i>Zdzisław Kościański</i>	93
ŁUKOWICZ Stefan Szczepan, <i>Michał Polak</i>	94
MACEWICZ Gustaw, <i>Michał Polak</i>	95
MACIEJEWSKI Julian Walenty, <i>Michał Polak</i>	95
MAŃCZAK Józef, <i>Michał Polak</i>	96
MARKOWSKI Karol, <i>Zdzisław Kościański</i>	96
MASŁEK Stanisław, <i>Zdzisław Kościański</i>	98
MILEWSKI Michał, <i>Zdzisław Kościański</i>	99
MUŚLEWSKI Józef, <i>Michał Polak</i>	100
NIEMIRA Rudolf, <i>Michał Polak</i>	101
NIEŻYCHOWSKI Kazimierz, <i>Michał Polak</i>	102
NOGAJ Stanisław, <i>Janusz Karwat</i>	103
NOWAK Alojzy, <i>Michał Polak</i>	104
OBRĘBOWICZ Tadeusz, <i>Małwina Tomkowiak</i>	105
OSTRORÓG-GORZEŃSKI Zbigniew, <i>Piotr Bauer</i>	106
PALUCH Mieczysław, <i>Janusz Karwat</i>	107
PASZKIEWICZ Gustaw, <i>Michał Polak</i>	109
PINIECKI Bolesław Wiktor, <i>Bogusław Polak</i>	110
PNIEWSKI Wiktor, <i>Bogusław Polak</i>	112

POŁCZYŃSKI Marcei Stanisław, <i>Janusz Karwat</i>	113
POCZEKAJ Władysław, <i>Grzegorz Łukomski</i>	113
ROGAŁSKI Edmund, <i>Janusz Karwat</i>	114
ROŻEK Jan, <i>Zdzisław Kościański</i>	115
SCZANIECKI Władysław, <i>Bogusław Polak</i>	116
SIUDA Stanisław, <i>Zdzisław Kościański</i>	116
SKORUPKA-PADLEWSKI Juliusz Zygmunt, <i>Zdzisław Kościański</i>	118
SKOTARCZAK Antoni, <i>Bogusław Polak</i>	119
SKOTARCZAK Wiktor, <i>Michał Polak</i>	119
SKRZYDLEWSKI Józef, <i>Zdzisław Kościański</i>	120
SŁABĘCKI Mieczysław, <i>Janusz Karwat</i>	122
SŁAWIŃSKI Jan Nepomucen, <i>Eligiusz Tomkowiak</i>	123
STREHL Władysław, <i>Michał Polak</i>	123
SZCZEŚNIAK Kazimierz, <i>Zdzisław Kościański</i>	124
SZYLLING Arnold, <i>Bogusław Polak</i>	125
SZYPER Stanisław, <i>Zdzisław Kościański</i>	126
ŚLIWIŃSKI Bernard, <i>Bogusław Polak</i>	127
ŚWIERCZYK Wojciech, <i>Zdzisław Kościański</i>	128
TACZAK Stanisław, <i>Bogusław Polak</i>	129
THOMAS Paweł Bartłomiej, <i>Zdzisław Kościański</i>	132
TOMASZEWSKI Jan, <i>Bogusław Polak</i>	133
TOMIAK Stanisław, <i>Zdzisław Kościański</i>	133
VOGEL Dionizy, <i>Zdzisław Kościański</i>	135
WACHTEL Mariusz Józef, <i>Janusz Karwat</i>	136
WAWRZYŃIAK Władysław Jan Nepomucen, <i>Bogusław Polak</i>	136
WIERZEJEWSKI Wincenty, <i>Wawrzyniec Wierzejewski</i>	137
WIĘCKOWSKI Stanisław Henryk Józef, <i>Michał Polak</i>	140
WLEKLIŃSKI Władysław, <i>Janusz Karwat</i>	141
WOLNIEWICZ Władysław, <i>Zdzisław Kościański</i>	142
WOLSKI Tadeusz, <i>Zdzisław Kościański</i>	142
WRÓBLEWSKI Józef, <i>Antoni Fornalski</i>	143
WRZALIŃSKI Stanisław, <i>Piotr Hojka</i>	144
ZENKTELER Kazimierz, <i>Zdzisław Kościański</i>	147
ZŁOTOWICZ Franciszek, <i>Janusz Karwat, Waldemar Kiełbowski</i>	149
Wykaz skrótów językowych i ogólnych	150
Bibliografia (wybór)	155

Wydawca:
Zarząd Główny Towarzystwa Pamięci
Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w Poznaniu

Zadanie publiczne jest finansowane ze środków
otrzymanych od Miasta Poznań

POZnań*

Reprodukcje zdjęć i dokumentów, jeżeli nie zaznaczono inaczej,
pochodzą ze zbiorów Zdzisława Kościańskiego.

W publikacji umieszczono m. in. zdjęcie przedstawiające
oficerów sztabu Dowództwa Głównego (1920)
z kolekcji prof. Małgorzaty Wierusz-Kozłowskiej w posiadaniu
Muzeum Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu
(cyryl.poznan.pl).

Projekt okładki: Piotr Kościański
Współpraca koncepcyjna edytorska: dr Bogumił Wojcieszak
Recenzja wydawnicza: dr Rafał Kościański

Realizacja wydawnicza:
Wydawnictwo Opalgraf Opalenica
ISBN 978-83-932353-7-7

